

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

Əlyazması hüququnda

(İskəndərova Səbinə Elşad)

“Birbaşa xarici investisiyaların Azərbaycan iqtisadiyyatının inkişafına təsiri”
mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

İxtisasın şifri və adı

060402 “Mühasibat uçotu və audit”

İxtisaslaşma

“İstehsal sferasında mühasibat uçotu və audit”

Elmi rəhbər:
rəhbəri:

Magistr proqramının

Prof. Əvəz Bayramov

i.f.d., b/m
N.M.Musayeva

Kafedra müdiri

dos. Fariz Əhmədov

BAKI - 2018

MÜNDƏRİCAT

Giriş.....	3
FƏSİL I. İNKİŞAF ETMƏKDƏ OLAN ÖLKƏLƏRDƏ XARİCİ İNVESTİSİYA QOYULUŞUNUN ZƏRURİLİYİ VƏ NƏZƏRİ-METODOLOJİ MƏSƏLƏLƏRİ	
1.1.Kapital ixracının nəzəri-metodoloji əsasları və onların təkamülü.....	11
1.2.Ölkələrin xarici investisiyasının iqtisadi əsası və tətbiqinin nəzəri konsepsiyaları.....	16
1.3.Milli iqtisadiyyatın formalaşmasına və inkişafına xarici investisiyaların təsiri.....	25
FƏSİL II. MÜASİR DÖVRDƏ BİRBAŞA XARİCİ İNVESTİSİYA QOYULUŞUNUN ƏSAS FORMALARI VƏ PRİNSİPLƏRİ	
2.1. İnkişaf etməkdə olan ölkələrə beynəlxalq maliyyə təşkilatlarının və xarici bankların kreditləri.....	33
2.2. Müştərək kapitalı müəssisələr birbaşa xarici investisiyaların əsas forması kimi.....	43
2.3. Portfel investisiyaların yatırılma prinsipləri və istifadə istiqamətləri.....	50
FƏSİL III. AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA XARİCİ İNVESTİSİYALARIN SƏMƏRƏLİYİNİN YÜKSƏLDİLMƏSİ YOLLARI	
3.1. Xarici investisiya siyasətinin xüsusiyyətləri və investisiya strategiyasının formalaşması.....	64
3.2. Ölkədə xarici investisiyaların tətbiqinin multiplikator səmərəsi və onun iqtisadi artımında rolu.....	71
3.3. Azərbaycanda xarici investisiya layihələrinin səmərəliyinin və maliyyə təminatının qiymətləndirilməsinin əsas prinsipləri və metodları.....	77
NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR.....	84
İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI.....	89

Giriş

Mövzunun aktuallığı. XX əsr özünün qlobal həcminə, mahiyyətinin mürəkkəbliyinə, iqtisadi hadisələrin zənginliyinə görə digər əsrlərdən əsaslı surətdə fərqlənir, iqtisadi proseslərin mütəhərrikliliyi, inkişaf sürəti bu sahəyə dinamik xarakter verir. Bu proses modern anlamların, əhəmiyyət formalarının iqtisadiyyat elminə gətirilməsi, onların tətbiqi və inkişafı ilə nəticələnir. Bu anlayışlardan birisi də xarici investisiyalardır, İqtisad elminin və iqtisadi münasibətlərin müasir Özünəməxsus inkişaf mərhələsində bu termin özünə böyük yer tutmuşdur. Bu gün dövlətin milli iqtisadi inkişafının təcrid olunmuş halda həyata keçirilməsinin qeyri-mümkünlülüyü faktı istər-istəməz xarici amillərin tam ciddiliklə nəzərə alınmasını tələb edir. Başqa sözlə desək, qapalı iqtisadi məkandan dövlətin dünya təsərrüfatına inteqrasiya edilməsi artıq ümumbəşəri problemə çevrilmişdir. Milli dövlət mənafeələrinin birbaşa regional və qlobali mənafeələrdən asılılığı isə iqtisadi inteqrasiyanın zəruriliyini vahid inkişaf modeli kimi meydana çıxarır. Resursların məhdudluğu və onlardan tələbatın durmadan inkişafı cəmiyyəti xarici resursları cəlb etmək üsullarını axtarmasını məcbur edir. Dünya təsərrüfatını inteqrasiya milli iqtisadiyyatın beynəlmilləşməsinə şərtləndirir, o da öz növbəsində beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin əsasını qoyur, Azərbaycanda iqtisadi islahatların aparılması ölkə iqtisadiyyatına xarici kapitalın cəlb olunması təcrübəsinin təkmilləşdirilməsini və onun təhlilini, İnvestisiya mühitinin daha da sabitləşdirilməsini tələb edir.

Yenicə müstəqillik yoluna qədəm qoyan Azərbaycan Respublikası keçid dövrü adlandırdığımız mürəkkəb bir dövrə qədəm qoymuş və özünəməxsus sosial-iqtisadi problemləri ilə əksər Ölkələr tərəfindən qəbul edilmiş, bazar iqtisadiyyatına keçməyi öz qarşısında bir vəzifə olaraq qoymuşdur. Azərbaycan xalqı hərtərəfli inkişaf etmiş, müstəqil və demokratik bir cəmiyyət yaratmaq kimi strateji məqsədə çatmaq uğrunda əzmlə çalışır. Belə bir vaxtda Azərbaycan iqtisadiyyatının ilk dəfə olaraq müstəqillik, xüsusi mülkiyyət, iqtisadi təhlükəsizlik və habelə real potensialın qiymətləndirilməsi, onun daxili və xarici bazarının formalaşması baxımından hərtərəfli öyrənilməsi obyektiv zərurət təşkil edir,

Yaşadığımız dövrdə Azərbaycan özünəməxsus sosial-iqtisadi mənafeləri, onun iqtisadi inkişaf modelinin nəzəri cəhətdən əsaslandırılmasını və əməli fəaliyyət üçün fikirlər söylənilməsini tələb edir. Zənnimcə, Azərbaycan iqtisadiyyatının bu istiqamətdə öyrənilməsi üçün ilk dəfə olaraq tarixi bir imkan yaratmışdır.

Azərbaycan iqtisadiyyatı özünəməxsus xüsusiyyətləri, milli çaiarian ilə zəngin bir iqtisadiyyata malik olmaqla dünya iqtisadiyyatının tərkib hissəsidir. Bu kimi xüsusiyyətlərin və zənginliklərin öyrənilməsi onun dünya təsərrüfat sistemində iştirakını və yerini müəyyənənləşdirməyə kömək edə bilər. Təbii ki, bu xüsusiyyət və zənginliyin sırasında xarici investisiyaların öz yeri və əhəmiyyəti vardır. Təsədüfi deyildir ki, Azərbaycan Respublikasının ulu öndəri Heydər Əliyev öz çıxışlarından birində demişdir: «Bizim siyasətimizin əsas istiqamətlərindən biri Azərbaycana xarici investisiyaların cəlb olunmasıdır. Xarici investisiyaların Azərbaycana gəlməsinə mane olmayın, onun qarşısını almayın, ona şərait yaradın, kömək edin. Belə olan halda iqtisadiyyatımız inkişaf edəcəkdir, xalqımızın rifahi yaxşılaşacaqdır»).

Müasir şəraitdə keçid İqtisadiyyatının çoxsəpgili problemlərinin sırasında investisiya multiplikatorunun rolunun müəyyənənləşdirilməsinin xüsusi əhəmiyyəti vardır. Məhz buna görə də dissertasiya işində investisiyanın bazar iqtisadiyyatı sistemini də transformasformatik xassəsinin tədqiqinə xüsusi diqqət verilmişdir. Tədqiqat işində Azərbaycanda investisiya mühitinin müasir səviyyəsi öyrənilərək onun formalaşması istiqamətləri şərh edilmişdir. Son dövrlərdə «Əsrin müqaviləsi ilə əlaqədar ölkəmizə xarici investisiya axınının sürətlənməsi, onun neft sektorunun inkişafına müsbət təsiri mexanizmini nəzərə alaraq milli iqtisadiyyatın digər sahələrinin dirçəlməsindəki investisiyaların yeri də dissertasiya işində Öz əksini tapmışdır.

Xarici investisiyanın multiplikator səmərəsini artırmaq üçün dövlətin tənzimləyici rolunun artırılmasına işsizliyin aradan qalxmasına olan təsir mexanizmi araşdırılır.

İnvestisiya multiplikatorunun mahiyyəti iki səpgidə izah olunur. Bir tərəfdən ümumiyyətlə multiplikator konsepsiyasının mahiyyəti baxımından, digər tərəfdən

investisiyanın tətbiq olunması baxımından öyrənilir. Məcmu xərclərin sxematik təsviri vasitəsi ilə istehsalın gəlir əldə etmək məcmu xərclərdən istifadə olunması prosesi aydınlaşdırılır. Məcmu xərclərin əmtəə və xidmətlərə, eləcə də əmanətlərə yönəldilməsi istiqaməti göstərilir. Əmanətlərin investisiyaya çevrilməsi mexanizmi aydınlaşdırılır.

Hazırda respublikada əmanət səviyyəsinin aşağı olduğundan dövlət xərclərini multiplikator səmərəsinə daha çox diqqətin yönəldilməsi qeyd olunur. Bununla da keçid iqtisadiyyatında investisiya multiplikatorunun həddinin müəyyənləşdirilməsinə cəhd göstərilmişdir.

Milli gəlirin artımının təmin olunmasında investisiya artımının yerini müəyyənləşdirərkən, ayrı-ayrı dövrlərdə onun mənbələrini üzə çıxartmaq lazımdır. Bununla əlaqədar olaraq işdə iqtisadi artımın təmin olunmasında multiplikatorun roluna diqqət yetirilir. Makroiqtisadi səviyyədə istehsal olunmuş milli məhsulun həcmi cari və gələcək iqtisadi inkişaf naminə yığıma və ya investisiya olunmağa yönəldiləcək payların müəyyənləşdirilməsi qeyd olunur.

Müasir şəraitdə xarici investisiya qoyuluşu inkişaf etmiş bazar iqtisadiyyatına malik olan bütün ölkələrin iqtisadi siyasətinin ayrılmaz amilinə çevrilmişdir. Bu onların dünya iqtisadiyyatına inteqrasiyasının bir forması kimi özünü göstərir. Son 20 ildə xarici investisiyaların artımı beynəlxalq ticarətin inkişaf templərindən 5 dəfə çox olmuşdur.

Bazar təsərrüfatçılıq formalarına keçidlə əlaqədar olaraq habelə Azərbaycan iqtisadiyyatının dünya iqtisadiyyatına inteqrasiyası ilə bağlı olaraq xarici investisiya qoyuluşu xarici iqtisadi siyasətin tərkib hissəsinə çevrilmişdir. Bu xarici resursların doldurulmasının vacib mənbəyidir. Xarici investisiya qoyuluşu, həm də yeni texnologiyalara və yeni avadanlıqlara çıxışın əldə olunmasına real şərait yaradır. Ancaq bununla belə xarici investisiyaların ancaq müsbət cəhətlərini qeyd etmək düzgün olmazdı. Belə ki, bu proses bir sıra hallarda, həm də, mənfi nəticələrə gətirib çıxara bilər. Bütün bunlar xarici investisiya qoyuluşunun nəzəri təhlininin aparılmasını vacib edir.

Bu məsələlərin öyrənilməsi, həm də, ona görə böyük aktuallığa malikdir ki,

Azərbaycanın bu sahədə təcrübəsi heç də böyük deyildir. Belə ki, xarici investisiyaların cəlb edilməsi təcrübəsi ancaq li ildir. Milli iqtisadi ədəbiyyatda bu sahənin siyasi-iqtisadi tədqiqi, demək olar ki, yoxdur. Burada xarici investisiya qoyuluşunun nəzəri tədqiqi onun ayrı-ayrı aspektlərinin öyrənilməsinə əsaslanır.

Xarici ədəbiyyatda xarici investisiya qoyuluşu problemləri daha yüksək nəzəri təhlili ilə seçilir. Bundan əlavə bu məsələyə dair konsepsiyalarda da çox rəngarəngdir, Bu nəzəriyyələrdən aşağıdakılan qeyd edə bilərik: beynəlmilləşmə nəzəriyyəyə inhisar üstünlükləri konsepsiyası, məhsulun həyat tsikli konsepsiyası, Keynsçi konsepsiya, yeni Keynsçi konsepsiya neoklassik makroiqtisadi nəzəriyyələr.

Problemin öyrənilmə vəziyyəti. Investisiyaların iqtisadiyyatda oynadığı rol, onların müxtəlif səpgili təsir mexanizmi, mürəkkəb bir problem kimi, istər nəzəri, istər metodoloji, istərsə də təcrübi aspektlərin öyrənilməsinə bir sıra tədqiqatlar həsr olunmuşdur Xarici investisiya probleminin bu və ya digər aspektinin və bununla əlaqədar ölkənin iqtisadi inkişafının öyrənilməsi ilə məşğul olan iqtisadçı alimlərdən, A. V. Abbasov, T. S. Vəliyev, A. G. Ələsgərov, Ə. Q. Ətirzayev, M. X. Meybullayev, İ. A. Kərimov, Z. A. Səmədzadə, K. A. Şahbazov, F. A. Nəsrullayev, A. Ş. Şəkərəliyev və başqaları, postsovet ölkələrinin İqtisadçı alimlərindən L. N. Abalkın, A. S. Bulatov, V. V. Kulikov, İ. V. Novikov, A. A. Çuxno, V. Aptuxov, V. Boqaçov, D. V. Ryazanov, Z. Sokolinski və digərlərini göstərmək olar. Dissertasiya tədqiqatının aparılması zamanı bir sıra qərb iqtisadçıların tədqiqatlarının rolu böyük olmuşdur. Onlara C. Danning, C. M. Keyns, Ç. Kindleberqer, C. Klark, M. Kesson, K. Marks, A. Marşall, B. Olin, U. Rostou, R. Soiou, R. Harrod, S. Haymer, E. Hekşer, E. Hanseni aid etmək olar. Müəlliflər xarici investisiya fəaliyyətinin nəzəri əsaslarını, onların bazar iqtisadiyyatına keçid şəraitində nəzəri əsaslarını, onların bazar iqtisadiyyatına keçid şəraitində oynadığı rolu nəzərdən keçirirlər. Dövri nəşrlərdə mütəmadi olaraq xarici investisiya qoyuluşu problemləri təbfi edilmiş, «MEMO» jurnalında bu problemin müxtəlif aspektləri araşdırılmışdır,

Tədqiqatın məqsədi və vəzifəsi. Təqdim olunan dissertasiya İşinin əsas

məqsədi xarici investisiya qoyuluşunun Keçid iqtisadiyyatı şəraitində ümumi və özünəməxsus cəhətlərinin öyrənilməsi, bu əsasda xarici investisiyalar nəzəriyyəsinin dərinləşdirilməsi, milli istehsalın beynəlmilləşməsinin və investisiya siyasətinin əsaslandırılması üçün onlardan istifadə edilməsi, habelə Azərbaycan şəraiti üçün bu sahədə tövsiyələrin hazırlanmasıdır.

Təqdim edilən məqsədə çatmaq üçün aşağıdakı vəzifələri yerinə yetirmək tələb olunur:

- xarici investisiyaların iqtisadi təbitənin açılması və təsərrüfat subyektlərinin iqtisadi fəaliyyətinin fəallaşmasında onların rolunun dəqiqləşdirilməsi;

- bir-birindən funksional cəhətdən fərqlənən iki xarici investisiya qrupunun ayrılmasının əsaslandırılması maliyyə investisiyaları və əmtəə və xidmətlərin istehsalına yönəldilən investisiyalar;

- xarici investisiyaların iqtisadi funksiyalarının müəyyənləşdirilməsi; investisiya resurslarının əlavə axını;

- rəqabət mühitinin genişləndirilməsi və fəallaşdırılması; milli istehsalçıların dünya iqtisadiyyatına inteqrasiyası və məhsul ixracının intensivləşdirilməsi;

- xarici təşkilatlanma təcrübəsindən və müasir texnika və texnologiya sahəsində -istehsalın idarə etməsi təcrübəsindən daha fəal istifadə edilməsi;

dünya ticarətinin üstünlüklərindən istifadənin fraksiya xərclərinin azaldılması; bazar və xarici təsərrüfatçılıq şərtlərinə milli təsərrüfat subyektlərinin və işçilərin uyğunlaşdırılmasının sürətləndirilməsi;

- xarici investisiya qoyuluşu prosesinin mahiyyətini açmaq; belə ki, xarici investisiyalar yalnız investisiya qoyuluşunu deyil, həm də infrastruktur və sosial-iqtisadi qaydalar məcmusunu əks etdirir. Odur ki, bu qaydalar çərçivəsində xarici investisiya resurslarının yerləşdirilməsinin və istifadəsinin seçimi həyata keçirilir;

xarici investisiya qoyuluşunun makro və mikroiqtisadi aspektlərini fərqləndirmək və onların qarşılıq asılılıq və şərtləndirilməsinin istiqamətlərini müəyyənləşdirmək;

- iqtisadi artımda və makroiqtisadi sabitləşmənin sürətlənməsində əks olunan xarici investisiya qoyuluşu prosesinin ziddiyyətlərini aşkar etmək;

- kapital ixracatçısı müəssisələri ilə qəbul edən müəssisələrin maraqlarının ziddiyyətini üzə çıxartmaq;

- xarici investisiya qoyuluşunun formalarının təhlilini vermək və keçid iqtisadiyyatı şəraitində onların hər birisinin tətbiqinin müsbət və mənfi cəhətlərini nəzərdən keçirmək;

müvafiq investisiya iqlimin yaradılması imkanları və istiqamətlərini müəyyənləşdirmək;

xarici investisiya qoyuluşunun müasir inkişaf meyllərini müəyyənləşdirmək, bu prosesin aktivləşdirilməsi yollarını əsaslandırmaq;

xarici investisiya qoyuluşunun tənzimlənməsində və onalım cəlbində dövlətin rolunu dəqiqləşdirmək;

dövlətin bu sahədə fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi yollarını əsaslandırmaq;

- xarici investisiyaların tətbiqində multiplikator səmərəsinin müəyyənləşdirilməsi yollarını təsbit etmək;

- xarici investisiya layihələrinin səmərəsini və maliyyə təminatım müəyyənləşdirmək.

Tədqiqatın nəzəri və metodoloji bazası. Tədqiqatın nəzəri və metodoloji bazasını xarici investisiyaların sosial-iqtisadi təhlili nəzəriyyəsi və metodologiyası, habelə Azərbaycan Respublikasının xarici investisiya qoyuluşu sahəsində qanunvericilik aktları və təlimatları təşkil edir. Bundan əlavə milli investisiya proqramları mövqeyindən milli və xarici şirkətlərin fəaliyyətinin kompleks təhlili məntiqinə əsaslandırılmışdır.

Tədqiqatın predmeti. Tədqiqatın predmetim xarici investisiya qoyuluşu ilə bağlı olan mürəkkəb iqtisadi münasibətlər məcmusu və xarici İnvestorların fəaliyyətinin həyata keçirilməsi şərtləri təşkil edir.

Tədqiqatın obyektı. Tədqiqatın obyektini xarici investisiya qoyuluşunun müxtəlif aspektləri və bununla bağlı olan bazar iqtisadiyyat subyektlərinin fəaliyyətinin əsas obyektləri təşkil edir.

Tədqiqatın empirik bazası. Tədqiqatın empirik bazasını xarici investisiya qoyuluşu sahəsində aparılmış tədqiqatların məlumatları, Azərbaycan və xarici

dövri nəşrlərinin statistik məlumatları təşkil edir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Tədqiqatın elmi yeniliyi aşağıdakılardan ibarətdir:

- xarici investisiya qoyuluşunun formalaşma mənbələrinin ayrı-ayrılıqda iqtisadi artıma təsirinin yeri və əhəmiyyəti tədqiq edilmişdir.
- Azərbaycanda iqtisadiyyatın inkişaf etdirilməsi üçün xarici mənbələr hesabına investisiya qoyuluşunun formalaşdırılması zəruriliyi əsaslandırılmışdır.
- xarici investisiya qoyuluşunun mahiyyəti, formaları və istiqamətləri, iqtisadiyyatın inkişaf etdirilməsində onun rolu barədə aparılan nəzəri-və metodoloji prinsipləri əsaslandırılmışdır;
- iqtisadiyyatın sabitləşdirilməsi və dirçəldilməsi üçün xarici investisiya mənbələrinin formalaşdırılması və inkişaf etdirilməsi zəruriliyi göstərilmişdir:
- xarici investisiya qoyuluşunun təkrar istehsal və sahə strukturunun təşkili üzrə tövsiyələr hazırlanmışdır;
- Azərbaycanın neft sənayesinə xarici investisiya qoyuluşunun formalaşdırılması və inkişafı ilə əlaqədar konkret təkliflər verilmişdir,
- iqtisadiyyata xarici investisiya qoyuluşunun artırılması və təkmilləşdirilməsi üçün zəruri olan şərtlər və amillər tədqiq edilmiş və bu əsasında konkret təkliflər və tövsiyələr verilmişdir,
- xarici investisiya qoyuluşunun sahibkar formasının onun ssuda forması ilə müqayisədə daha effektiv olması əsaslandırılmışdır.

Tədqiqat işinin praktiki əhəmiyyəti. Dissertasiya işində çıxarılmış nəticələr və təklif edilmiş tövsiyələr müvafiq dövlət orqanlarına, habelə təsərrüfat subyektlərinə investisiya sferasında real vəziyyəti qiymətləndirməyə, istehsalın beynəlmilləşməsini təhlil etməyə, xarici investisiya qoyuluşunun fəallaşdırılması yollarını təsbit etməyə imkan verir. Tədqiqat işinin praktiki əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, burada xarici investisiya qoyuluşu prosesi əlahiddə proses kimi deyil, makroiqtisadi sabitləşmə və iqtisadi artımın təmin edilməsi tədbirləri ilə qarşılıqlı asılılıqda öyrənilmişdir.

Budan əlavə tədqiqatın praktiki əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, onun nəticələri xarici investisiya siyasətinin hazırlanması prosesində geniş istifadə edilə bilər.

Dissertatsiyanın ayrı-ayrı nəzəri müddəalan Azərbaycanada investisiya proqramlarının hazırlanması zamanı tətbiq edilə bilər.

I FƏSİL. İNKİŞAF ETMƏKDƏ OLAN ÖLKƏLƏRDƏ XARİCİ İNVESTİSİYA QOYULUŞUNUN ZƏRURİLİYİ VƏ NƏZƏRİ- METODOLOJİ MƏSƏLƏLƏRİ

1.1 Kapital ixracının nəzəri-metodoloji əsasları və onların təkamülü

Son illər iqtisadi ədəbiyyatda «investisiya» termini getdikcə tez-tez və geniş istifadə edilməyə başlanmışdır. O, məlum olan dərəcədə sovet iqtisadi ədəbiyyatında istifadə olunan «kapital qoyuluşları» və «yığım» anlayışlarını əvəz etmişdir.

Adətən, yığım haqqında söhbət getdikcə onun iqtisadi məzmunu məhsulun, milli gəlirin istehsalın genişləndirilməsi və təkmüləşdirilməsinə, əsas və dövriyyə fondlarının artımına sərf olunan hissəsi kimi izah olunurdu. Bu təcrübə K. Marks tərəfindən kapital yığımına verilmiş tərifə əsaslanırdı. Bu tərif onu izafi dəyərin kapitallaşdırılması kimi müəyyənləşdirirdi. Başqa sözlə desək «izafi dəyərin kapital kimi tətbiq edilməsi» kimi izah olunurdu. [22;s.592].«İqtisadi və maliyyə izahı lüğətinin müəllifləri də yığımın anlayışına, demək olar ki, eyni məna verirlər. Onların fikrincə yığım ehtiyatların ümumi həcmindən mal və xidmətlərin çıxarılmasını əks etdirir. [19;s.21]. K. Makkonell və S. Bryü isə bunun müqabilində qeyd edirlər ki, ölkə daxilində kapital yığımı «onun içində istehsal olunmuş məhsulun bir hissəsinin yığım vasitəsi ilə ölkə kapitalının artmasını» əks etdirir. [45; s.390].

«Kapital qoyuluşu» anlayışına gəldikdə isə bu əsasən əsas fondların təkrar istehsalına, artımına və təkmüləşdirilməsinə sərf olunan xərclər kimi nəzərdən keçirilirdi. Bu zaman kapital qoyuluşlarının mənbəyini amortizasiya fondunun vəsaitləri və istehsalın genişləndirilməsinə yönəldilən gəiirin bir hissəsi təşkil edirdi.

İndiki şəraitdə iqtisadçılar «yığım» və «kapital qoyuluşu» anlayışına yaxın hesab olunan «investisiya» termini daha aktiv istifadə etməyə başlamışdır. Bununla yanaşı onlar arasında müəyyən oxşarlıq olsa da belə bu anlayışlar əhəmiyyətli

dərəcədə bir-birindən fərqlənmirlər. İlk növbədə «investisiya» anlayışı daha geniş münasibətlər sistemini əks etdirir. Belə ki, investisiya pul vəsaitlərinin onların dəyərinin saxlanması və artırılması, gəlirin təmin olunması məqsədi ilə yerləşdirilməsini nəzərdə tutur. Bu keyfiyyətdə investisiyalar istehsalın inkişaf etdirilməsi üçün istehsal edilmiş məhsulun bir hissəsinin istifadə edilməsi, səhmlərin, istiqrazların alınması, pul vəsaitlərinin bankda əmanət kimi yerləşdirilməsi və ya onların «insan kapitalına» yönəldilməsi ilə bağlı proseslərin məcmusunu özündə ehtiva edir.

İnvestisiyaların bu cür dərk edilməsinə əsasən fond bazarları problemlərinə həsr edilmiş tədqiqatlarda rast gəlinir. Misal üçün L. C. Qitman və M. D. Conkun investisiya qoyuluşlarının əsasları dərslərində aşağıdakılar qeyd olunur. İnvestisiya termininin bir neçə mənası vardır. O, maliyyə nəticələrinin əldə edilməsi üçün səhm və ya istiqrazların alınmasını əks etdirir; onun vasitəsi ilə, həm də, real aktivlər göstərilir. Misal üçün hər hansı əmtəənin istehsal edilməsi və satılması üçün tələb olunan maşınlar. Geniş mənada investisiyalar ölkə iqtisadiyyatının inkişaf etdirilməsinə və onun artımının təmin edilməsi üçün lazım olan maliyyə ehtiyatlarının təminat mexanizmini özündə cəmləşdirir. [35; s.10].

Bu cür fərqləndirmə bir sıra xarici müəlliflərin iqtisadi tədqiqatlarında həyata keçirilir. Eyni zamanda bu cür vəziyyət, bizim ədəbiyyatda da xüsusilə hüquqi ədəbiyyatımızda ziddiyyətli şəkildə mövcuddur. Misal üçün yuxarıda qeyd olunmuş Ber nar və Kollinin iqtisadi və maliyyə izahlı lüğətində təklif olur ki, «investisiya» və «kapital qoyuluşları» kateqoriyaları arasında fərq qoyulsun. Belə ki, onlar arasında prinsipial fərq vardır. Onların fikrincə bu kateqoriyalar arasında olan fərq bundan ibarətdir ki, kapital qoyuluşları özünün həm motivasiyasına, həm də onlar vasitəsi ilə həyata keçirilən prosesin xarakterinə görə istehsal prosesindən ayrılır. Bu vəziyyətdə mümkün olan gəlir və risk əmanətçinin istehsal qabiliyyətindən deyil, onun gələcəyi görmə qabiliyyətindən asılı olacaqdır [19;s.561]. Bu cür yanaşmadan irəli gəlir ki, kapital qoyuluşları istehsal fəaliyyətinin həyata keçirilməsi ilə bağlı deyil və yalnız gəlir əldə edilməsinə yönəlmiş prosesdir. Bunun əksinə olaraq investisiyaların əsas xüsusiyyəti kimi

onların istehsal xarakterli istifadəsi çıxış edir. Lakin vəsaitlərin istehsal xarakterli istifadəsi bir sıra müəlliflərə əsas verir ki, investisiyalarla kapital qoyuluşları arasında bərabərlik işarəsi qoysunlar. Məsələn Y.Komai qeyd edir ki, investisiya resurslarının bölgüsünə gəldikdə hər kəs onun briqadasının, müəssisəsinin, nazirliyinin mümkün qədər daha çox kapital qoyuluşları uğrunda mübarizə aparır [4;s.213].

Amerika iqtisadçıların bu məsələyə dair mövqeyi isə ondan ibarətdir ki, «investisiya» və «kapital qoyuluşları» arasında bərabərlik işarəsi qoyulmalıdır. Bu zaman ikinci kateqoriya əsasən daşınmaz əmlakla aid edilir.

Milli qanunvericilikdə isə investisiyalar bir qədər başqa cür izah olunur. Azərbaycan Respublikasının İnvestisiya fəaliyyəti haqqında Qanununda təsbit edilmişdir ki, investisiya - gəlir (mənfəət) və ya sosial səmərə əldə etmək məqsədi ilə sahibkarlıq və digər fəaliyyət növləri obyektlərinə qoyulan maliyyə vəsaitindən, habelə maddi və intellektual sərvətlərdən ibarətdir. Belə vəsait və sərvətlər aşağıdakılardır: pul vəsaiti, məqsədli bank əmanətləri, kreditlər, paylar, səhmlər və digər qiymətli kağızlar, daşınar və daşınmaz əmlak, müvafiq qaydada rəsmiləşdirilmiş elmi-təcrübi və digər intellektual sərvətlər, bu və ya digər istehsal növünün təşkili üçün zəruri olan ancaq patentləşdirilməmiş, texniki sənədləşdirmə, vərdiş və istehsalat təcrübəsi kimi tərtib edilmiş texniki, texnologiya, kommersiya və digər biliklərin məcmusu («nou-hou»), torpaqdan, sudan və digər ehtiyatlardan, binalardan, qurğulardan, avadanlıqlardan istifadə hüquqları, habelə müəlliflik hüququndan irəli gələn və başqa əmlak hüquqları, Qanunun I maddəsində eyni zamanda göstərilir ki, əsas fondların yaradılmasına və təkrar istehsalına, habelə maddi istehsalın digər formada inkişafına İnvestisiya yönəldilməsi kapital qoyuluşları şəklində həyata keçirilir. Azərbaycan Respublikasının Xarici investisiyanın qorunması haqqında Qanununda xarici investisiyalara eyni tərifi verilir. [6;s.1].

Göründüyü kimi Azərbaycan qanunvericiliyi üçün investisiyanın mənfəət əldə etmək və sosial səmərəyə nail olmaq məqsədi ilə müxtəlif fəaliyyət sferalarına kapital qoyuluşlarına gətirilməsi xarakterikdir, investisiyalar axınının dəyişməsi,

kapital isə yığımın dəyişəni qismində çıxış edir.

Məlum olduğu kimi investisiya fəaliyyəti aşağıdakı yollarla həyata keçirilə bilər:

- investorun öz maliyyə ehtiyatları hesabına (mənfəət, amortizasiya ayırmaları, pul yığımları, vətəndaşların əmanətləri və s.);
- investorun cəlb edilmiş maliyyə vəsaitləri hesabına (qiymətli kağızların, pay və ya digər əmanətlərin satışından əldə olunan vəsaitlər);
- büdcə investisiya asiqnasiyaları.

Məlum olduğu kimi investisiya qoyuluşu iki əsas formada həyata keçirilir: ssuda və sahibkar. Sonuncu forma öz növbəsində, birbaşa və portfel investisiyalar şəklində reallaşdırılır. Birbaşa investisiyalar bilavasitə istehsal müəssisələrinə investisiya qoyuluşunu xarakterizə edir. Portfel investisiyalar müəssisələrin səhmlərinin, istiqrazlarını, digər qiymətli kağızların investor tərəfindən alınmasını nəzərdə tutur. BİR çox ölkələrin daxili kapital hərəkətində həm birbaşa, həm də portfel investisiyalar aktiv iştirak edir.

Cədvəl 1.1.1

Kapitalın beynəlxalq hərəkətinin funksional bölgüsü

1.Birbaşa investisiyalar	Xarici	Uzunmüddətli qarşılıqlı iqtisadi maraqların yaranmasına səbəb olan rezident və qeyri-rezidentlər arasında kapital hərəkəti
	Ölkə daxilində	
2.Portfel investisiyalar	Aktiv	Kapitalın qiymətli kağızların alqı-satqısı ilə bağlı hərəkəti
	Passiv	
3.Digər investisiyalar	Aktiv	Dövlətlərarası kreditlər və depozitlər ilə bağlı kapital hərəkəti
	Passiv	
4.Ehtiyat investisiyalar	Monetar qızıl	Tədiyyə balansının saldosunu örtmək üçün dövlət tərəfindən istifadə edilə bilən aktivlərlə bağlı olan kapital hərəkəti
	SDR	
	Xarici valyuta	

Praktiki nöqteyi nəzərindən kapitalın beynəlxalq hərəkətinin funksional kriterindən təsnif edilməsidir. Dövlətin investisiya mövqeyi onun xaricdə malik olduğu aktivlərlə xarici ölkələrin bu ölkədə malik olduğu aktivlər arasında nisbətə müəyyənləşir. Aktivlərin sırasına isə qiymətli kağızlar və birbaşa investisiyalar daxil edilir [5;s.294].

Beynəlxalq Valyuta Fondunun müəyyən etdiyi kimi birbaşa investisiyaları portfel investisiyalarından fərqləndirən birinci xarakterik cəhət xaricə kapital qoyuluşunun idarə olunması ilə əlaqədardır. Birbaşa xarici investisiya qoyulduqda xaricdə yaradılan qız müəssisə ana şirkətin bilavasitə nəzarəti altında olur. Onun rəhbər işçiləri də çox vaxt ana şirkət tərəfindən təyin edilir. Bu sahədə üçüncü fərq isə investorun kimliyi ilə əlaqədardır. Portfel investisiyanı fiziki şəxslər də qoya bilərlər. Birbaşa investisiyalar isə əsas etibarilə TMK-lar tərəfindən qoyulur [33;s.189]. Nəhayət dördüncü fərq kapital qoyuluşları məbləğlərinin (əsas hissə və faiz) geri qaytarılması problemi ilə əlaqədardır.

İnvestisiyaların istənilən yığım prosesinin vacib tərkib hissəsidir və bu baxımdan onları investisiyaların tərkibindən çıxartmaq düzgün olmazdı. V. V. Boqaçovun tədqiqatında buna tamamilə doğru olaraq toxunulur [21;s.6-7]. Əsas istehsal fondları dövriyyə fondlarından əlahidə fəaliyyət göstərə bilmir. Belə ki, birincinin artım qanunauyğun olaraq dövriyyə fondlarının artımını tələb edir.

Zənnimcə, investisiyaların iqtisadi məzmununun müəyyənləşdirilməsi və Azərbaycanam bu sahədə qanunvericiliyinin təkmilləşdirilməsi problemi böyük vacibliyə və aktuallığa malikdir. Məlum olduğu kimi müasir şəraitdə artıq şübhə doğurmur ki, iqtisadiyyatın davamlı inkişaf üçün dövlətin müdaxiləsi labüddür. Eyni zamanda qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycanın istehsal sferasının texnoloji əsası tənəzzüldədir. Bu baxımdan yaranmış vəziyyət investisiyaların uzunmüddətli istifadə üçün nəzərdə tutulmuş real və fond aktivlərinin yaradılmasına, genişləndirilməsinə, alınmasına çəkilən xərclər kimi təyin edilməsi probleminin təcili həllini tələb edir.

Nəticədə konkret investisiya layihələrinin maliyyələşdirilməsindən portfel investisiyalarına keçid baş verir. Bu isə fond bazarı hesabına həyata keçirilir

[6;s.58].

«investisiya» kateqoriyasının iqtisadi məzmununu şərh edilməsinə yekun olaraq, bu problemin nəzəri və tətbiqi əhəmiyyətini, habelə investisiya prosesinə avropa və milli yanaşmam nəzərə alaraq investisiyalann aşağıdakı kimi təyin olunmasını məqsədəuyğun hesab edirik: İntestisiyalar uzunmüddətli istifadə üçün nəzərdə tutulmuş real və maliyyə aktivlərinin yaradılmasına, genişləndirilməsini və alınmasına çəkilən xərcləri ehtiva edir.

Kapital istehsal amillərindən birisini əks etdirir. O, istehsal prosesinin baş verməsi üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir. İstehsal prosesinin beynəlmilləşməsi və onun dərinləşməsi nəticəsində qloballaşma prosesinin güclənməsi kapitalın beynəlxalq hərəkətini şərtləndirmişdir. Bu o deməkdir ki, kapitalın beynəlxalq hərəkəti birinci növbədə onun beynəlxalq bölgüsü ilə müəyyənləşir. Kapitalın beynəlxalq bölgüsü isə müxtəlif ölkələrdə tarixən formalaşmış və ya əldə olunmuş kapital təmərküzləşməsinə və mərkəzləşməsinə əsaslanır. Bu kapital göstərilən ölkələrdə müəyyən əmtələri iqtisadi cəhətdən digər ölkələrə nisbətən daha səmərəli istehsal etməyə imkan verir. Ancaq bununla yanaşı kapitalın beynəlxalq bölgüsü təkcə maddi vəsaitlərin yığılmasında ölkələr arasında olan fərqi əks etdirmir. O, eyni zamanda, istehsal prosesinin tarixi ənənələrində və təcrübəsində, əmtə istehsalının və bazar mexanizmlərinin inkişaf səviyyəsində, habelə sadəcə olaraq pul və digər maliyyə ehtiyatlarında fərqi əks etdirir.

1.2 Ölkələrin xarici investisiyasının iqtisadi əsası və tətbiqinin nəzəri konsepsiyaları

Müasir dövrdə xarici investisiyaların müxtəlif nəzəri konsepsiyalarının təhlili zamanı onların müasir praktikaya uyğun gəlməsi səviyyəsini üzə çıxartmaq gərəkdir.

Ümumiyyətlə xarici investisiyaya dair əsas nəzəriyyələri iki hissəyə bölmək olar: mikroiqtisadi və makroiqtisadi.

Mikroiqtisadi nəzəriyyəyə xarici investisiya qoyuluşunu və kapital miqrasiyasının səbəblərini ayrıca götürülmüş İnvestor-şirkət mövqeyindən izah edir. Belə ki, firmanın artımı nəzəriyyəsinə görə bu cərəyan nümayəndələrinə R. Robinsonu və E. Penrouu aid etmək olar) xarici investisiyalar firmanın optimal artım imkanlarının genişləndirilməsini ehtiva edir. Bu zaman göstərilən prosesin hərəkətverici motivi kimi həm daxili bazarda maneələr, həm də xarici bazarlara yayılma perspektivləri çıxış edə bilər. Bu nəzəriyyənin inkişaf etdirilməsində H. Conson, S. Hamer, S. Maqi, R. Kovel kimi əlimlərin böyük rolu olmuşdur. Onlar belə bir fikir irəli sürmüşlər ki, xarici investisiyaların əsasında «nou-hou», müasir texnologiyalar və inhisar üstünlüklərinə malik olma dayanır. P. H. Lindert S. Hamerin xarici investisiyalara yanaşmasını izah edərkən qeyd edir ki, «xarici investora hər hansı bazarda fəaliyyət göstərən inhisardır (və ya çox zaman olqapoliyadır). Xarici investisiya qoyuluşu isə rəqabətin boğulması və bazar üzərində nəzarətin saxlanması məqsədi ilə həyata keçirilir. İnvestor müəssisələr üzərində nəzarətin saxlanmasında israrlıdır və mülkiyyətin bölüşdürülməsinin əksinə çıxır. O, bunu müəssisələrin bir-biri ilə rəqabətə girməməsi və sirlərinin yayılmaması məqsədi ilə edir.

Birbaşa investisiya nəzəriyyələri bu investisiyalann yüksək rentəbelli olması səbəblərini araşdırmaq baxımından maraqlıdır, Həqiqətən belə bir sual meydana çıxır: kamil rəqabət şəraitində öz risklərini minimum endirməyə çalışan firmalar xarici müəssisələrə geniş miqyasda kapital qoyaraq, onu özünün tam nəzarətinə tabe edir və bütün riski öz üzərinə götürür. Məlum olduğu kimi rəqabət edən firmalarda təsadüfi amillər kompleksi müxtəlif ölkələrdə müxtəlifdir. Riski minimuma endirməyə çalışan investor öz aktivliyini mümkün qədər çox diversifikasiya edəcəkdir ki, ondan ayrı-ayrı təhlükələrdən qorusun. Kapitalın böyük bir hissəsini hər hansı investisiya səbəbinə bağlamaq və təhlükəli hesab edilir. Beləliklə, investorun riskini minimuma endirməyin bir yolu kapitalın diversifikasiyasının təmin olunmasıdır.

Xarici investisiyalar bir çox hallarda beynəlmilləşmə nəzəriyyəsi vasitəsi ilə əsaslandırılır. P.Bakley, M.Kesson, R. Pris, R. Kouzun tranzaksion xərclər

nəzəriyyəsinə əsaslanaraq belə bir fikir irəli sürürlər ki, xarici investisiyaların əsasında müqavilələrin həyata keçirilməsi zamanı ilk növbədə xərclərin azaldılması məqsədi durur. Onların fikrincə, bu firmadaxili bazarın yaradılması vasitəsi ilə həyata keçirilir. Bu nəzəriyyə çərçivəsində investisiyaların səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi firmanın açıq bazar şəraitində fəaliyyətinin səmərəliliyinə gətirilir. Göstərilən nəzəriyyənin nümayəndələri mövqeyindən xarici investisiya qoyuluşna (beynəlmilləşməyə) meyllilik bir neçə amillə müəyyənləşdirilir. Onlar içində əsas və müəyyənləşdirici amillər aşağıdakılardır: texniki, bazar, fiskal və sair bu kimi amillər, xarici investisiya qoyuluşunun əsasında iri firmalar tərəfindən həyata keçirdiyi şəraitdə formal olaraq beynəlxalq sayılan əməliyyatların böyük hissəsi faktiki olaraq TMK kimi böyük təsərrüfat komplekslərinin altqurumları arasında mövcud olan əməliyyatlardır.

Xarici investisiya qoyuluşunun ən vacib aspektlərindən birisi investor-müəssisənin müqayisəli üstünlüklərinin təhlili təşkil edir. İnhisar üstünlükləri nəzəriyyəsinin işlənməsində artıq yuxarıda adı çəkilmiş Amerika alimi S. Hamerin böyük böyük rolu olmuşdur. O, belə bir fikirdən çıxış edir ki, xarici investor yerli müəssisə m müqayisədə daha zəif mövqeyə malikdir. Bu ondan irəli gəlir ki, onun yeni bazar haqqında məlumatı məhduddur, o yerli «oyun qaydalarına bələd deyil, əlavə tranzaksiya və nəqliyyat xərcləri mövcuddur və risklərdən daha çox əziyyət çəkir.

İnhisar üstünlükləri nəzəriyyəsinin bir variantı kimi müdafiə investisiyaları adlandırılan nəzəriyyəni qeyd etmək alar. Bu nəzəriyyəyə görə bir ölkənin şirkətləri digər bir ölkədə « korporativ davranış » səbəbindən öz fəaliyyətini genişləndirir. Göstərilən davranışa uyğun olaraq bir neçə iri şirkətdən ibarət olan sahədə rəqabət aparən müəssisələr rəqibin hərəkətlərinə əks təsir göstərir.

S. Maqinin 1984-cü ildə yaratdığı mənimsəmə nəzəriyyəsinə görə, firmanın kapital qoymağa məcbur edən əsas üstünlükləri bazarda onun məhsulu sahəsində azad rəqabət üçün o qədər də böyük təhlükə təşkil etmir. Əksinə, bu üstünlüklər firmaya yalnız istehsal amilləri sahəsində inhisar hüququ verir. Söhbət şirkətdə menecmentin yüksək səviyyəsindən, istehsalçıların zövqü və tələbi haqqında kamil

informasiya sistemindən, kəşflər üzrə patendlərdən, gizli registriərdən, ticarətin xüsusi qaydalarından gedir. Bū üstünlüklər isə heç də həmişə bazar üzərində nəzarəti ələ keçirməyə imkan vermir.

Firmanın xüsusi üstünlükləri onu daxili bazarda neçə yeni istehsal güclərini yaratmağa vadar edirsə, eləcə də xarici birbaşa investisiyalar qoymağa həvəsləndirir. Firmanın birbaşa xarici investisiyaların iqtisadi əsaslandırılması milli sərhədlərdən kənar qərar qəbul edilmə sahəsinin genişləndirilməsi və mənfəətin artırılması ilə əlaqədardır.

Mənimsəmə nəzəriyyəsi S. Hamerin baxışlarından fərqli olaraq birbaşa investisiyaların perspektivini müəyyən etməyə yardım edir. Firmaların fəaliyyəti mürəkkəb və qiymətli biliklərdən əstə olduğu yüksək texnologiyaya tətbiq olunan sahələrdə birbaşa xarici investisiyaların üstünlüyü daha aydın görünür.

Mənimsəmə nəzəriyyəsi və S. Hamerin baxışının birbaşa investisiyaların dövlət tənzimlənməsi sahəsində də fikir ayrılığı və ziddiyyət vardır. S. Hamerin baxışına görə dövlət inhisar yaranmasından qorxaraq xarici investisiyaları məhdudlaşdırmalıdır, mənimsəmə nəzəriyyəsi isə bunun tamamilə əksinə olaraq ısrar edir ki, birbaşa xarici investisiyalar hərtərəfli təşviq olunmalıdır.

Xarici ədəbiyyatda xarici investisiya qoyuluşu ilə əmtəənin həyat tsikli nəzəriyyəsi arasında qarşılıqlı əlaqənin təhlilinə geniş yer verilir. Bu heç bir təəccüb doğurmamalıdır. Belə ki, investor müəssisə əmtəənin həyat tsiklinin yetkinlik və geniş mərhələsində itgiləri azaltmaq məqsədi ilə xarici investisiya qoyuluşu həyata keçirtmək məcburiyyətində qalır. Bu cür iqtisadi qərar yeni texnologiyanın işlənməsi və təkmilləşdirilməsindən, yeni əmtəənin yaradılmasından və onun reallaşdırılmasından çox zaman daha səmərəli olur.

Xarici investisiyaları müəssisələrin fəaliyyəti ilə bağlayarkən qeyd etmək lazımdır ki, müəssisələrin məhsulunun həyat tsiklindən asılı olmayaraq aşağıdakı şərtlərin eyni zamanda ödənilməsi təqdirdə xaricdə istehsal qurulmağa başlənir: verilən xarici dövlətdə digər müəssisələr qarşısında, üstünlüyə malik olduqda; bu üstünlüklərin ixracının əmtəələr və texnologiyaların ixracı ilə müqayisədə yüksək səmərəliliyə malik olması; daha ucuz işçi qüvvəsi və xammalın tətbiqi, idxalatçı

dövlətin investor müəssisəyə təqdim etdiyi güzəştlərin alınması, nəqliyyat xərclərində qənaət edilməsi ilə bağlı bir sıra üstünlüklərin istifadə imkanının olması, yerli marketinq mühitinə özünün məhsullarının daha yaxşı uyğunlaşması və s.

Bununla belə xarici investisiya qoyuluşu, artıq qeyd edildiyi kimi, yalnız investor müəssisə və ya mikroiqtsadi nəzəriyyələrin mövqeyindən əsaslandırılmır. Başqa sözlə desək, bu məsələ kapitalın ümumiqtisadi səviyyədə hərəkətinin öyrənilməsi ilə əsaslandırılır. Bunlar makroiqtisadi problemlərin həlli ilə məşğul olan konsepsiyalar vasitəsi ilə həyata keçirilir. Kapitalın beynəlxalq hərəkəti nəzəriyyələri, xüsusilə, neoklassik nəzəriyyə çərçivəsində işlənmişdir. Onun əsasında D. Rikardonun müqayisəli üstünlüklər prinsipi qoyulmuşdur. Bu prinsipə əsaslanaraq C. S. Mill ilk dəfə olaraq kapitalın ölkələr arasında hərəkəti nəzəriyyəsini hazırlamağa başladı. C. S. Millin fikrincə, kapitalı milli sərhədlərdən kənara çıxmağa məcbur edən səbəb gəlir normalandakı fərkdir. Belə ki, kapitalın bol olduğu ölkələrdə gəlir normasının azalması meylə mövcuddur, Bu cərəyanın bir çox tərəfdarları (C. A. Hobson, C. M. Keyns) J. B. Seyin konsepsiyasını beynəlxalq münasibətlərə keçirdilər. Onlar beynəlxalq ticarətin və istehsal amillərinin beynəlxalq hərəkətinin alternativliyi barəsində postulatı irəli sürdülər. Bununla əlaqədar olaraq göstərilən nəzəriyyənin nümayəndələri marjinalistlərin amillərin son hədd məhsuldarlığı nəzəriyyəsinə maraqlarını artırmağa başladılar. Nəticədə kapitalın hərəkətinin neoklassik nəzəriyyəsi E. Hekşerin, B. Olinin və Kiversenin tədqiqatları ilə formalaşmış oldu.

İsveç iqtisadçıları E. Hekşer və B. Olin XX əsrin 30-cu illərində beynəlxalq kapital hərəkətinin istiqamətləri və strukturunun hansı amillərlə müəyyən edilməsi haqqında müasir anlayışların əsasını qoydular. E. Hekşer son hədd faydalılığı nəzəriyyəsinə əsaslanaraq öz konsepsiyası çərçivəsində istehsal amillərinin qiymətlərin beynəlxalq tarazlığa meyliənməsi tezisini irəli sürmüşdür. Onun fikrincə bu meyl həm beynəlxalq ticarət, həm də istehsal amillərinin beynəlxalq hərəkəti vasitəsi ilə reallaşır, Bu zaman istehsal amillərinin həm qiyməti, həm də kəmiyyəti müxtəlif ölkələrdə bir birindən fərqlidir.

B. Olin özünün beynəlxalq ticarət konsepsiyasında müəyyən etmişdir ki, istehsal amillərinin hərəkəti müxtəlif ölkələrdə onlara müxtəlif tələbin olması ilə izah olunmalıdır. Başqə sözlə desək onlar aşağı son hədd məhsuldarlığı olan ölkələrdən yüksək son hədd məhsuldarlığı olan ölkələrə istiqamətlənir. Məlum olduğu kimi kapital kimi istehsal amili üçün son hədd faydalılığı faiz dərəcəsi ilə müəyyənləşir. B.Olin faizi kapitalın qiyməti kimi müəyyənləşdirən ənənvi marjinalist yanaşmasına əsaslanaraq qeyd edir ki, kapitalın son hədd faydalılığı ölkələr üzrə müxtəlif olana qədər onun dünya miqyasında hərəkəti davam edəcəkdir. Xarici investisiyaların ssas stimullarından birisi kimi B. Olin faiz dərəcəsinə fərqləndirir. Bu müddəanın tənqidçiləri göstərilən yanaşmanın kifayət etmədiyini qeyd edirlər. Belə ki, faiz dərəcəsi ilk növbədə borc kapitalının hərəkəti göstəricisi kimi çıxış edir.

D. Rikardonun müqayisəli xərclər konsepsiyasının müasir İnterpretasiyaları çərçivəsində bu nəzəriyyənin tədqiqatçıları istehsal amillərinin qeyri-bərabər bölüşdürülməsi və deməli ayrı-ayrı ölkələrin müəyyən məhsulların istehsalında müqayisəli üstünlüyə malik olması ilə xarici investisiya qoyuluşunun müasir meylləri arasında uyğunluq tapmaq istəyirlər. Bu cür uyğunlaşmanın variantları Hekşer- Olin-Samuelson teoremi, Mak Douqal-Kemp modeli, bir sıra yapon iqtisadçılarının konsepsiyaları çərçivəsində irəli sürülmüşdür.

Müqayisədi üstünlüklər nəzəriyyəsi nöqtəyindən kapitalın mənşə ölkəsində səmərəli olmayan sahələrə xarici investisiya qoyuluşu daha üstün sayılır. Bu nəzəriyyəyə uyğun olaraq investisiyalar kapitalı artıq olan ölkələrdən (onun son hədd məhsuldarlığı aşağıdır) kapitalı çatışmayan ölkələrə {onun son hədd faydalılığı yüksəkdir} o vaxta qədər istiqamətlənir ki, kapitalın bu ölkələrdəki qiymətləri bərabərləşməsin. Bu zaman həm ayrı-ayrı ölkələr, həm də bütövlükdə dünya iqtisadiyyatının inkişafı nöqtəyi nəzərindən daha faydalı o investisiyalar hesab edilir ki, onlar müqayisəli üstünlüklər olan sahələr yönəldilsin. Misal üçün Bekşer-Olinin modelindəki dinamik və ticarət səmərəsi və Yaponiya iqtisadçısı K. Koclmantın konsepsiyasında isə ümumi satışın müqayisəli gəlirliyi əsəsən

investisiyaların yerləşdirilməsinin müqayisəli xərclər nəzəriyyəsinin tələblərinə uyğun gəlməsi ilə müəyyənləşir.

Amerika iqtisadçısı R. Nurks beynəlxalq kapital hərəkətinin müxtəlif modellərini yaratdı və belə bir nəticəyə gəldi ki, mal ixracının sürətlə artması ilə yanaşı kapitalla tələb də artır və o idxal olunur (və ya əksinə). R. Nurksun fikrincə, iki «tilsimli dairə» mövcuddur: biri-təklif tərəfindən, digəri tələb tərəfindən. Birinci «dairə» real gəlirlərini az olmasındır. Real gəlirlərin az olması isə öz növbəsində, əmək məhsuldarlığının aşağı olmasının, bu isə kapital qoyuluşunun, xüsusilə texnikaya kapital qoyuluşunun kifayət qədər olmasının nəticəsidir. Kapitalın çatışmamazlığı tam olmasa da, qismən yığıma marağın az olması ilə əlaqədardır. Beləliklə, birinci «dairə» qapanır ikinci «dairə» yığıma marağın zəif olması - bu əhalinin alıcılıq qabiliyyətinin aşağı olması, real gəlirlərin azlığı ilə izah olunur ki, bu yenə də kapitalın çatışmamazlığına səbəb olur.

Nurks 1962-ci ildə çap etdirdiyi əsərlərində iddia edirdi ki, zəif inkişaf etmiş ölkələrin iqtisadiyyatı «tilsimli dairəyə» düşmüşdür: əhalinin yoxsulluğu üzündən yığım az olur, yığımın az olması səbəbindən istehsal geri qalır, istehsalın geriliyi yoxsulluğa, yoxsulluq yığımın az olmasına doğru aparır və s. [5;s.243]

Onların fikrincə tilsimli dairəni aradan qaldırmaq üçün yalnız bir yol vardır ki, bu da xarici inhisarların çoxlu kapital qoyması üçün yolu təmizləməkdən ibarətdir. Onlar iddia edirlər ki, xarici kapital qoyuluşu iqtisadi cəhətdən zəif inkişaf etmiş ölkələri iazımı qədər kapitalla təmin edər. Onlara texniki və inzibati təcrübə qazandırar və beləliklə iqtisadiyyatı durğunluqdan çıxanır,

M. Pozner, R. Vernon, E. Mesfud tərəfindən işlənmiş digər neoklassik nəzəriyyənin texnoloji paket konsepsiyasının əsasında ölkələrin istehsal amilləri ilə qeyri- bərabər təmin olunması durur. Bu zaman xarici investisiyalar “kapitalı və elmi-texniki təcrübəni nəzərdə tutan texnoloji paket” kimi dərk olunur, xarici investisiya qoyuluşunun prinsipi kimi isə texnoloji, iqtisadi və təbii amillərdə fərqlər əsas götürülür.

K. İversen neoklassik nəzəriyyəni kapitalın beynəlxalq hərəkətinin real və tarazlaşdırıcı (tədiyyə balansının tənzimlənməsi üçün lazım olan) kimi növlərə

bölməklə tamamladı. K. İversen müəyyən etdi ki, eyni bir ölkə kapitalı həm idxal, həm de ixrac edə bilər. Kapitalın bu hərəkəti isə onun müxtəlif növlərinin fərqli beynəlxalq son hədd mobitliyinə və onun İdxalı ilə ixracının xərcləri arasında fərqi əsaslanır. Eyni zamanda qeyd edilir ki, kapitalın son hədd məhsuldarlığı aşağı olan ölkədən onun yüksək olan ölkəyə istiqamətlənməsi hər iki yerdə istehsal amillərinin daha effektiv kombinasiyasını təmin edir və onların milli gəlirini artırır.

Göstərilən konsepsiyalarda xarici investisiya qoyuluşunun obyektiv əsaslarını qeyd edərkən demək lazımdır ki, onlarda müəyyən birtərəflilik və natamamlıq mövcuddur. Bu, ilk növbədə, özünün əksini onda tapır ki, neoklassik nəzəriyyələrdə xarici investisiya qoyuluşu əsasən azad rəqabət şərtləri ilə qarşılıqlı əlaqəlilik mövqeyindən nəzərdən keçirilir. İkincisi göstərilən nəzəriyyənin müəllifləri əsas kimi ayrı-ayrı ölkələrdə izafi kapitalın olmasını götürürlər. Bu zaman onlar bir sıra məhdudiyyətləri qəbul edərək göstərilən artıqlığın iqtisadi əsaslarını müəyyənləşdirmirlər. Nəhayət üçüncüsü, onlar bir qayda olaraq kapital yığılmasını xarici investisiya qoyuluşunun obyektiv əsası qismində nəzərdən keçirmirlər.

Xarici investisiya qoyuluşunun obyektiv əsaslarının üzə çıxarılması o zaman mümkün olur ki, təhlilə kapitalın yığılma prosesi daxil edilsin və o dərindən tədqiq edilsin. Bu baxımdan xarici investisiya qoyuluşunun əmili kimi izafi kapitalın tədqiq edilməsi keynsçilik, «intensiv yığılma» modeli və ənənəvi marksist yanaşma çərçivəsində inkişaf etdirilmişdir.

Keynsçilik çərçivəsində xarici investisiyalar iqtisadi artım üçün artıq olan kapitalın mövcudluğu ilə izah olunurdu. Bu zaman əmanətlər yığılması üstələyir. Ancaq keynsçilər izafi kapitalın mahiyyətinin açılmasını və təkrar istehsalının öyrənilməsini tədqiqat obyektinə kimi nəzərdən keçirmirdilər. Onlar yalnız kapitalı ixrac və idxal edən ölkələrin iqtisadi artımına onun ixracı və idxalının təsir mexanizminin öyrənilməsi ilə kifayətlənirdi. Keynsin özü ona əsaslanırdı ki, kapital hərəkəti ayrı-ayrı ölkələrin tədiyyə balanslarının taraz olmaması səbəbindən meydana gəlir. Keynsin nəzəriyyəsi daha sonra F. Klarkun tərəfindən inkişaf etdirilmişdir. F. Markulun irəli sürdüyü əsas müddəalar ondan ibarətdir ki, tədiyyə

balansının müsbət saldosu zamanı kapital ixracı ixracın İdxa! üzərindəki üstünlüyünü bəyanslənir. Bundan əlavə daxili investisiyalar böyük olmadıqda və ölkədə yığıma meytilik yüksək olduqda kapital ixracı ölkədə işgüzar fəallığa kömək edir. Məlumdur ki, keynsçi nəzəriyyədə dövlətin kapital qoyuluşundan və istehlakdan əmələ gələn, dövlət xərcləri ilə tamamlanana məcmu tələbə təsir etmək yolu ilə iqtisadiyyata müdaxilə formasıdır. Keynsçiliyə götə tənzimlənmə obyektı səmərəli tələbin ən mühüm tərkib hissəsi olan kapital qoyuluşudur. Keynsə görə səmərəli tələb üç amillə - istehlaka meytilik, kapital qoyuluşunun faydalılıq həddi və likvidliyi üstün tutmaq ilə müəyyən edilir. İstehlaka meytilik tələbin kəmiyyətini, İntestisiya meytilik istehsal tələbini müəyyən edir. Hər ikisi bu İstiqamətdə fəaliyyət göstərir və məcmu tələb birbaşa onlardan asılı olur. Likvidliyi üstün tutma məcmu tələbə əks təsir göstərir. Keyns göstərir ki, likvidliyə üstünlük vermək kapitalın borc formasında mənfəətli olması deməkdir və o borc faizinin kəmiyyətindən asılıdır. Faiz nə qədər yüksək olarsa kapitalı istehsaldan götürmək və onu pul formasına çevirmək, faiz aınnaq arzusunda olanlar o qədər çox olur. Keynsə görə məşğulluğun ümumi həcmının müəyyən olunmasında investisiya həlledici rola malikdir.

R. F. Harrod yaratdığı «iqtisadi dinamikam modelində qeyd edir ki, kapital ilə bol olan ölkənin iqtisadi artım tempi endikcə ondan kapitalın axması meyli bir o qədər güclənir. Ümumiyyətlə, neokeynsçi nəzəriyyə Afrikanın, Asiyanın və Latın Amerikanın inkişaf etməkdə olan ölkələrinə yardım üzrə keçirilən siyasətin əsası kimi qəbul edilmişdir. Bu nəzəriyyəyə uyğun olaraq inkişaf etməkdə olan ölkələrə kapital ixracı həm göstərilən ölkələrdə, həm də kapital ixracatçısı olan ölkələrdə işgüzar fəallığın artmasını stimullaşdırır.

E. Domar ticarət balansı və məşğulluq problemlərini araşdırarkən göstərir ki, kapital ixracı həmin ölkənin xaricdəki kapitalından gələn gəlirin artım sürəti ilə yerli investisiyaların artım sürəti arasındakı nisbətən asılıdır. Əgər ölkədə investisiyalar investisiya gəlirinə nisbətən sürətli artırsa, bu zaman tədiyyə balansı müsbət saldoya malikdir, əgər yerli investisiyalar investisiya gəlirindən aşağı sürətlə artırsa bu zaman tədiyyə balansı passiv olacaqdır.

1.3 Milli iqtisadiyyatın formalaşmasına və inkişafına xarici investisiyaların təsiri

Xarici investisiyaların mahiyyətinin tam açılması üçün, şübhəsiz ki, onları qəbul edən ölkənin iqtisadi artımına bu investisiya istifadəsinin təsiri çox böyük əhəmiyyətə və vacibliyə malikdir. Ölkənin konkret sosial-iqtisadi inkişaf səviyyəsindən, onda əmtəə-pul münasibətlərinin yetgənliyindən və bazar mexanizmlərindən istifadə səviyyəsindən, investisiya prosesinin vəziyyətindən, qanunvericilikdən asılı olaraq xarici investisiyaların cəlb edilməsi məqsədlərinin fərqlənməsinə baxmayaraq xarici investisiyaların idxalçı ölkənin İnkişafı prosesinə təsirini əks etdirən ümumi cəhətləri inkar etmək olmaz.

Ümumiyyətlə, investisiyalar və iqtisadi artım arasında sıx səbəb-nəticə əlaqəsinin olması ümumqəbul olunmuş faktır. Bununla belə investisiyaların iqtisadiyyata təsiri mexanizmlərinə münasibətdə müxtəlif baxışlar mövcuddur. Belə ki, birinci baxışa görə investisiyalar iqtisadiyyatın inkişafının əsas «mühərrikidir». Başqa sözlə desək bu baxışın əsas prinsipi ondan ibarətdir ki, ölkə nə qədər çox yığım həyata keçirirsə bir o qədər onun iqtisadi artımı yüksək olur [9;s.407,s.443]. Digər yanaşmaya görə isə səbəb-nəticə əlaqələri zənciri bunun tamamilə əksinə yönəlmişdir. Belə ki, yüksək tələb istehsalın artımına gətirməklə firmaları İnvestisiya qoyuluşu həyata keçirməyə məcbur edir, Odur ki, gəlirlər yüksəldikcə yığım artır və deməli, investisiya qoyuluşu həyata keçirilir [2;s.10], [1;s.133-192]. Yuxarıda nəzərdən keçirilən iki yanaşma, göründüyü kimi, diametral əks baxışlardır. Buna görə də hər iki tərəfin arqumentlərinin İqtisadi məntiqinə aydınlıq gətirmək üçün investisiyaların necə ölçülməsi və hansı makroiqtisadi amillərin onun dinamikasına təsir göstərməsini təhlil etmək lazımdır.

Məlum olduğu kimi məcmu investisiyalar makroiqtisadiyyat səviyyəsində fərdi istehlak, dövlət xərcləri və xalis ixracla yanaşı məcmu tələbin bir hissəsini təşkil edir. Makro iqtisadiyyat səviyyəsində investisiyalann maliyyələşmə mənbəyi qismində məcmu daxili yığım çıxış edir. Bundan əlavə bir il ərzində ölkə daxilində yığılmış əmanətlər ya daxili İnvestisiyaların, ya da kapital ixracının maliyyələşdirilməsinə istiqamətlənə bilər.

Məcmu daxili investisiyalar əsas kapitalla (adətən məcmu investisiyaların 70-80%), yaşayış evlərinin tikilməsinə (məcmu investisiyaların 15-25%) yönəldilən investisiyalardan və ehtiyatların artımından (3%-dən çox olur, adətən investisiyaların 1% həcmində olur) ibarətdir. Investisiyalara olan tələb və yığımın təklifi müxtəlif amillərlə müəyyənləşdirilir. Belə ki, xüsusi investisiyaların həcmi qiymətləndirərkən ən əsas amillərdən birisi faiz dərəcəsidir. Ümumiyyətlə, əsas kapitalla olan tələb izləmələrdən də asılıdır. Başqa sözlə desək gələcəkdə demoqrafik vəziyyətin və gəlirlərin, ehtiyatların dəyişməsi üzrə gözləmələr, investisiyaya olan tələbə təsir göstərir. Xüsusi yığım üçün isə müəyyənləşdirici amillər qismində gəlir səviyyəsi (həm cari, həm də gələcəkdə gözlənilən), əhalinin yaş tərkibi çıxış edir, Beləliklə, həm yığım, həm də investisiyalar gözləmələr kimi subyektiv amildən asılıdır, Ona görə də investisiyalar ÜDM-un daha çox dəyişkən, bəzən isə «əsassız» olaraq dəyişkən hissəsi kimi çıxış edir vətsiklik tərəddüdlərin gücü təsiri altındadır.

Bütün bunları nəzərə alaraq investisiyaların iqtisadi artımda rolu haqqında bir ümumi fikir formalaşdırmaq mümkündür. Qeyd etmək lazımdır ki, investisiyaların vacib rolunu müharibədən sonra iqtisadi sıçrayış keçmiş avropa ölkələrinin təcrübəsi bir daha təsdiq edir. Bu zaman «aşağı gəlir səviyyəsi - yoxsulluq - aşağı yığım səviyyəsi - aşağı investisiya səviyyəsi - aşağı gəlir artımı templəri dairəsindən yüksək tarazlıq səviyyəsinə sıçrayış əldə olunmuşdur. Yüksək tarazlıq səviyyəsi şəraitində əhali gəlirinin yüksək artım templəri yüksək yığım səviyyəsini və deməli investisiyaları təmin edir. Bununla da sonrakı artım üçün zəmin yaranır. Bu cür model Honkonqda, İndoneziyada, Çində, Koneyada, Malayziyada, Sinqapurda, Tayvanda, Tailandda, Çilidə istifadə edilmişdir. Ancaq bu heç də o demək deyil ki, investisiya bunu yaratmaqla inkişafa nail olmaq mümkündür, Yuxarıda deyildik kimi investisiyalar ÜDM-un tərkib hissəsidir və deməli ÜDM-un sürətli artımı zamanı investisiyalarla artım arasında statistik əlaqə göz qabağındadır. Başqa sözlə desək iqtisadi dirçəliş dövrü investisiya bunun ilə müşayiət olunursa da, artımın yığımın yüksəldilməsi ilə təmin həmişə özünü tam doğrultmur.

Qeyd etmək təzıdır ki, xarici investisiyaların iqtisadi inkişafda oynadığı rol yanaşmada bir neçə mövqe vardır. Bu ilk növbədə göstərilən problemin müxtəlif iqtisadi məktəblərin nümayəndələri tərəfindən həll edilməsindən irəli gəlir [18;s.22- 25]. Bu baxımdan haqqında danışılan məsələnin həllini bir neçə konseptual yanaşma mövqeyindən nəzərdən keçirməli olacağıq. Onlardan birincisi millətlərin qarşılıqlı asılılığı konsepsiyasıdır. Göstərilən konsepsiyasının əsasında xüsusilə 70-80-ci illərdə çox güclü təbliğ edilən xarici investisiyaların qarşılıqlı faydalılığı ideyası inkişaf etdirilmişdir. Qarşılıqlı asılılıq konsepsiyasının mahiyyəti ondan ibarətdir ki, kapitalı ixrac edən ölkə və kapitalı idxal edən ölkə bir-birini tamamlayan mübadilə qarşılıqlı mənafe münasibətlərinə, daxil olurlar. Eyni zamanda xarici investisiyaların oynadığı rola bu cür yanaşma yalnız qərb tədqiqatçılarının mövqeyini əks etdirmir. Başqa sözlə desək, bu cür yanaşma, həm də kapital ixrac edən ölkələrin iqtisadi siyasətinin prinsiplərindən birisidir.

İnkişaf etmiş və inkişaf etməkdə olan ölkələrin qarşılıqlı asılılıq və qarşılıqlı faydalılıq konsepsiyasının tərəfdarları onun həyata keçirilməsi istiqamətləri kimi xüsusi, dövlət və beynəlxalq xarici investisiyaların cəlbı, xarici inhisarların və TMK fəaliyyəti üçün geniş imkanlar təqdim edilməsini nəzərdən keçirirlər. Onların fikrincə bütün bunlar iqtisadi artım və istehsal effektivliyi problemlərinin həlli üçün zənnin yaradır. Göstərilənləri nəzərə alaraq amerika iqtisadçısı A. Fişlou yazır, «Beynəlxalq ticarətin liberallaşdırılması üzrə tədbirlər, xüsusi investisiya qoyuluşları üçün münbit şəraitin yaradılması siyasəti, xarici kapital axını Şimal-Cənub münasibətlərinin effektivliyinin yüksəldilməsinə təkan verəcəkdir» [84;s.170]. Bu rolun həyata keçirilməsində xüsusilə iri korporasiyaların fəaliyyəti qeyd olunur. Belə ki, onlgnn kapitalı qəbul edən ölkə və firmalara texnoloji prosesin ötürülməsinin və investisiya resurslarının hərəkətinin aktiv subyektləri çıxış edir. Bundan əlavə onlar hər iki ölkənin mənafeələrinin uyğunlaşdırılmasının və qarşılıqlı razılaşdırılmasını təmin edir.

Eyni zamanda qeyd etmək lazımdır ki, xarici investisiyaları müsbət mövqedən qiymətləndirən tədqiqatçılarla yanaşı (B. Bellasa, D. Lorens, H. Mayer, Y. Timbergen və bir çox digər tədqiqatçılar) xarici investisiyaların inkişaf etməkdə

olan ölkələrin iqtisadiyyatına mənfi təsir göstərməsini əsaslandırmağa çalışan tədqiqatçılar da vardır. Bunlara S. Lall, S. Stritten, L. Turner və başqaları aiddir.

Qeyd etmək zəruridir ki, qərbdə qarşılıqlı asılılıq və qarşılıqlı faydalılıq konsepsiyalarına qarşı «əyalət iqtisadiyyatı» konsepsiyası (ESLA məktəbi) qoyulmuşdur. Bu məktəb SMT-nin Latin Amerikasına üzrə İqtisad Komitəsi nəzdində formalaşdırılmışdır. O, sənayecə inkişaf etmiş və inkişaf etməkdə olan ölkələr arasında münasibətləri asılılıq münasibətləri kimi müəyyənləşdirir [32;s.76-82]. Haqqında danışılan məktəbin banilərindən biri olan argentinalı iqtisadçı R. Prebiş belə bir konsepsiya irəli sürmüşdür ki, onun əsasında da «mərkəz-əyalət» sisteminin nəzəri tənqidi durur. Göstərilən sistem prizmasından Argentina iqtisadçısı xarici kapital problemlərini, xarici inhisarların və TMK-ların fəaliyyətini təhlil edir. Onun fikrincə bütün bunlar əyalət ölkələrinin «mərkəzdən» asılılığa düşməsinə, əyalət iqtisadiyyatının struktur deformasiyasına gətirib çıxarır.

Qərb iqtisadi ədəbiyyatında xarici investisiyaların istənilən qəbul edilən ölkənin iqtisadiyyatına təsirinə dair vahid konsepsiya yoxdur. Bir çox işlərdə göstərilir ki, xarici kapitalın qəbul edən iqtisadiyyata təsirinin ən vacib müsbət cəhəti onun iqtisadi artıma təkan verməsidir. Belə ki, xarici investisiyalar investisiya proseslərinin sürətləndirilməsi, milli kapitalın fəaliyyətinin aktivləşməsi və qəbul edən iqtisadiyyatın inkişafına keyfiyyətcə yeni cəhətlərin gətirilməsi hesabına yuxarıda deyilən müsbət meyillərin əmələ gəlməsinə təsir göstərir. Bir çox hallarda bunlar öz ifadəsi idxalatçı ölkəyə inkişaf etmiş formada bazar münasibətləri elementlərinin ötürülməsində, yeni texnologiyaların tətbiqi hesabına texniki inkişafın sürətləndirilməsində, iqtisadiyyatın yeni sahələrə və istehsalat yönəltməklə onun strukturunun təkmilləşdirilməsində, daxili əmək ehtiyatlarının və təbii sərvətlərin daha tam və effektiv istifadə edilməsində, iqtisadiyyatın ərazi strukturunun təkmilləşdirilməsində, qəbul edən ölkənin ixracat potensialının yüksəldilməsində tapır.

Beləliklə, xarici investisiyaları qəbul edən ölkənin iqtisadiyyatına təsirinin əsas müsbət cəhəti ölkədə investisiya aktivliyinin yüksəldilməsindən ibarətdir. Nəticədə isə iqtisadi artım sürətlənmiş olur. Bundan əlavə ölkədə investisiya

resurslarının çatışmamazlığı şəraitində, onların ümumiyyətlə ölkə iqtisadiyyatı səviyyəsində və ya onun ayrı-ayrı sahələri üzrə məhdudluğu şəraitində xarici investisiyalar bu boşluğu doldurur. Başqa sözlə desək xarici investisiyaların keyfiyyət artımı və istifadəsinin yüksək səmərəliliyi ÜDM-un artımına səbəb olur.

Qeyd etmək zəruridir ki, qəbul edən iqtisadiyyata xarici investisiyələnn mənfi təsirini minimallaşdırmaq məqsədilə həyata keçirilən siyasəti formalaşdırarkən açıqlıq və proteksionizmin məntiqi nisbətində riayət olunmalıdır [29;s.5]. Bundan əlavə bu zaman milli inkişaf prioritetlərindən asılı olaraq xarici investisiyalara differensə olunmuş və strukturlaşdırılmış yanaşma ciddi surətdə həyata keçirilməlidir.

Göstərilməlidir ki, struktur istiqamətlənməsinə əsaslanan xarici investisiya qoyuluşunun müsbət effekti yalnız bu sahələrdə artımın təmin olunması ilə məhdudlaşmır. Belə ki, multiplikator effektinin işə düşməsi ilə əlaqədar olaraq bu sahələrlə bağlı sahələrdə inkişaf etməyə başlayır.

Ümumiyyətlə qəbul edən iqtisadiyyatda xarici investisiyaların əsas rolu kimi onu müəyyənləşdirmək olar ki, o millil iqtisadiyyat və daxili investisiya prosesləri üçün «sfart» mexanizmidir. Bundan əlavə xarici investisiyalar həm də texnologiyanın transferində əsas rollardan birisini oynayır, ancaq xarici investisiya təcrübəsində iki istiqamət ardıcıl xarakter daşımır. Son dövrlər getdikcə daha çox dövlətlər ən müasir olmayan texnologiyaların idxalına üstünlük verir. Onlar bu texnologiyaların istifadə edilməsi prosesinin sürətlənməsinə çalışmırlar. Bu onu göstərir ki, texnologiyaların strateji inkişafında «lider dalınca getmə»dən (ən müasir texnologiyalara istiqamətlənmə) izləyən inkişaf strategiyasına keçilmişdir. Bununla yanaşı birinci stratejiya yalnız ayrı-ayrı sahələrdə həyata keçirilir. Eyni zamanda bəzən xarici investisiya qoyuluşunun həyata keçirilməsi yalnız ən müasir olmayan texnologiyaların ötürülməsi ilə deyil, hətta geridə qalmış, köhnəlmiş texnologiyaların ötürülməsi ilə müşayiət olunur. Bu təcrübə o zaman baş tutur ki, xarici investor tərəfindən birbaşa investisiyalar həyata keçirilsin və birgə müəssisələr yaradılarkən texnologiya və avadanlıqlar nizamnamə kapitalına daxil edilsin. Göstərilən meylin əsas istiqamətə çevrilməməsi üçün xarici

investisiyaların yardım edəcəyi iqtisadi inkişaf məqsədlərinin dəqiq müəyyənləşdirilməsi gərəkdir. Bundan əlavə haqqında danışılan strategiyanın həyata keçirilməsi həm müvafiq iqtisadi stimullara, həm də dövlətin yardımına, onun investisiya axınlarının tənzimlənməsinə əsaslanmalıdır. Bu cür yanaşmaya misal olaraq çar Rusiyanın xarici kapitalı cəlb və istifadə etməsi təcrübəsini qeyd etmək olar. Belə ki, 1914-cü ilə kimi istehsal təyinatlı investisiya qoyuluşlarının 50%-dən çoxu xarici kapitalın üzərinə düşürdü. Xarici kapitalın dəmir yolu tikintisində və sənayenin inkişafında rolu xüsusilə qeyd edilməlidir. 1914-cü ildə Rusiya səhmdar cəmiyyətlərinə qoyulan investisiyaların 1/3-dən çoxu xarici kapitalın payına düşmüşdür [4; s.10].

Xarici investisiyaları qəbul edən iqtisadiyyata təsirinin digər aspektini onun əmək və maddi ehtiyatların istifadəsinə təsir etməsi təşkil edir. Bu, ilk növbədə, öz əksini onda tapır ki, həm ssuda kapitalı formasında, həm birgə istehsalın yaradılması formasında, həm də müasir texnologiyaların ötürülməsi formasında həyata keçirilən xarici investisiyaların təsiri altında idxalatçı ölkədə yeni növ iş qüvvəsi formalaşır. Çünki belə bir faktı inkar etmək olmaz ki, xarici investisiya qoyuluşu, bir qayda olaraq işçilərin yeni istehsal təşkilinə və idarə etməyə, yeri istehsal fəaliyyəti rejimində uyğunlaşması ilə müşayiət olunur.

Nəzərə alınmalıdır ki, xarici investisiyaların idxalatçı ölkənin maddi-xammal ləhələrinə istifadə edilməsindən danışarkən onların iqtisadiyyata təsiri ikili xarakter alır. Belə ki, bir tərəfdən bir çox hallarda bu sahələrdə investisiya qoyuluşunun həyata keçirilməsi hətta təbii sərvətlərin effektiv istifadə edilməsi şəraitində də onların tükənməsinə səbəb olur Bundan əlavə maddi və əmək istehsal amillərinin istifadə edilməsindən əldə olunan müsbət effektin böyük bir hissəsi xarici investorun payına düşür. Belə ki, ölkənin təbii sərvətləri tükənir, bir çox hallarda dövlət siyasətinin müvafiq tədbirlərinin olmaması şəraitində ölkə daxilində minimal emaldan keçən xammalın payı əhəmiyyətli dərəcədə artır. Köhnəlmiş texnologiyaların qəbulu həyata keçirilir, yerli iş qüvvəsi qeyri-peşəkar işlərdə istifadə edilir və s.

Ümumiyyətlə, xarici investisiya qoyuluşu qəbul edən iqtisadiyyatın

vəziyyətinə o zaman müsbət təsir etməyə qadirdir ki, bu ölkədə dəqiq işlənmiş inkişaf konsepsiyası mövcud olsun. Bu konsepsiya milli iqtisadiyyatın inkişaf mövqelərinə uyğun olaraq xarici investisiyaların struktur qəbulunu nəzərə almalı, investisiya qoyuluşuna yüksək tələb olunan sahələrə onların axınını stimullaşdırmalıdır [3;s. 17] Beləliklə yalnız xarici iqtisadi əlaqələrdə proteksionizm və liberallaşdırmanın düzgün nisbətini gözləməklə xarici investisiyaların müsbət effektinə nail olmaq mümkündür. Bu zaman xarici investisiya qoyuluşları iqtisadiyyatda investisiya proseslərinin katalizatoru qismində çıxış edir,

Göründüyü kimi kapitalın idxalından irəli gələn effekt bir sıra amillərdən asılıdır. Bu amillərə verilən ölkədə investisiyaya olan faktiki tələb, cəlb edilən investisiyaların keyfiyyəti və kəmiyyəti, xarici investisiyaların istifadə edilməsinin lazımi keyfiyyətinə nail olmaqda öz ifadəsini tapan qəbul edən ölkənin udma qabiliyyəti daxildir.

Bir qayda olaraq bu tələblər keçid iqtisadiyyatı şəraitində əhəmiyyətli dərəcədə artır. Köhnə iqtisadi strukturların qırılması və yenilən qurulması investisiya prosesinin məhdudlaşmasına, daxili kapital qoyuluşlarının azalmasına gətirib çıxarır. Bu çatışmamazlıqların qarşısının alınması xarici investisiyaların cəlb edilməsi və istifadə imkanlarından əhəmiyyətli dərəcədə asılıdır. Məsələ ondadır ki, bu dövrdə xarici kapital yalnız əlavə maddi və pul vəsaitləri vermir. O, həm də məlum dərəcədə ölkədə bazar münasibətlərinin inkişafının ciddi amili kimi çıxış edir. Bundan əlavə açıq iqtisadiyyata keçidi və dünya təsərrüfuna inteqrasiyanı özü üçün əsas yol seçmiş ölkələrin kapital miqrasiyasında idxalatçı və ixracatçı keyfiyyətində çıxış etməsi çox vacib şərtidir. Zənnimcə, yalnız bu halda onlar beynəlxalq əmək bölgüsünün üstünlüklərindən səmərəli istifadə edə bilər və istehsalın beynəlmilləşməsinə daha fəal surətdə cəlb edilər.

Çinin və digər keçmiş sosialist ölkələrin təcrübəsi təsdiq edir ki, xarici investisiyalar milli maşınqayırmanın texniki səviyyəsini kəskin geriləşməni aradan qaldıra bilər. Bundan əlavə xarici investisiyalar milli iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətliliyini və effektivliyini yüksəldə bilər [17; s.54].

Nəzərə alınmalıdır ki, xarici investisiya qoyuluşu, xarici partnyorlarla əməkdaşlığın inkişaf etdirilməsi onların uzun müddət əldə etdikləri idarəetmə təcrübəsinə, marketinq, kadrların hazırlanması, istehsalın firmadaxili təşkili təcrübəsinə yiyələnmək üçün münbit zəmin yaradır. Xarici investisiyaların cəlb edilməsi, birgə müəssisələrin yaradılması, müştərək sahibkarlığın inkişaf etdirilməsi rəqabətin gücləndirilməsi və inhisarçılıqla mübarizə üçün vacib məna kəsb edir.

Ümumiyyətlə investisiyaların artımı ilə gəlirlərin artımı arasındakı birbaşa əlaqənin mahiyyətinin əsaslandırılması C. M. Keyns nəzəriyyəsinin ən incə və tutarlı istiqamətlərindəndir. Keynsin iqtisadi təfəkkürünün ardıcılıqla öyrənilməsi, onun neoklassik məktəbin nümayəndələrindən fərqləndirən xüsusiyyətlərinin üzə çıxarılması diqqət mərkəzində duran məsələlərdəndir. Keyns iqtisadi hadisələri makrosəviyyədə öyrənərək məşğulluğun ümumi əsasını məhz cəmiyyətlə istehsal ediləcək mifli gəlirin həcmindən asılı olduğunu sübuta yetirmişdir. Keyns göstərirdi ki, məşğulluğun artımı ilə milli gəlir də artır, deməli istehsalın səviyyəsi də yüksəlir. Digər tərəfdən istehsalın miqyasının genişləndirilməsi, bu əsasdan da məşğulluğun təmin edilməsi, investisiyaların səviyyəsindən bilavasitə asılıdır. Sahibkarlar investisiyam o vaxta qədər artırır ki, kapitalın «son səmərəliliik» həddi faizin səviyyəsinə enir. Burada kapitalın rentabellik səviyyəsi mənfəətin normasından asılı olaraq dəyişildiyindən, onun «son səmərəliliyi» faiz norması ilə çox vaxt uyğun gəlmir. Ona görə də Keyns göstərirdi ki, çətinliyin mənbəyi kapitalın rentabelliyyəsinin aşağı düşməsi ilə faiz normasının sabit qalması ilə əlaqədardır. Bu cəhət yeni investisiyanın, o cümlədən yeni məşğulluğun məhdud həddini müəyyən edir.

FƏSİL II. MÜASİR DÖVRDƏ XARİCİ İNVESTİSIYA QOYULUŞUNUN ƏSAS FORMALARI VƏ PRİNSİPLƏRİ

2.1. Keçici iqtisadiyyatlı ölkələrə beynəlxalq maliyyə təşkilatlarının və xarici bankların kreditləri.

Məlum olduğu kimi dünya iqtisadi ədəbiyyatında kapital miqyasının əsasən iki formasını fərqləndirirlər. Bunlara sahibkar və ssuda kapital aiddir. Eyni zamanda sahibkar kapitalı birbaşa və portfel investisiyalar formasında həyata keçirilir. Kapital miqyasının ssuda forması isə xarici bankların kreditləri və beynəlxalq maliyyə təşkilatlarının kreditləri şəklində həyata keçirilir [26; s.113].

Artıq qeyd edilmişdir ki, inkişaf etmiş ölkələrdə İntestisiyaların əsas maliyyələşdirmə mənbəyini mənfəət və amortizasiya təşkil edir. Belə ki, bu mənbələrin payına bütün investisiyaların 70% düşür. Xarici mənbələrin payı isə 40-50% təşkil edir. Bununla yanaşı onların 35-45% bank kreditlərinin, 2-3% səhmdar kapitalının üzərinə düşür. Hal-hazırda bir çox keçid iqtisadiyyatlı ölkələrin bankları əsasən qiymətli kağızlar bazarında fəaliyyət göstərirlər. Bundan əlavə onların valyuta bazarında fəaliyyəti çox aktivdir. Nəticədə göstərilən ölkələrin bankları istehsalın real sektoru ilə zəif əlaqədəirlər. Dövlət qısamüddətli İstiqraz vərəqələrinin yüksək gətirililiyi iqtisadiyyatın istehsal sferasından maliyyə resurslarının axınını şərtləndirir. Bununla belə daxili investisiya resurslarının çatışmamazlığı, banklar tərəfindən verilən kreditlərin bəlalılığı və məhdudluğu bu ölkələrin müəssisələrinin xarici kreditlərə doğru istiqamətlənməsini şərtləndirir.

Göstərilməlidir ki, beynəlxalq kreditləşdirmə bir tərəfdən dünyanın inkişaf etmiş ölkələrinin daxili kredit bazarının yüksək inkişafının nəticəsidirsə, digər tərəfdən beynəlxalq ticarətin maliyyələşdirilməsinə cavabdır. Məlumdur ki, dövlətlərarası kreditlər və bank depozitləri ilə əlaqədar olan ssuda kapitalının beynəlxalq hərəkəti adətən tədiyyə balansında digər investisiyalara aid edilir. Bu o deməkdir ki, göstərilən kapital hərəkəti xarici investisiyaların birbaşa, portfel formalarına və ehtiyat aktivlərə aid olmadan qalıq hissəsini əks etdirir [44; s,67-68].

Beynəlxalq səviyyədə ssuda kapitalı şəklində əsasən dövlət mənbələrindən

olsun rəsmi kapital çıxış edin Bununla belə xüsusi mənbələrdən beynəlxalq kreditləşmə də əhəmiyyətli paya malikdir, Beynəlxalq kreditləşmənin tədiyyə balansında öz əksini tapan əsas alətləri aşağıdakılardır:

1. Ticarət kreditləri - mal və xidmətlərə dair sazişlər üzrə təchizatçılar və alıcıların birbaşa təqdim etdiyi kreditlər nəticəsində yaranan tələblər və passivlərdir, Bundan əlavə bu cür sazişlərlə əlaqədar olaraq həyata keçirilən iş görə avans ödəmələri də bura aiddir. Ticarət kreditləri hem hökumətlər, həm xüsusi şirkətlər, həm də digər qeyri-dövlət təşkilatları tərəfindən təqdim edilə bilər. Onların əksəriyyəti qısa müddətli xarakter daşıyır.

2. Borclar - kreditor tərəfindən borc alana birbaşa olaraq vəsaitlərin borca vahiməsi nəticəsində yaranan maliyyə aktivləridir. Bunun nəticəsində kreditor ya borc alandan heç bir yazılı zəmanət öhdəliyini almır, ya da hər hansı borc qiymətli kağızını alır. Göstərilən borca ticarətin maliyyələşdirilməsi üzrə borclar, ipoteka borcu daxil olmaqla borc və avanslar, maliyyə üzinqləri, habelə BVF kreditləri daxildir. Borclar maliyyə orqanları, hökumətlər, banklar və digər sahələr tərəfindən qısamüddətli və uzunmüddətli dövrə verilə və alınə bilər.

3. Valyuta- hesablaşmaların həyata keçirilməsi üçün istifadə edilən və dövriyyədə olan əskinaz və qəpiklərdir. Qeyri-rezidentlərin sərəncamında olan milli valyuta passiv, rezidentlərin sərəncamında olan xarici valyuta aktiv hesab edilir. Valyuta, öz növbəsində, maliyyə orqanlarının və bankların sərəncamında ola bilər.

4. Depozitlər - yerli və ya xarici valyutada denomenasiya edilmiş köçürülmə depozitləridir. Onlar heç bir maneə olmadan istənilən vaxt nağd pula çevrilə bilər və hesablaşmaların həyata keçirilməsində istifadə edilir. Rezidentlərin xaricdəki depozitləri passiv, qeyri-rezidentlərin verilən ölkə daxilindəki depozitləri isə aktiv hesab edilir. Depozitlər maliyyə orqanları və banklar tərəfindən həyata keçirilir.

5. Digər aktiv və passivlər - qalıq kateqoriya olaraq onlara kapital hərəkətinin bütün digər növləri aid edilir. Misal üçün dövlətlərin beynəlxalq təşkilatlara ödədiyi üzvlük haqları.

Xarici banklar bir çox keçid iqtisadiyyatlı ölkələrin müəssisələrini o şərtlə

kreditləşdirir ki, onlara Beynəlxalq Valyuta Fondu, Avropa Yenidənqurma və İnkişaf Bankı, Beynəlxalq Maliyyə Korporasiyası kimi beynəlxalq maliyyə təşkilatları zəmanət vermiş olsun. Nəzərə alınmalıdır ki, bu ölkələrin diqqət dairəsinə 130 ölkə, habelə yüksək investisiya riskinə malik olan ölkələr daxildir. Bununla belə bütün beynəlxalq maliyyə təşkilatlarının böyük paya malik olan ölkələrin maraqlarını güdürlər. Sələ ki, haqqında danışılan investisiyalara sərfəlidir ki, ilk növbədə, əvvəlki borclar bağlansın və daha sonra yeni investisiya layihələrinin maliyyələşdirilməsi həyata keçirilsin.

Bütün bunlarla yanaşı yeni kreditlər keçid iqtisadiyyatlı ölkələrin xarici borcunu artırır və bu son nəticədə tədiyyə balansının mənfi saldosu ilə müşahidə olunur. Bundan əlavə göstərilən vəziyyət keçid iqtisadiyyatlı ölkələrin beynəlxalq iqtisadi münasibətəir sistemində olan mövqələrinə mənfi təsir göstərir. Nəzərə alınmalıdır ki, keçid iqtisadiyyatlı ölkələrin xarici passivləri haqqında danışdıqda üç əsas kreditörü göstərmək olərc. Bu ilk növbədə, «Paris Klubu» (rəsmi kreditör), «London Klubu» (kommersiya bankları), «Tokio klubu»dur (kommersiya şirkətləri). Misal üçün Rusiya Federasiyasının bu üç klubu faizlər nəzərə alınmadıqda olan borcu 80 mlrd, doll. təşkil edir .

Cədvəl 2.1.1

Rusiya Federasiyasının xarici borcu (faizlər nəzərə alınmadan)

Borc öhdəlikləri	Mlrd. doll.
Paris klubu	50
London klubu	24
Tokio klubu	6

Məlum olduğu kimi Paris klubu dünyanın ən nəhəng 20 kreditörünü birləşdirir. O 1956-cı ildə yaradılmış və kreditör-ölkələrin hökumətlərinin qeyri-rəsmi təşkilatıdır. Bu təşkilat dövlət borcuna nəzarət edir və borclu ölkələrlə dövlət borcunun restrukturizasiyası problemləri üzrə çoxtərəfli danışıqlarla məşğul olur. Qeyd olunmalıdır ki, beynəlxalq borc problemi bir çox beynəlxalq təşkilatların monitoring predmetinə daxildir. Paris və London klubu, öz növbəsində, xarici

borcun tənzimlənməsi ilə məşğuldur. Eyni zamanda Dünya Bankı və İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatı isə xarici borc haqqında məlumat toplayır, onların uçotunu aparır və ümumiləşdirir.

Paris klubundan fərqli olaraq London klubu xüsusi banklar qarşısında olan borclarla məşğul olur. London klubu bir növ məsləhətçi orqandır.

Göstərilməlidir ki, bir çox keçid iqtisadiyyatlı ölkələrin xarici borca xidmət cəhətdən vəziyyəti hələ də mürəkkəb olmaqla davam edir. Bu baxımdan göstərifən ölkə qrupunda ən pis vəziyyətə Rusiya məlikdir Belə ki, keçmiş SSRİ-nin xarici borcunu öz üzərinə götürülmüş Rusiya bu yükün öhdəsindən hələ gələ bilmir və onun iqtisadi inkişafı üçün göstərilən vəziyyət müəyyən mənada buxara çevrilmişdir.

Xarici kreditlərin cəlbi təcrübəsi göstərir ki, beynəlxalq maliyyə təşkilatlarının borc vəsaitlərinin istifadə edilməsi onların çətinliklə alınması ilə müşahidə olunuru, Bu səbəbdən də xarici investisiyaların bu forması müasir dövrdə keçid iqtisadiyyatlı ölkələr üçün prioritet hesab edilə bilməz. Belə ki, xarici borcun artması ilə yanaşı beynəlxalq maliyyə təşkilatlarının kreditlərin ük növbədə beynəlxalq bazarın problemlərinin həllinə yardım edir (misal üçün onu resurslarla təmin etmək). Qəbul edən ölkənin uzunmüddətli inkişaf prioritetləri nəzərə alınmaqla onun iqtisadi problemlərinin həlli isə arxa plana keçir. Bu baxımdan qəbul edilən iqtisadiyyat üçün daha səmərəli məqsədli kredit maliyyələşdirilməsi proqramlarıdır. Belə ki, beynəlxalq maliyyə təşkilatları tərəfindən zəmanət verilmiş bu kreditlər daxili yığım prosesini, texnologiya Ötürülməsini stimullaşdırır, rəqabət mühitinin formalaşdırılmasına və özəlləşdirmə proseslərinin inkişafına yardım göstərir [7;s. 119].

Beynəlxalq Yenidənqurma və İnkişaf Bankının həyətə keçirdiyi proqramların əsas prinsipləri aşağıdakılardır: iqtisadiyyata dövlətin təsirinin azaldılması, dövlət maliyyəsi sahəsində islahatların aparılması qiymətlərin liberallaşdırılması və onlar üzərində nəzarətin ləğvi, ixracın stimullaşdırılması, iqtisadiyyatın inkişaf etdirilməsində xüsusi kapitalla arxalanmaq.

Qeyd etmək lazımdır ki, Beynəlxalq Yenidənqurma və inkişaf Bankı sahəvi,

mikroiqtisadi problemlərin təhlili və həlli üçün daha yaxşı hazırlanmışdır. Belə ki, Beynəlxalq Valyuta Fondu ilə əməkdaşlıqdan çəkinən bir çox ölkələr özünün struktur uyğunlaşdırma proqramlarını Beynəlxalq Yenidənqurma və İnkişaf Bankı ilə birlikdə həyata keçirirdilər. Nəzərə alınmalıdır ki, struktur uyğunlaşdırma proqramlarının bütün əhəmiyyətinə baxmayaraq bu məqsədlər üçün assiqnasiyalar onların ümumi məbləğinin 25% aşmamalıdır. Bankın mövqeyinə görə ənənəvi olan layihə maliyyələşdirilməsinə əsas yer verilməlidir.

Keçid iqtisadiyyatlı ölkələrdə Beynəlxalq Yenidənqurma və İnkişaf Bankının fəaliyyəti aşağıdakı proqramlar əsasında qurulur: yoxsulluqla mübarizə və iqtisadi idarəetmə, sosial inkişaf və ekologiya, maliyyə, özəl sektor, infrastruktur; insən potensialının inkişafı. Yoxsulluqta mübarizə zamanı BYİB öz fəaliyyətini Beynəlxalq Valyuta Fondu, YUNKTAD, Ümumdürsya Ticarət Təşkilatı ilə əlaqələndirir. 1983-cü ildən başlayaraq BYİB birgə maliyyələşdirmə təcrübəsini daxil etdi. Nəticədə onun kreditləşdirdiyi layihələrə əlavə maliyyə vəsaitləri daxil oldu. Bu zaman BYİB ilə yanaşı həm özəl, həm də rəsmi mənbələrdən investisiya qoyuluşlarının kreditləşdirilməsi həyata keçirilir. 1995-1998-ci illərdə Beynəlxalq Yenidənqurma və İnkişaf bankının təqdim etdiyi kreditlərin 2/5-i bu xəttlə həyata keçirilmişdir. Birgə maliyyələşdirmə zamanı investorlar bir çox üstünlüklər əldə etmiş otur. Belə ki, bank layihənin ekspertizasını təmin edir və ən əsası investor üzərindən ödəməmələr riskini götürür.

Kreditin verilməsi üzrə məsələnin həlli zamanı bank borc götürmək istəyən ölkənin iqtisadi vəziyyəti haqqında geniş informasiya toplayır və oraya öz nümayəndələrini göndərir. Bir çox hallarda borc almaq istəyən ölkə BYİB-in tələblərini qəbul etmədikdə Bank kredit verməkdən imtina edir, Nəzərə alınmalıdır ki, Beynəlxalq Yenidənqurma və inkişaf Bankının bu imtinası digər investorlar tərəfindən də mənfi qarşılanma bilər. Belə ki, bankın təqdim etdiyi vəsaitlər layihənin yalnız 30% maliyyələşdirilməsini əhatə edir. Xərclərin qalan hissəsi isə daxili mənbələr hesabına həyata keçirilməlidir. Bununla da Beynəlxalq Yenidənqurma və inkişaf Bankı borc götürən ölkədə investisiya prosesinə təsir edir.

Artıq qeyd edildiyi kimi Beynəlxalq Yenidənqurma və İnkişaf Bankı öz ehtiyatlarını beynəlxalq kapital bazannda istiqraz vərəqələrinin emissiyası ilə formalaşdırır. Bu səbəbdən də onun kreditlərinin qiyməti bu bazarın konyukturu ilə müəyyənləşir. Bununla bağlı olaraq kreditləşmə şərtlərinə iki ildən bir yenidən baxılır. Qeyd etmək lazımdır ki, mənfəətin əldə edilməsi Beynəlxalq Yenidənqurma və inkişaf Bankının esas fəaliyyət motivi deyildir. Eyni zamanda Bankın təqdim etdiyi kreditlər 12-20 il müddətinə verilir.

Beynəlxalq Yenidənqurma və İnkişaf Bankının düşünülmüş və ehtiyatlı siyasəti, həm də, özünü onda göstərir ki, onun aktivlərinin orta müddəti onun passivlərinin orta müddətinə bərabər olur. Bundan əlavə onun aktivlərin yazılmış kapitaldan çox ola bilməz. Göstərilən şərtlər, habelə borcun restrukturizasiyası üzrə proseduriann olmaması. Bank tərəfindən emissiya edilən istiqraz vərəqələrinin etibarlılığını təmin edir. Bununla yanaşı onun istiqraz vərəqələri yüksək reytingə və uyğun olaraq aşağı qiymətə malikdir.

Məlumdur ki, beynəlxalq Maliyyə Assosiasiyasının kreditləri 35-40 ilə verilir. Güzəştli müddət 10 ildir. Onun təqdim etdiyi ssudalar faizsizdir. İnzibati xərcləri ödəmək üçün 0,5% illik faiz tutulur. Beynəlxalq Maliyyə Assosiasiyası yalnız üzv ölkələri kreditləşdirir. 1999-cu ildə Beynəlxalq İnkişaf Assosiasiyanın kreditlərini o ölkələr ala bilirdi ki, onların 1997-ci ildə olan adambaşına ÜDM 925 dollardan çox olmasın, başqa sözlə bu hüquqa 70 Ölkə malik idi.

Nəzərə alınmalıdır ki, bu cür güzəştli kreditləşmə Beynəlxalq Yenidənqurma və inkişaf Bankının etdiyi kimi (istiqrazların emissiyası vasitəsi ilə) həyata keçirilə bilməz. Belə ki, Beynəlxalq inkişaf Assosiasiyasının resursları inkişaf etmiş ölkələrin vəsaitləri, habelə BYİB-nın mənfəətinin transferti hesabına formalaşır, Beynəlxalq İnkişaf Assosiasiyasının resursları tükəndikcə bu ölkələr yeni ödəmələr həyata keçirir. Ancaq bu ödəmələr adətən gecikir və Beynəlxalq inkişaf Assosiasiyası daimi olaraq böhran vəziyyətində olur.

Cədvəl 2.1.2

Beynəlxalq Yenidənqurma və İnkişaf Bankının və Beynəlxalq İnkişaf Assosiasiyasının 2016-cı maliyyə ilində kreditləşdirmə strukturu (%-lə)

Kreditləşmənin strukturu	BYİB	BİA
Kənd təsərrüfatı və kənd yerlərinin inkişafı	10,2	17,9
Energetika	6,3	15,8
Nəqliyyat	11,1	13,0
Hasilat sənayesi	5,4	0,1
Emaledici sənaye	2,9	1,0
Maliyyə	26	0,2
Təhsil	12,1	15,9
Səhiyyə	4,3	9,3
Dövlət sektorunun idarə etməsi	7,7	9,6
Digər sahələr və istiqamətlər	14,0	17,2
Cəmi:	100	100

Beynəlxalq Maliyyə Korporasiyası 1956-cı ildə yaradılmışdır. Bu təşkilatın yaradılmasında əsas məqsəd ondan ibarət idi ki, inkişaf etməkdə olan ölkələrin iqtisadiyyatına xüsusi investisiya qoyuluşları stimullaşdırılsın, orada xüsusi sektorun mövqeləri möhkəmlənsin. Beynəlxalq Maliyyə Korporasiyası Beynəlxalq Yenidənqurma və inkişaf Bankından fərqli funksiyalan həyata keçirir və bununla da onun fəaliyyətini tamamlayır. Belə ki, Beynəlxalq Yenidənqurma və İnkişaf Bankından fərqli olaraq Beynəlxalq Maliyyə Korporasiyası dövlət zəmanətini tələb etmir və riskləri öz üzərinə götürür. Ona görə də layihələrin seçilməsi xüsusi dəqiqliklə fərqlənir.

Beynəlxalq Yenidənqurma və İnkişaf Bankı kimi Beynəlxalq maliyyə Korporasiyası öz resurslarının böyük hissəsini beynəlxalq kapital bazarından cəlb edir. Ancaq onun maliyyə imkanları BYİB və BİA-dan azdır. Belə ki, özünün yaranışından 1998-ci ilin iyun ayına qədər BMK kreditlərin verilməsi və səhmlərin

alınması yolu ilə cəmi 23.9 mlrd. doll. investisiya qoyuluşu həyata keçirmişdir. Ancaq bu müddət ərzində korporasiya kreditləşdirdiyi layihələrə 17 mlrd. doll. məbləğində xüsusi investisiya cəlb edə bilmişdir. Onun müştərilərinin sayı 134 ölkədən 2 min müəssisə idi.

Göründüyü kimi nisbətən məhdud maliyyə resurslarına malik olmasına baxmayaraq Beynəlxalq Maliyyə Korporasiyası çox vacib funksiyanı yerinə yetirir və investisiya proseslərinin katalizatoru qismində çıxış edir. BMK-nın təqdim etdiyi kreditlər əsasən 7-8 ilə, ən çoxu — 15 ilə verilir. Səhmlərə qoyuluşlar isə yuxarıda göstərilən səbəblərdən uzunmüddətli xarakter daşımır. Hal-hazırda onun 174 üzvü vardır.

İnvestisiyaların qorunması üzrə çoxtərəfli agentlik (İQÇA) 1998-ci ildə yaradılmışdır. Bu təşkilat inkişaf etməkdə olan ölkələrə xarici birbaşa investisiyaların stimullaşdırılması ilə məşğul olur. Belə ki, İQÇA investisiyaları qeyri-kommersiya risklərinlə sığortalayır. Onlara aşağıdakılar aiddir: valyutanın dönrəliliyinin ləğv edilməsi və bununla əlaqədar olaraq gəlirlərin köçürülməsində yaranan çətinliklər: investora əmlakının eksproporsiyası; müharibə; siyasi kataklizmlər və bununla bağlı sosial-siyasi vəziyyətdə yaranan dəyişikliklər; hökumətin qəran nəticəsində müqavilənin yerinə yetirilməməsi.

Hal-hazırda investisiyaların qorunması üzrə çoxtərəfli agentlikdə 145 üzv ölkə fəaliyyət göstərir. Dünya Bankı qrupu ümumdünya maliyyə təsisatı olmaqla onun qarşısında duran məsələlərlə, ilk növbədə, investisiya proseslərində vasitəçi və məsləhətçi olmaq daxildir. Bu sahədə artıq yarım əsrdən çox müddətdə Bank böyük təcrübə toplamışdır.

Beynəlxalq Maliyyə təşkilatları sırasında xüsusi yerə Beynəlxalq Valyuta Fondu malikdir. Beynəlxalq Valyuta Fondu 1944-cü ildə yaradılmış, 1946-cı ildən isə fəaliyyət başlamışdır. BVF-nun əsas məqsədi ondan ibarətdir ki, üzv ölkələrin valyuta-kredit münasibətlərini tənzimləsin. Bu o deməkdir ki, üzv ölkələrdə tədiyyə balansının kəsirindən irəli gələn valyuta çətinlikləri zamanı onlara maliyyə yardımını həyata keçirilir [15;s.81]. Yardım isə əsasən xarici valyutada uzunmüddətli və qısamüddətli dövrə kreditlər şəklində olur. BVF beynəlxalq val-

yuta sisteminin institusional təsisatıdır.

Beynəlxalq Valyuta Fondu səhmdar cəmiyyəti şəklində təşkil olunmuşdur. Onun kapitalı üzv ölkələrin yazılış üzrə ödəmələr hesabına formalaşır. Hər bir Ölkənin SDR-də ifadə olunmuş kvotası vardır. Kvota üzv ölkələrin Fondla qarşılıqlı əlaqəsində xüsusi rola malikdir. Belə ki, kvota aşağıdakıları müəyyənləşdirir: 1) kapitalla yazılış məbləğini; 2) Fondun resurslarından istifadə imkanlarını; 3) növbəti bölgü zamanı üzv ölkənin aldığı SDR məbləğini; 4) Fondun ölkənin səsinin sayını, kvotanın həcmi ölkənin dünya iqtisadiyyatında və ticarətində xüsusi çəkisi əsasında müəyyənləşdirilir. Başqa sözlə desək aşağıdakı göstəricilərdən istifadə edilir; ÜDM; tədiyyə balansının cari əməliyyatlarının həcmi; rəsmi qızıl-valyuta ehtiyatları. Ona görə də kvotalar qeyri-bərabər paylanmışdır. 1978-ci ilə kimi kvotanın 25% qızıl ilə ödənilirdi, Hal-hazırda qızıl əvəzinə ehtiyat aktivləri (SDR və dönərli valyutalar) istifadə edilir, qalan 75% milli valyutada ödənilir.

Qeyd etmək lazımdır ki, Beynəlxalq Valyuta Fondu üzv ölkələrə xarici valyutada kreditləri ancaq iki məqsəd üçün verir.

1. Tədiyyə balansının kəsirinin örtülməsi üçün, bu o deməkdir ki, dövlət maliyyə orqanlarının və mərkəzi bankların valyuta ehtiyatlarının praktiki olaraq doldurulması.

2. Makroiqtisadi sabitləşmənin və iqtisadiyyatda struktur dəyişikliyin aparılması üçün,

Məlum olduğu kimi BVF-in əsas maliyyələşdirmə mexanizmi kredit payları həddində kreditləşdirmədən ibarətdir. Bu kredit paylarının hər biri dövlətin kvotasının 25% təşkil edir. BVF-in fəaliyyəti borc alan dövlətin müəyyən tələblərə riayət etməsinə əsaslanır. Bu tələblər BVF tərəfindən irəli sürülür və sabitləşmə proqramında əks etdirilir. Göstərilən halda bir kredit payı məbləğində kreditin alınması fondun tələblərinin qəbul edilməsini nəzərdə tutmur. Belə ki, bu 2-3 kredit paylarının alınması zamanı tələb olunur. Göstərilən proqramlarda təkcə ölkənin həyata keçirəcəyi tədbirlər öz əksini tapmır. Burada həm də cəmiyyət göstəriciləri də əks etdirilir. Bu zaman nəzərdə tutulmuş göstəricilərin əldə

olunması məcburi xarakter daşıyır. Bu növbəti tranşın alınması üçün əsas şərtlərdən birisi kimi çıxış adır. Haqqında danışılan kreditlər «stand by» sazişləri əsasında həyat keçirilir.

BVF mütəmadi olaraq sabitləşmə proqramlarının yerinə yetirilmə dərəcəsini nəzərdən keçirir. Əgər borc alan dövlət stabilləşmə proqramından kənara çıxarsa onda BVF növbəti tranşların dayandırılmasını həyata keçirə bilər. Bu isə öz növbəsində, borclu ölkənin digər kreditorlarla münasibətlərinin pisləşməsinə gətirib çıxarır. Fondun iqtisadi sabitləşdirmə proqramlarının həyata keçirilməsindən asılı olaraq borclu ölkənin ala biləcəyi vəsaitlərin maksimal həcmi müddətinə görə aşağıdakı kimidir: bir il müddətində öz kvotasının 90-110%, üç il müddətində kvotasının 270- 330%. Ancaq bu zaman BVF-ə olan borc kvotanın 400-440% aşa bilməz. Borclu ölkələrlə münasibətdə BVF fərdi yanaşma prinsipinə əsaslanır. Bu ona İmkan verir ki, müxtəlif ölkələrə münasibətdə tələb və kriteriləri diferensifikasiya etsin. Göstərilən differensasiya göstərilən ölkələrin apardığı sosial-iqtisadi siyasətin adekvatlığına əsaslanır. BVF əsas tələbləri sırasına aşağıdakılar aiddir:

1.BVF-nun mütəxəssisləri tərəfindən işlənib hazırlanmış iqtisadi siyasətin əsas müddəalarının qəbul edilməsi. Bu iqtisadi siyasətə müxtəlif təsərrüfat subyektlərinin özəlləşdirilməsi, qeyri-səmərəli dövlət müəssisələrinin ləğv edilməsi və s;

2.Əmtəə istehsalçılarına dövlət yardımının dayandırılması

3.Sosial ehtiyatçara dövlət xərclərinin azaldılması. Bu o məqsədlə edilir ki, cari hesablar üzrə tədiyyə balansının bəzi əhəmiyyətli göstəricilərinə nail olunsun;

4.Milli maliyyə mexanizmlərinin müvafiq dünya standartlarına uyğunlaşdırılması. Bu o məqsədlə edilir ki, daxili bazarın «açıqlığı» artsın və xarici şirkətlərin bu ölkələrdə fəaliyyəti asanlaşsın.

2.2 Müştərək kapital müəssisələr birbaşa xarici investisiyaların əsas forması kimi.

Sahibkar kapitalının miqrasiyası bir qayda olaraq birbaşa və portfel investisiyalar şəklində həyata keçirilə bilər. Bu zaman əsas bölgü kriterisi kimi xarici investorun investisiya qoyulan müəssisə üzərində nəzarət dərəcəsi götürülür. Birbaşa investisiyalar zamanı elə kapital qoyuluşu nəzərdə tutulur ki, investisiya qoyulan müəssisə üzərində tam nəzarət bərqərar olsun. Başqa sözlə desək səhmdar cəmiyyətlərinə birbaşa investisiya qoyulduqda bu nəzarət səhm zərfinin alınması deməkdir. Bundan əlavə birbaşa investisiya qoyuluşları yeni müəssisənin yaradılması ilə müşayiət oluna bilər. Bir sözlə birbaşa xarici investisiyalar uzunmüddətli xarakter daşıyır və müəssisə üzərində nəzarətin bərqərar olması ilə nəticələnir.

Qeyd etmək lazımdır ki, hal-hazırda birbaşa xarici investisiyaların kapitalın beynəlxalq zərəkatiridə rolu getdikcə artmaqdadır. Bu onunla əlaqədardır ki, investorlar nəzarətin həyata keçirilməsi hüququnu öz əllərində saxlamaq istəyirlər. Bununla da onlar, müəyyən mənada, özünün elmi-texniki üstünlüyünü təmin etmiş olurlar. Bundan əlavə şirkətin birbaşa investisiyalar əsaslanan filiallar sistemi effektiv təşkilati struktur kimi nəzərə çarpır və yerli rəqabətin şərtlərinə cəld uyğunlaşmağı təmin edir.

Artıq yuxarıda qeyd edilmişdir ki, birbaşa investisiya həyata keçirən investor nəzarəti təkcə səhmlərin müvafiq həcmnin alınması ilə deyil, həm də digər vasitələrlə həyata keçirir. Bu vasitələrə əsas resurslar üzərində mülkiyyəti göstərmək olar. Bundan əlavə bir sıra hallarda mülkiyyət hüququnun qorunması üçün xarici investor lisenziyalaşdırma vasitələri ilə əldə edir.

Göstərməlidir ki, xarici birbaşa investisiyaların idxalının və ixracının səbəbləri çox rəngarəngdir. Əsas məqsəd, təbii ki, kapitalı elə ölkədə yerləşdirməkdir ki, o bu ölkədə daha yüksək mənfəət versin. Beynəlxalq təşkilatların uzun illər aparmış olduğu tədqiqatlar xarici birbaşa investisiyaların aşağıdakı idxal və ixrac səbəblərini üzə çıxarmışdır; ixrac səbəbləri; texnoloji liderlik; iş qüvvəsinin hazırlığında üstünlüklər; reklamda üstünlüklər; miqyas

effekti; korporasiyanın ölçüsü; istehsalın təmərküzləşmə səviyyəsi; təbii sərvətlərə çıxışın təmin edilməsi; digər amillər; idxal səbəbləri: texnoloji liderlik; iş qüvvəsinin hazırlıq səviyyəsi; reklama üstünlüklər; miqyas effekti; korporasiyanın ölçüsü; istehsalın təmərküzləşmə səviyyəsi; kapitalla olan tələb; milli filialların sayı; istehsal xərcləri; daxili əmtəə bazarının qorunma səviyyəsi; bazarın ölçüsü; digər amillər.

Uzunmüddətli xarakter daşıyan birbaşa investisiyalar beynəlxalq iqtisadi əlaqələr sistemində getdikcə daha çox müəyyənəddici rol oynayır. Dünya iqtisadiyyatında xarici birbaşa investisiyaların idxalı 2014-cü ildə 57 mlrd, dollar idisə, 2015-ci ildə bu göstərici 202 mlrd, dollar, 2016-cı ildə 1,271 trln. dollar olmuşdur. Xarici birbaşa investisiyaların əsas göstəriciləri Cədvəl 2.2.1-də göstərilmişdir. [14;s.95]

Cədvəl 2.2.1

Xarici birbaşa investisiyaların əsas göstəriciləri (mlrd, doll.)

Xarici birbaşa investisiyaların:	2014	2015	2016
İdxalı	57	202	1271
İxracı	37	235	1150
Daxili ehtiyatı	719	1889	6314
Xarici ehtiyatı	568	1717	5976

Cədvəl 2.2.1-dən görüldüyü kimi son 10 il ərzində xarici investisiyaların əsas göstəriciləri yüksək sürətlə artmışdır. Lakin bununla belə birbaşa investisiyaların daxili və xarici ehtiyatlarının 1/5-dən istifadə olunmuşdur.

Cədvəldən görüldüyü kimi neft ixrac edən ölkələr birbaşa xarici investisiyaların idxalından çox ixracına üstünlük verirlər. Bunun da əsas səbəbi neftin xammal şəklində satışından əldə olunan neft dollarıdır. Bundan əlavə neft ixrac edən ölkələr İxrac : etdikləri birbaşa xarici investisiyaları da əsasən neft sektoruna qoyurlar ki, bunun da risk dərəcəsi faktiki olaraq çox azdır. Görüldüyü kimi xarici birbaşa investisiyaların idxalı və ixracında inkişaf etmiş ölkələrdən

sonra ikinci yeri inkişaf etməkdə olan dikələr tutur. Bunların da içərisində Asiya və Sakit Okean hövzəsi ölkələrinin payı birincilik təşkil edir. Bu əsasən Cənubi-Şərqi Asiyə ölkələridir. Bunun səbəbi kimi həmin ölkələrin əlverişli coğrafi-iqtisadi mövqedə yerləşməsi və qonşuluqda Yaponiya kimi inkişaf etmiş ölkənin yerləşməsidir.

Keçmiş sosialist bloku ölkələri xarici dünyaya açıldıqdan sonra birbaşa xarici investisiyaların bu ölkələrdə də getdikcə mühüm əhəmiyyət kəsb etməyə başlamışdır.

Bunu Cədvəl 2.2.2-dən aydın görmək olar [13; s,35].

Cədvəl 2.2.2

Keçid iqtisadiyyatlı ölkələrə xalis birbaşa xarici investisiyalar axını (mfrd. doll.)

illər	Göstərici
2005	-0,3
2006	2,4
2007	4,2
2008	6
2009	5,3
2010	13,1
2011	12,3
2012	15,5
2013	20,9
2014	23,9
2015	23,4
2016	25,1
2017	31,5
2018(proqnoz)	34,7

Cədvəl 2.2.2-dən görüldüyü kimi xarici birbaşa investisiyaların rolunun güclənməsini keçid İqtisadiyyatlı ölkələrin göstəriciləri də inkişaf etmir. Cədvəldəki rəqəmlər göstərir ki (son 10 ildə xalis xarici birbaşa investisiyaların

həcmi 5 dəfə artmışdır. Bundan əlavə bir sıra regionlarda xarici birbaşa investisiyaların həcmi daha yüksək olmuşdur. Qeyd etmək lazımdır ki, birbaşa xarici investisiyaların həcmi mülkiyyət hüququ sahəsində qeyri-müəyyənlik olmasa idi daha çox ola bilərdi. Avropa Yenidənqurma və İnkişaf Bankının hesablamalarına görə 2005-2008-ci illərdə Şərqi Avropa ölkələri 12,5 mlrd, dollar məbləğində xarici birbaşa investisiya olmuşdur. Bundan əlavə daha yaxşı investisiya iqliminə malik olan ölkələr (Macarıstan və Çexiya) Mərkəzi və Şərqi Avropaya yönəldilmiş xarici birbaşa investisiyaların 80% özündə cəmləşdirmişdir.

Ancaq keçid iqtisadiyyatlı ölkələrdə xarici birbaşa investisiyaların artım meylinə baxmayaraq xarici birbaşa investisiyaların toplanmış ümumi həcmi geridə qalır VB bu ölkələrin göstərilən investisiya növünə tələbini ödəmir. Birinci fəsilə aparılmış tədqiqatlar göstərir ki, xarici investisiyaları cəlb edən aşağıdakı tələblərə cavab verən formalarda maraqlıdır: 1) İstehsal elmi-texniki kooperasiyası əsasında milli iqtisadiyyatın dünya iqtisadiyyatına effektiv inteqrasiya etsin; 2) Müasir istehsala əlavə investisiya qoyuluşlarının cəlb edilməsini təmin etsin; 3) Xarici borcu artırmır və əksinə onu azaltmağa imkan yaratsın; 4) Sivil formada bazar münasibətlərinin formalaşmasına yardım etsin. Bütün bu tələblərə xarici birbaşa investisiyalar cavab verir. Ancaq bir sıra keçid iqtisadiyyatlı ölkələrdə bazar münasibətlərinin lazımınca inkişaf etməməsi, mülkiyyət münasibətlərinin ayırd edilməməsi, hüquqi bazarının qeyri- sabitliyi xarici investorları böyük kapital qoyuluşları həyata keçirməkdən çəkindirir [22; s. 29].

Təşkilati-hüquqi və iqtisadi cəhətdən xarici birbaşa investisiyalar yeni təşkilatı formanın yaradılması ilə müşayiət edilə bilər. Bu zaman hüquqi şəxs yaradılaraq korporativ forma meydana gələ bilər. Ancaq bununla yanaşı qeyri-korporativ formaları kənar qoymaq olmaz. Belə ki, son dövrlər sənaye cəhətdən inkişaf etmiş ölkələrdə xarici investisiya qoyuluşunun qeyri-korporativ formaları geniş rol oynamağa başlamışdır.

İnvestisiyaların həyata keçirilməsi prosesində müqavilə münasibətləri çərçivəsində aşağıdakı başqa funksional formaları göstərmək olar: lizinq, franpayzinq, texnologiyalara ötürülməsi.

Məlumdur ki, lizinq uzunmüddətli dövr üçün maşın, avadanlıqların, nəqliyyat vasitələrinin, istehsal qurğularının istifadəyə verilməsi hüququnu əks etdirir. Bu formanın istifadə edilməsi icarəçiyə imkan verir ki, az vəsaitlərlə investisiya fəaliyyəti maliyyələşdirilsin və təqdim edilmiş avadanlığa görə ya tamamilə məhsulla, ya da ödənişin bir hissəsi kimi məhsul versin, Beynəlxalq təcrübədə avadanlıqdan istifadə üçün minimal müddət 36 aydır. Xarici investisiyaların cəlb edilmə forması kimi lizinq hələ formalaşmaq mərhələsindədir.

Müqavilə əsasında mülkiyyət hüququnun verilməsinin digər forması françayzinqdir. Bu onu əks etdirir ki, onun əsasında hər hansı ticarət markasında istifadə hüququ verilir. Bundan əlavə françayzinq məhsulun reallaşdırılması üçün ticarət markasından və satış kanallarından istifadəni əks etdirir.

Birgə müəssisələr praktiki olaraq beynəlxalq istehsal-texniki əməkdaşlığın bütün növlərinin həyata keçirilməsinin mühüm forması kimi çıxış edir. Birgə fəaliyyət göstərmək üçün onlar iki, yaxud bir neçə ölkənin sahibkarlarına məxsus olan kapitalın birləşdirilməsi ilə yaradılır. Birgə müəssisələrin məqsədi istehsalın ixtisaslaşdırılması və kooperasiyası üzrə razılaşmaları realizə etməkdən, iri sənaye müəssisələri yaratmaqdan, yeni məhsul məhsul istehsal edilməsini nizama salmaqdan və s. ibarətdir [8; s.48.]

Bundan əlavə, birgə müəssisələr istehsalın (ticarətin) yeni sahələrində elmi tədqiqat işləri aparmağa, bir neçə şirkətin vəsaitini (kapitalını) birləşdirməyə, yeni məhsulun istehsalının mənimsənilməsi ilə bağlı iştirakçılar arasında riski bölüşdürməyə imkan yaradır.

Birgə müəssisə yaradılarkən onun iştirakçıları bir-biri ilə vahid mülkiyyət titulu ilə bağlı olur. Bu o deməkdir ki, onlar birgə idarətemə həyata keçirir və müəyyən nisbətdə sahibkralıq fəaliyyəti nəticəsində əldə olunan gəlirləri bölürlər. Bu cür müəssisələr kapitalla görə qarışıq, fəaliyyət xarakterinə görə isə müştərəklər olurlar. Buradan da onların müxtəlif adları meydana çıxır. Başqa sözlə desək qarışıq və ya müştərəklər müəssisələr, ancaq daha çox müştərəklər müəssisə kadr işləyir.

Müştərəklər müəssisələr onun təsisçilərinin ölkəsində qeydiyyatdan keçirilir. Təbii ki, bu zaman o həmin ölkədə mövcud olan qanunvericilik əsasında yaradılır

və fəaliyyət göstərir. Bu da, öz növbəsində, müəssisənin qərargahını və mulki mənsubiyyətini müəyyənləşdirir. Birgə müəssisələrin yaradılması formaları öz rəngarəngliyi ilə fərqlənir. Müəssisələr arasında səhmlərlə müəssisələr arasında mübadilə, ancaq bu zaman onlar öz təsərrüfat müstəqilliyini saxlayır; paritet əsasında və ya müəyyən nisbətdə səhmdar kapitalın təsisçilər arasında bölüşdürülməsi (təbii ki, bu zaman qeydiyyat həyata keçirilmiş ölkənin qanunvericiliyi nəzərə alınır); milli müəssisənin səhmlərinin bir hissəsinin xarici müəssisə tərəfindən alınması

Müştərək müəssisələrin yaradılması adətən konkret məqsədlərə qulluq edir, müəyyən motivlərə malik olur. Bir çox halda bu rəqabətin yox edilməsi təsərrüfat fəaliyyətinin müəyyən sferasında səylərin birləşdirilməsi; yerləşdiyi ölkədə müəyyən üstünlüklərin əldə olunması və s, ona görə də bu cür müştərək kapitallı müəssisələr istehsal fəaliyyətinin xarakterinə görə dar ixtisaslaşmış olur. Təsisçilər bir çox halda əvəz edən məhsullardan müştərək müəssisə xeyrinə imtina edir. Eyni zamanda ona müvafiq tədqiqat bazasını təqdim edir. Bundan əlavə istehsal güclərini, satış şəbəkəsini, işçilərini də verir və onlar yeni sahələrdə elmi-tədqiqat işlərinin yentşləndirilməsinə imkan yaradır. Bu bir neçə müəssisənin vəsaitlərinin birləşdirilməsi ilə həyata keçirilir ki, onların hər biri ayrı-ayrılıqda bunun üçün lazımi ehtiyatlara malik deyildir, Bundan başqa yeni məhsulun mənimsənilməsi ilə əlaqədar daha riskin azaldılması həyata keçirilir [2: s. 45].

Ümumiyyətlə, birgə müəssisənin yaradılması bazarın bölüşdürülməsinin yeni forması kimi çıxış edir. Başqa sözlə desək o yeni istehsal sferasının birgə istismar edilməsi haqqında bir neçə müəssisənin razılaşmasını əks etdirir.

Qeyd etmək lazımdır ki, birgə müəssisələr bir çox hallarda vahid son məhsulun istehsal edilməsi üçün yaradılır. Belə ki birgə müəssisələr bu halda iki və daha artıq ölkənin müəssisəsi tərəfindən yaradılır və aviasiya texnikasının, avtomobillərin, gəmilərin işlənməsi və istehsalını həyata keçirmək məqsədini daşıyır. Bu cür birgə müəssisələrdə təsisçinin hər biri paya malik olur. Göstərilən pay adətən onun tərəfindən görülməli işlərin həcminə bərabər olur. Yaradılmış birgə müəssisə məhsulun alınmasından əsas müqaviləni aldıqdan sonra

subpodratlan müvafiq işlər üzrə təsisçi müəssisələr arasında bölüşdürür. Bundan əlavə bu cür birgə müəssisənin yaradılması aşağıdakı məqsədləri daşıya bilər: onun təsisçiləri arasında texnologiyanın mübadiləsi; yeni növ məhsulların yaradılması və istehsalının sürətləndirilməsi; istehsalın ixtisaslaşdırılması problemlərinin həlli; kapital qoyuluşlarında qənaətə; xarici bazarlara çıxış; güzəştli vergi rejimindən istifadə və s.

Aviasiya müəssisələrinin fəaliyyətində belə hallara rast gəlmək olur ki, müştərək müəssisənin yaradılması yalnız bir məqsədlə alıcıdan əsas kontraktın əldə olunması və onun təsisçi subpodratçılara verilməsi məqsədilə qulluq edir. Bu halda birgə müəssisə hüquqi şəxs funksiyasını həyata keçirir. Məsələn üçün qeyd etmək olar ki, «Yaquar» təyyarəsinin ingilis-fransız istehsalı və istehsaf proqramı üzrə əməkdaşlığın apanılması üçün iki birgə müəssisə yaradılmışdır. Bundan əlavə müxtəlif ölkələrin iki avtomobil müəssisələri arasında yeni avtomobil modellərinin işlənməsi və istehsalı üzrə birgə müəssisələrin yaradılması geniş yayılmışdır. Çoxsaylı misallar içindən İtaliyanın dövlət avtomobil şirkəti olan «Alfa-Romeo» ilə Yaponiya avtomobil şirkəti «NISSAN» arasında bağlanmış müqaviləni göstərmək olar. Bu müqavilə minik avtomobillərinin birgə istehsalını nəzərdə tutur. Haqqında danışılan istehsalı isə xüsusi olaraq yaradılmış «Alfa-Romeo-Nissan avtomobil» {ARNA} birgə müəssisə həyata keçirirdi. Bu birgə müəssisə Neapoli yaxınlığında iki avtomobil zavodu tikdi. «ARNA» şirkətinin yığılma zavodları ildə 60 min avtomobil istehsal edir. Onların təqribən 50% qədər ixrac edilir, satış isə hər iki müəssisənin satış şəbəkəsi vasitəsi ilə həyata keçirilir.

Beynəlxalq təcrübədə birgə müəssisələrin yaradılması sahələrindən ən geniş yayılmışı təbii sərvətlərin kəşfiyyatı və hasilatı sahəsidir. Bundan əlavə müştərək müəssisələr bu sahə ilə əlaqədar tikinti sferasını da əhatə edir. Bu müəssisələr bir və ya bir neçə xarici investor tərəfindən yaradılır [9;s.116]. Bundan əlavə yerli müəssisə qismində əsasən qəbul edilən ölkənin dövlət müəssisələri çıxış edir. Eyni zamanda bir sıra hallarda dövlət hakimiyyəti orqanları da bu müqavilələrdə iştirak edir.

2.3. Portfel investisiyaların yatırılma prinsipləri və istifadə istiqamətləri.

Tədqiqatımızda qeyd edildiyi kimi xarici investisiyaların sahibkar kapitalı formasında beynəlxalq hərəkəti iki istiqamətdə - birbaşa İntestisiyalar və portfel investisiyalar şəklində həyata keçirilir. Birbaşa, xarici investisiyalardan fərqli olaraq portfel investisiyaların yerli müəssisələrin qiymətli kağızlarının bu müəssisələr üzərində nəzarəti həyata keçirməyə imkan verməyən miqdarda azalmasını əks etdirir, Adətən portfel investisiyalar səhmlər şəklində olur və onlar müəssisə kapitalının 10-25% özündə cəmləşdirir. Bu o deməkdir ki, portfel investisiyalar qiymətli kağızlar, habelə digər aktivlərin alınmasını özündə ehtiva edir. Məlum olduğu kimi qiymətli kağızlar portfeli müxtəlif İntestisiya qiymətlilərinin məcmu halında birləşdirilməsini əks etdirir. Bu investisiya qiymətliləri investorun konkret investisiya məqsədlərinin həyata keçirilməsi üçün alət rolunu oynayır. Portfelə həm eyni növ qiymətli kağızlar (səhmlər), həm də müxtəlif investisiya qiymətləri (səhmlər, istiqraz və rəqələri, əmanət və depozit sertifikatları, borc öhdəlikləri, sığorta polisi və s.) daxil ola bilər.

Qeyd etmək lazımdır ki, portfel investisiya qoyuluşu fond bazarının müxtəlif sahələrində bütün investisiya fəaliyyətinin nəticələrini planlaşdırmaq, qiymətləndirmək və onlara nəzarət etmək imkanını yaradır. Bu baxımdan portfel investisiya qoyuluşunun əsas məqsədi qiymətli kağızlara müəyyən investisiya xarakteristikası verməklə investisiya şərtlərinin yaxşılaşdırılmasıdır. Bu şərtlərin yaxşılaşdırılması üçün isə ayrıca götürülmüş qiymətli kağız deyil, onların kombinasiyası tələb olunur. Yalnız portfelin formalaşdırılması zamanı verilən xarakteristikalara cavab verən yeni investisiya keyfiyyətinə nail olmaq olar. Beləliklə, qiymətli kağızlar portfeli elə bir alətdir ki, onun vasitəsi ilə minimal risk şəraitində investorun tələb olunan səviyyədə gəlirlərinin sabitliyi təmin edilir. Göstərməlidir ki, portfel investisiyaların həyata keçirilməsinin mümkünlüyü tam haqlı olaraq fond bazarının lazımi səviyyədə inkişaf etdirilməsini tələb edir. Təcrübə göstərir ki, portfel investisiya qoyuluşu ilə iki növ investor maraqlanır.

Birinci növ investora müvəqqəti sərbəst vəsaitləri yatırmaq problemi qarşısında duran investora aiddir Bu növ investora misal olaraq köhnə nazirliklərdən yaranmış iri və ətalətli dövlət şirkətləri, müxtəlif fondları, habelə digər bu cür strukturları çəkmək olar. Bundan əlavə göstərilən investora iri vəsaitləri qəbul edə bilməyən bazarlara malik regionlardan gələn investora aiddir, ikinci növ investora isə böyük olmayan banklar, maliyyə şirkətləri və broker kontorları aiddir. Əlbəttə müxtəlif regionlarda fond bazarlarının inkişaf səviyyəsi fərqlidir. Başqa sözlə desək, bir çox regionlarda bazarların professional iştirakçılar/ və mütəxəssis investora formalaşmaq mərhələsindədir. Bununla belə son dövrlər investisiya portfelinin formalaşdırılmasına tələbin artması göz qabağındadır [7; S. 336].

Nəzərə almaq lazımdır ki, yüzilliklər boyu qiymətli kağızlarla ticarət praktiki olaraq sırf daxili iqtisadi fenomen olmuşdur. Milli qiymətli kağızlara investisiyalar maliyyə menecmenti, investisiya portfelinin idarə edilməsi nəzəriyyələri ilə öyrənilir. Bu səbəbdən beynəlxalq iqtisadiyyat çərçivəsində qiymətli kağızların qəbul edilmiş təsnifatı maliyyə idarəetmə nəzəriyyələrinin təsnifatından fərqlənir. Belə ki, beynəlxalq portfel investisiyaları onların tədiyyə balansında əks olunmasına uyğun olaraq təsnifatlaşdırılır. Onlar aşağıdakı qiymətli kağızlara, investisiya qoyuluşuna bölünür;

- səhmdar qiymətli kağızlara;
- borc qiymətli kağızlara.

Səhmdar qiymətli kağızlar bazarda dövriyyə edən pul sənədi olmaqla onun sahibinin bu sənədi buraxan şəxsə münasibətlə əmlak hüququnu təsdiq edir. Borc qiymətli kağızları isə bazarda dövriyyə edən pul sənədi olmaqla onun sahibinin bu sənədi buraxan şəxsə münasibətdə borc verdiyi təsdiq edir. Bununla yanaşı borc qiymətli kağızları da müxtəlif növlərə təsnifləşdirilir. Onlara istiqraz vəərəqələri, adi veksəl, borc sənədi, xəzinədarlıq veksələri, depozit sertifikatları, bank əsepləri, maliyyə derivativləri (opsion, fyuçers, warrant, svop) aiddir. Məlum olduğu kimi istiqraz vəərəqələri, adi veksəllər, borc sənədi onun sahibinə fiksə edilmiş və ya müqaviləyə uyğun olaraq dəyişən gəlir almaq hüququ verir. Xəzinədarlıq

vekselləri, depozit sertifikatları və bank aseptləri pul bazannın alətləri olmaqla onların sahiblərinə müəyyən tarixdə fiksə edilmiş gəlirin götürülməsinə təminat verir. Maliyyə derivativləri isə, öz növbəsində törəmə pul aləti olmaqla onun sahibinə ilkin qiymətli kağızları almaq və ya satmaq hüququnu təsdiq edir. Nəzərə almaq lazımdır ki, maliyyə derivativlərinin özünün bazar qiyməti olur.

Bununla belə heç bir investisiya qiymətliyi yuxanda göstərilən bütün keyfiyyətləri özündə birləşdirmir. Ona görə də kompromis qaçılmazdır. Belə ki, əgər qiymətli kağız etibarlıdırsa onda gəlir norması aşağı olacaq. Çünki etibarlılığı əsas meyar kimi qiymətləndirən investorlar ona daha yüksək qiymət verəcək və nəticədə gəlir norması aşağı düşəcək. Ancaq portfelin formalaşdırılması zamanı investor üçün əsas məqsəd risk və gəlir arasında daha optimal nisbət nail olmaqdır. Bəşqə sözlə desək investisiya alətlərinin müvafiq yığımları investorun riskini minimuma, gəlirini isə maksimuma çatdırmaq vəzifəsini daşıyır. Buna görə də, portfelin yaradılması zamanı əsas məsələ müxtəlif keyfiyyətlərə malik qiymətli kağızlar arasında düzgün nisbətə müəyyənləşdirilməsidir. Odur ki, klassik mühafizəkar portfelin yaradılmasının əsas prinsipləri aşağıdakılardır:

1. Mühafizəkarlıq prinsipi;
2. Diversifikasiya prinsipi;
3. Lazımi likvidlik prinsipi.

Mühafizəkarlıq prinsipi. Yüksək riskli və etibarlı paylar arasında nisbət elə gözlənilir ki, riskli paydan mümkün olan itkilər etibarlı aktivlərdən gələn gəlirlərlə örtülə bilinsin. Beləliklə, investisiya riski əsas məbləğin bir hissəsinin itirilməsindən deyil, yalnız lazımi qədər çox olmayan gəlirin alınmasından ibarət olacaqdır [7; s. 336].

Təbii ki, risk etmədən yüksək gəlir əldə etmək mümkün deyil. Ancaq təcrübə göstərir ki, investorların əksəriyyəti yüksək etibarlı bankların bir ilə iki depozit stavkalən arasında tərəddüd edən gəlirlərlə kifayətlənmir. Başqa sözlə desək onlar daha yüksək risk hesabına daha yüksək gəlir əldə etməyə meyilli deyildir.

Diversifikasiya prinsipi. Investisiya qoyuluşlarının diversifikasiyası portfel investisiya qoyuluşunun əsas prinsipidir. Bu o deməkdir ki, investisiya

vəsaitlərinin hamısı bütövlükdə bir qiymətli kağıza yatırılmamalıdır, investisiyaların yalnız bir qiymətli kağıza yatırılması nə qədər sərfəli olsa da belə bu yol verilməzdir. Belə ki, yalnız bu halda yol verilmiş səhvlərdən İrəli gələn böyük itgilərdən sığortalanmaq olar [27; s.8].

Diversifikasiya riski onun hesabına azaldır ki, bir qrup qiymətli kağızlar üzrə mümkün aşağı gəlirlər digər qiymətli kağızlar üzrə yüksək gəlirlərlə kompensasiya edilir. Bu zaman riskin minimallaşdırılması portfelə bir-birindən asılı olmayan geniş sahələr dairəsinin qiymətli kağızların daxil edilməsi hesabına həyata keçirilir. Göstərilən şərt müxtəlif sahələrdə baş verə biləcək işgüzar fəallığın tsiklik tərəddüdlərin sinxronlaşmasına yol verməmək üçün gözlənilməlidir. Bu zaman müxtəlif növ qiymətli kağızların sayı 8-20 arasında tərəddüd edir [27; s. 48].

İnvestisiya qoyuluşları həm bizim qeyd etdiyimiz aktiv seqmentlər arasında, həm də onların daxilində bölüşdürülür. Belə ki, dövlət qısamüddətli istiqraz vərəqələri və xəzinədarlıq öhdəlikləri üçün diversifikasiya müxtəlif seriyalı qiymətli kağızlardan ibarətdir. Korporativ qiymətli kağızlar üçün isə diversifikasiya, müxtəlif emitentlərin səhmləri üzrə həyata keçirilir. Sadə diversifikasiya isə vəsaitlərin, sadəcə olaraq, səhvi təhlil olmadan bir neçə qiymətli kağız arasında bölüşdürülməsini özündə ehtiva edir.

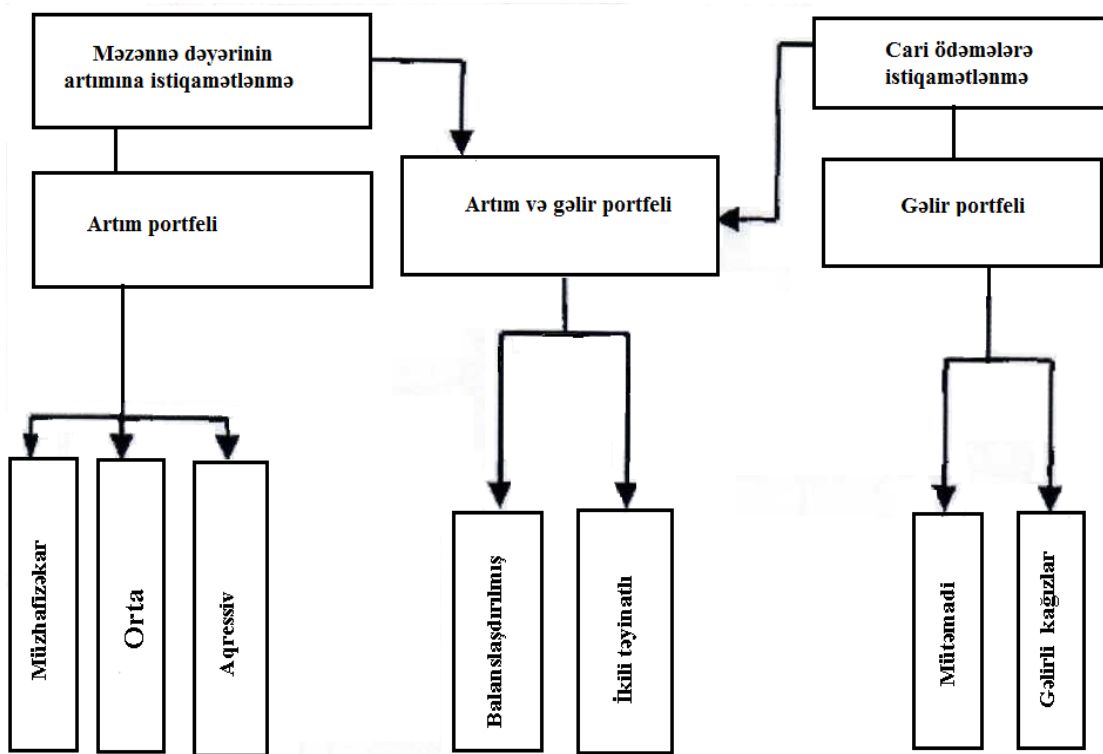
Eyni vəziyyət hər hansı regionun müəssisələrinə də aiddir. Belə ki, qiymətli kağızların, eyni zamanda hamısının qiymətdən düşməsi ayrıca götürülmüş regionda baş vermiş və ya mövcud olan siyasi qeyri-sabitliyin nəticəsində ola bilər. Bundan əlavə bu regionda tətilər, təbii fəlakətlər və ya regionun kənarından keçən yeni nəqliyyat magistralların istismara verilməsi baş verə bilər. [5;s.37].

Portfel investisiyalar üzrə gəlirlər risk dərəcəsi nəzərə alınmaqla bu portfelə daxil edilmiş qiymətli kağızlardan əldə olunan gəlirlərin məcmusunu əks etdirir. Bu zaman gəlirlə risk arasında kəmiyyət nisbətinin uyğunluğu problemi meydana çıxır. Göstərilən problem isə, öz növbəsində, operativ həll edilməlidir. Belə ki, formalaşdırılmış portfəllərin strukturu daimə təkmilləşdirilməlidir. Bundan əlavə bu investorun tələbinə uyğun olaraq yeni portfəllərin yaradılması üçün də lazımdır. Göstərilən problem ümumi həll sxemi tez tapıla bilən problemlərə aiddir. Ancaq

onların tam həlli praktiki olaraq mümkün deyildir.

Göstərmək lazımdır ki, investor portfelin yaradılması məsələsini həll edərkən özü üçün rəhbər tutacağı parametrləri müəyyənləşdirməlidir. Bu parametrlərə aşağıdakılar aiddir:

1. Optimal porfei növünü seçmək vacibdir;
2. Özü üçün portfelin risk və gəlir nisbətini qiymətləndirməlidir. Bu zaman müxtəlif risk və gəlir normalarına malik olan qiymətli kağızlar portfelinin xüsusi çəkisi müəyyənləşdirilməlidir;
3. Portfelin ilkin tərkibi müəyyənləşdirilməlidir;
4. Portfelin sonrakı idarəetmə sxemini seçmək lazımdır.

Şəkil 2.3.1 Portfelin qiymətli kağızlarının investisiya xüsusiyyətləri

Dünya praktikasında portfelin əsasən iki növünü fərqləndirirlər. Portfelin birinci növü gəlirin əsasən faiz və dividendlərin hesabına formalaşdırılmasına əsaslanır. Bu səbəbdən o gəlir portfeli adlandırılır. Bununla yanaşı portfelin ikinci növü əsasən onun tərkibinə daxil olan investisiya qiymətlərinin məzənnə dəyərinin artırılmasına istiqamətləndirilmişdir. Buna görə də portfelin bu növünü artım portfeli adlandırırlar. Qeyd edək ki, portfelin bircinsli məcmu şəklində dərk

olunması sadələşdirilmiş olardı. Baxmayaraq ki, misal üçün artım portfeli səhmlərə istiqamətlənmişdir və onların əsasını investisiya xarakteristikası məzənnə dəyərinin artmasında, başqa sözlə desək portfelə tamamilə başqa investisiya xarakteristikalarına dividend ödəmələri kiçik məbləğdən həyata keçirilir. Ona görə də məhz portfelə daxil olan səhmlərin məcmusunun məzənnə dəyərinin artım templəri bu qrupa daxil olan portfelleri müəyyənləşdirir. Bu portfellərə şəkil 2.3.1-dən görüldüyü kimi mühafizəkar, orta və aqressiv artım portfelleri aiddir.

Aqressiv artım portfeli adından görüldüyü kimi kapitalın maksimal artımına istiqamətləndirilmişdir. Bu tip portfellerin tərkibinə gənc, sürətlə genişlənən şirkətlərin səhmləri daxil edilir. Bu növ portfellərə investisiya qoyuluşları kifayət qədər yüksək riskli, ancaq bununla belə ən yüksək gəlir gətirə bilirlər. Mühafizəkar artım portfeli göstərilən portfel qrupundan ən az riskli portfeldir. Bu portfel əsasən iri, tanınmış şirkətlərin səhmlərindən təşkil olunur. Göstərilən müəssisələrin səhmləri böyük olmayan, ancaq sabit məzənnə dəyərinin artım templərinə malikdir. Bundan əlavə portfelin tərkibi uzun müddət ərzində sabit qalır. Haqqında danışılan portfelin əsas məqsədi kapitalın qorunmasına yönəldilmişdir.

Gəlir portfeli. Haqqında danışılan portfel növü yüksək cari gəlirin əldə olunmasına istiqamətləndirilmişdir. Bu gəlir dividend və faiz ödəmələri hesabına formalaşır. Gəlir portfeli əsasən gəlir səhmlərindən təşkil olunur. Bu gəlir səhmləri məzənnə dəyərinin orta artımı və yüksək dividendləri ilə xarakterizə olunur. Bundan əlavə gəlir portfelinin tərkibinə daxil olan əsas investisiya qiymətliləri sırasına yüksək cari ödəmələr kimi investisiya xüsusiyyətlərinə malik qiymətli kağızlar daxil edilir. Bu qiymətli kağızlara misal olaraq istiqraz və rəqəllərini göstərmək olar. Göstərilən investisiya portfelinin əsas xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, onun məqsədi mühafizəkar investora uyğun olan risk səviyyəsinə müvafiq gələn gəlirin əldə olunmasıdır. Ona görə də bu portfel investisiya qoyuluşunun obyektləri fond bazarının yüksək etibarlı afətləridir. Bu alətlər sabit faiz ödəmələri ilə məzənnə dəyərinin yüksək nisbətində malikdir. Şəkil 2.3.1-dən görüldüyü kimi gəlir portfeli mütəmadi gəlir və gəlirli kağızlar portfellerinə bölünür. Mütəmadi

gəlir portfeli adından göründüyü kimi yüksək etibarlı qiymətli kağızlardan formalaşır və minimal risklə orta gəlir gətirir. Gəlirli kağızlar portfeli isə şirkətlərin yüksək gəlirli istiqraz vərəqələrindən və qiymətli kağızlardan təşkil olunur. Bu qiymətli kağızlar orta risklə yüksək gəlir gətirir [39; s.7].

Gəlir və artım portfeli. Göstərilən növ portfelin formalaşdırılması fond bazarında mümkün itgilərdən sığortalanmaq üçün həyata keçirilir. Bu itgilər həm məzənnə dəyərinin aşağı düşməsi, həm də aşağı dividend və faiz ödəmələri nəticəsində baş verə bilər. Belə ki, bu zaman göstərilən portfelin tərkibinə daxil olan maliyyə aktivlərinin bir hissəsi investora kapital dəyərinin artımını təmin edir, digər hissəsi isə gəliri təmin edir. Bir hissənin itkiləri digər hissə ilə kompensasiya edilə bilər. Bu portfel növü ikili təyinatlı və balanslaşdırılmış portfeller şəklində özünü biruzə verir. İkili təyinatlı portfelin tərkibinə elə qiymətli kağızlar daxil edilir ki, onlar investora qoyulmuş kapitalın artımı ilə yüksək gəlir təmin etmiş olsun.

Portfelin investisiya xarakteristikaları bu qiymətli kağızların portfeldə əhəmiyyətli paya malik olması ilə müəyyənləşdirilir. Balanslaşdırılmış qiymətli kağızlar üzrə əməliyyatları müşahidə edən riskin deyil, həm də qiymətli kağızlar üzrə əməliyyatları müşahidə edən riskin balanslaşdırılmasını nəzərdə tutur. Ona görə də bu portfelin tərkibi sürətlə artan məzənnə dəyərinə malik qiymətli kağızlarla, yüksək gəlirli qiymətli kağızların müəyyən nisbətindən təşkil olunur. Eyni zamanda portfelin tərkibinə, həm də yüksək riskli qiymətli kağızlar daxil edilə bilər. Göstərilən portfelin tərkibinə, bir qayda olaraq, ədi və imtiyazlı səhmlər, habelə istiqraz vərəqələri daxil edilir. Bazarın konyukturundan asılı olaraq portfelə daxil edilmiş bu və ya digər maliyyə alətlərinə daha çox vəsait yatırılır.

Portfelin formalaşdırılmasının ikinci mərhələsində bir qayda olaraq investor ona uyğun gələn risk və gəlir nisbətini qiymətləndirir. Başqa sözlə desək investor müxtəlif risk və gəlirə malik olan qiymətli kağızların portfeldə xüsusi çəkisini müəyyənləşdirir.

Ümumiyyətlə, portfel növlərini risk dərəcəsinə görə qiymətləndirərkən

investorların təsnifatını nəzərdən keçirmək lazımdır. Bunlara mühafizəkar, mülayim aqressiv, aqressiv və qeyri-aqressiv investorlar aiddir. Hər bir investora uyğun olaraq müvafiq portfel növü vardır. Onlara aşağıdakılar aiddir: yüksək etibarlı, ancaq aşağı gəlirli, diversifikasiya edilmiş; riskli, ancaq yüksək gəlirli; sistemsiz.

Cədvəl 2.3.1

Risk dərəcəsinə görə investisiya portfellərinin növləri

İnvestorun növü	İnvestisiya qoyuluşunun məqsədi	Risk Dərəcəsi	Qiymətli kağızların növü	Portfelin növü
Mühafizəkar	İnflyasiyadan qorunma	Aşağı	İri sabdit emittentlərin dövlət və digər qiymətli kağızları, səhmləri və istiqraz vərəqələri	Yüksək etibarlı, ancaq aşağı gəlirli
Mülayim aqressiv	Kapitalın uzunmüddətli qoyuluşu və onun artımı	Orta	Dövlət qiymətli kağızlarının aşağı payı, uzunmüddətli bazar tarixinə malik etibarlı, emittentlər olan orta və iri şirkətlərin qiymətli kağızlarının yüksək payı	İnversifikasiya edilmiş
Aqressiv	Möhtəkir oyun, Qoyulmuş vəsaitlərin sütali artımı imkanı	Yüksək	İri olmayan emittentlərin, vençur şirkətlərinin və s. yüksək gəlirli qiymətli kağızlarının yüksək payı	Riskli, ancaq yüksək gəlirli
Geyri rasionaf	Dəqiq məqsədlər yoxdur	Aşağı	İxtiyari şəkildə seçilmiş qiymətli kağızlar	Sistemsiz

Məlum olduğu kimi əqressiv investor yüksək riskə meyilli olur. Özünün investisiya fəaliyyətində o, əsas diqqəti səhmlərin alınmasına yönəldir. İnvestor

eyni səhmdar cəmiyyətin səhm və istiqraz vərəqələrini afarkən maliyyə liverici prinsipini rəhbər tutmalıdır.

Maliyyə liverici səhmdar cəmiyyətinin maliyyə sabitliyinin göstəricisidir. Bu maliyyə sabitliyi isə, həm də, portfel investisiyaların gəirililiyinə təsir göstərir. Belə ki, livericin yüksək səviyyəsi təhlükəli haldır. Çünki bu maliyyə sabitliyinin pozulması deməkdir.

Yüksək livericə malik səhmlərin təhlükəsi məhz bundadır. Bu zaman o cəmiyyətlərin zəifliyi özünü biruzə verir ki, onların imtiyazlı səhmlər və istiqraz vərəqləri şəklində böyük borcu vardır. Ehtiyatlı investorlar bu cür qiymətli kağızların alınmasından çəkinirlər. Portfelin sonrakı formalaşdırılması mərhələsində struktur əmələ gətirən amillər qismində bu portfelə daxil edilmiş qiymətli kağızların məcmusunun əldə etdiyi investisiya xüsusiyyətlərini göstərmək olar. Bu keyfiyyətlər çoxluğunda bir neçə əsas xüsusiyyətləri göstərmək mümkündür: likvidlik və ya vergilərdən azad olma, sahəvi və regional mənsubiyyət.

Cədvəl 2.3.2-də müxtəlif investorların portfellerinin mümkün tərkibi göstərilmişdir.

Cədvəl 2.3.2

Müxtəlif investorların portfellerinin mümkün tərkibi

Qiymətli kağızın növü	Aqressiv investorun portfeli	Mühafizəkar investorun portfeli
Səhmlər	65%	20%
İstiqraz vərəqələri	25%	45%
Digər qısamüddətli qiymətli	10%	35%
Cəmi	100%	100%

Məlumdur ki, investisiya portfelinin likvidlik kimi xüsusiyyəti onun tez bir şəkildə itkilər olmadan nağd pula çevrilməsini əks etdirir. Göstərilən məsələni ən yaxşı pul bazarının portfelleri həll etməyə imkan verir [39; s.117].

İqtisadi təhlilin nəticələri təsdiq edir ki, gözlənilməz məqsədlər üçün nəzərdə tutulmuş arzu olunan pul vəsaitlərinin məbləği, transaksion ehtiyaclar üçün nəzərdə tutulmuş arzuolunan pul vəsaitləri kimi faiz dərəcəsiindən asılıdır. Onə görə də investor vəsaitlərinin bir hissəsini pul formasına yatırmaqla portfelin tələb olunan sabitliyini təmin etmiş olur. Bu zaman nağd pul xarici valyutaya dəyişdirilə bilər. Təbii ki, əgər milli valyutanın məzənnəsi xarici valyutanın məzənnəsindən çox olarsa buna ehtiyac olmayacaqdır. Beləliklə məzənnə fərqi hesabına qoyulmuş kapitalın artırılması da mümkündür. Eyni zamanda bu halda vəsaitlərin qorunması da həyata keçirilür. Bununla yanaşı yüksək likvidliyə, həm də qısamüddətli fondların portfelleri də malikdir. Onlar qısamüddətli qiymətli kağızlardan formalaşdırılır. Bu qısamüddətli qiymətli kağızlar pul bazarında dövriyyə edən alətlərdir.

Göstərmək lazımdır ki, yuxarıda göstərilən portfellerlə yanaşı vergidən azad olunmuş qiymətli kağızlar portfeli də maraqlı doğurur. Bu cür portfel əsasən dövlət borc öhdəliklərindən təşkil olunur və yüksək likvidlik səviyyəsində kapitalın qorunmasının nəzərdə tutur. Daxili bazar bu qiymətli kağızlar üzrə ən yüksək gəlirin əldə olunmasına imkan yaradır. Eyni zamanda bu gəlirlər, bir qayda olaraq, vergilərdən azad olunur. Məhz buna görə də dövlət qiymətli kağızlarında təşkil olunan portfeller daha geniş yayılmışlardır və bu bəzi qiymətli kağızlardan təşkil olunduqda özünü daha qabarıq şəkildə biruzə verir.

Son dövrlərə qədər dövlət qısamüddətli istiqraz vərəqələri ən etibarlı qiymətli kağızlardan hesab edilirdi. Belə ki, dövlətin prinsipcə müflisləşməsinin mümkünsüzlüyü nəzərdə tutulurdu. Nəticədə dövlət qısamüddətli istiqraz vərəqələri üzrə nisbətən yüksək gəlir və nəzərə çarpan etibarlılıq investorları bu qiymətli kağızları almağa meylləndirmişdir. Ancaq 1998-ci ildə baş vermiş maliyyə böhranları bu təsəvürün pozulmasına gətirib çıxartdı, investisiya qoyuluşunun məqsədlərindən asılı olaraq portfelin tərkibinə müxtəlif qiymətli kağızlar daxil edilir. Təbii ki, bu qiymətli kağızların optimal nisbəti qarşıda qoyulan məqsədin həyata keçirilməsinə xidmət edir. Belə ki, dönərli portfeller dönərli və imtiyazlı səhmlərdən və istiqraz vərəqələrindən təşkil olunur. Bu

qiymətli kağızlar mübadilə həyata keçirilə bilən müəyən zamanda fiksə edilmiş qiymətlə müəyyənləşdirilmiş kəmiyyətdə adi səhmlərə dəyişdirilə bilər. Aktiv bazar zamanı bu əlavə gəlir əldə etməyə imkan yaradır. Haqqında danışılan portfel növünə, həm də, fiksə edilmiş gəlirlə orta və uzunmüddətli investisiyalar portfelini adi edirlər [6; s.224]

Məlumdur ki, qiymətli kağızlar bazarında risk dərəcəsi yüksəklikdə portfel investisiyaları həyata keçirən investor portfelin idarəetməsinə daha çox diqqət yetirir. Bu problem o zaman böyük aktualığa malik olur ki, qiymətli kağızlar bəzən dəyişkən xarakterə malik olsun. Bu baxımdan investisiya portfelinin formalaşdırılmasında növbəti mərhələ portfelin investisiya strategiyasının hazırlanması və idarə edilməsidir.

Portfel investisiya qoyuluşununun strategiyaları nəzəri-nöqtəyindən aşağıdakı qanunauyğunluğu irəli sürmək olar. Hər bir portfel növünə seçilmiş investisiya strategiyasının növü uyğun gəlir. Bu strategiyalara aktiv və passiv strategiyalar aiddir. Aktiv strategiya bazar imkanlarından maksimal dərəcədə istifadəyə əsaslanır.

İdarəetmənin birinci və ən əsas elementlərindən birisi monitorinqdir. Belə ki, monitorinq həm baha başa gələn, həm də əməktutumlu elementlərdəndir. Monitorinq fond bazarının, onun inkişaf meyllərinin, fond bazarının sektorlarının, qiymətli kağızların investisiya xüsusiyyətlərinin fasiləsiz dəqiq təhlilini özündə ehtiva edir. Bu o deməkdir ki, verilən portfelin növünə müvafiq gələn investisiya xüsusiyyətlərini özündə birləşdirən qiymətli kağızların seçilməsi monitorinqin son məqsədidir. Buna görə elə monitorinq həm aktiv, həm də passiv idarəetmə üsulunun əsasını təşkil edir.

Mütəxəssislər pul bazarının vəziyyətini proqnozlaşdırır və buna uyğun olaraq qiymətli kağızlar portfelinə dəyişikliklər edirlər. Belə ki, əgər gəlirlilik əyrisi özünün nisbətən aşağı səviyyəsindədirsə və proqnoza görə bu səviyyədən qalxmağa başlayacaqsa onda bu sabit faizli qiymətli kağızların məzənnəsinin aşağı düşməsinə dəlalət edir. Ona görə də qısamüddətli istiqraz vərəqələrini almaq lazımdır. Belə ki, onlar faiz dərəcələri yüksəldikcə buraxılacaqdır və daha gəlirli

aktivlərə təkrar investisiya ediləcəkdir. Bu yüksək gəlirli aktivlərə misal olaraq ssudəlan göstərmək olar. Başqa sözlə desək göstərilən əməliyyat likvidliyin əlavə ehtiyatı kimi çıxış edir.

Passiv idarəetmə modeli yaxşı diversifikasiya edilmiş portfellerin yaradılmasını nəzərdə tutur. Eyni zamanda bu portfeller uzunmüddətli perspektiv üçün hesablanmış və əvvəlcədən müəyyənləşdirilən risk səviyyəsinə malik olur. İnflyasiya şəraitində və deməli əsasən qısa müddətli qiymətli kağızlar bazarının mövcudluğu şəraitində göstərilən yanaşma az effektivdir. Çünki fond bazarının qeyri-sabit konyukturu bu idarəetmə modelinin həyata keçirilməsinə imkan verməyəcəkdir.

Passiv idarəetmə modeli aşağıdakı hallarda səmərəli olur:

1. Portfel aşağı riskli qiymətli kağızlardan təşkil olunduqda;
2. Portfelin uzun müddət dəyişikliklərə məruz qalmaması üçün qiymətli

kağızlar uzunmüddətli olmalıdır. Bu passiv idarəetmənin əsas üstünlüyünün həyata keçirilməsinə imkan verəcəkdir. Göstərilən üstünlük əlavə xərclərin aşağı olmasından ibarətdir. Keçid iqtisadiyyatlı ölkələrin qiymətli kağızlar bazarının dinamizmi portfelin aşağı dövriyyəyə malik olmasına imkan vermir. Belə ki, yalnız gəlirin deyil, həm də portfelin dəyərinin aşağı düşməsi ehtimalı böyükdür.

Portfelin kəmiyyət tərkibi üzrə məsələni həm investisiya təhlili nəzəriyyəsinin, həm də müasir təcrübə mövqeyindən həli etmək mümkündür. İnvestisiya təhlili nəzəriyyəsinə uyğun olaraq sadə diversifikasiya heç də sahələr müəssisələr üzrə diversifikasiyadan pis deyildir. Bundan əlavə portfeldə olan müxtəlif aktivlərin çoxaldılma (ya qiymətli kağızların növlərinin çoxaldılması) daha artıq həddə çatarsa bu portfel riskinin əhəmiyyətli dərəcədə azaldılmasına gətirib çıxara bilər. Riskin maksimal dərəcədə azaldılmasına portfeldə qiymətli kağızların sayının 10-15 çatdırılması zamanı nail olmaq olar. Portfelin tərkibinin daha sonrakı genişləndirilməsi məqsəduyğun deyildir. Belə ki, bu zaman artıq diversifikasiya effekti meydana gəlir. Təbii ki, bu hala yol vermək olmaz. Artıq diversifikasiya aşağıda göstərilən mənfi nəticələrə gətirib çıxara bilər:

1. Portfel idarəetməsinin keyfiyyətli həyata keçirilməsinin qeyri-

mümkünlüyü;

2. Lazımi qədər etibarlı, gəlirli, likvid olmayan qiymətli kağızların alınması;
3. Qiymətli kağızların kiçik pərtnoyları üzrə yüksək xərclər;
4. Qiymətli kağızların axtarışı ilə bağlı xərclərin (ilkin təhlil üzrə xərclər və s.) artması.

Qeyd etmək lazımdır ki, artıq diversifikasiya edilmiş portfellərin idarəetməsi üzrə xərclər gözlənilən nəticənin əldə olunması gətirib çıxartmır. Belə ki, portfelin gəlirliliyinin artıq diversifikasiya ilə bağlı olaraq xərclərdən daha sürətli artacağına təminat vermək olmaz.

Məsələyə təcrübə mövqeyindən yanaşdıqda ilk növbədə aşağıdakı göstərilən problemi həll etmək lazımdır; qiymətli kağızlar bazarında lazımi qədər keyfiyyətli qiymətli kağız varmı ki, onlara investisiya qoyuluşu həyata keçirməklə yuxanda göstərilən normalara nail olmaq mümkün olsun. Qeyd etmək lazımdır ki, bir çox inkişaf etməkdə olan və keçid iqtisadiyyatlı ölkələrin fond bazarlarında portfellərin rəngarəngliyi məhduddur. Bu şəraitdə heç də hər bir investor qiymətli kağızlar bazarının vəziyyətini nəzərə almaqla korporativ səhmlərə vəsait qoyuluşu həyata keçirmir. Ona görə də göstərmək lazımdır ki, bu qrup ölkələrdə portfel investisiya qoyuluşunun əsas obyektləri qismində dövlət qiymətli kağızları çıxış edir.

İnvestisiya portfelinin idarəetmə üsullarını yalnız fond bazarının konyukturu müəyyənləşdirir. Belə ki, idarəetmə taktikasının seçilməsi həm də portfelin növündən asılıdır. Başqa sözlə desək aqressiv artım portfelinə passiv idarəetmə faktikasmj tətbiq edərək əhəmiyyətli uduş gözləmək sadələvlük olardı. Bunun əksinə olaraq mütəmadi gəlirə istiqamətlənmiş portfeldə aktiv idarəetmə taktikası tətbiq edildikdə, təbii ki, çəkilən xərclər özünü doğrultmayacaqdır [18; s.224].

Keçid iqtisadiyyatlı ölkələrdə investisiya prosesinin stimullaşdırılmasında portfel investisiyaları əhəmiyyətli rol oynaya bilər. Çünki onlar xarici borcun ödənilməsi üçün vəsaitlərin əldə olunmasına yardım edir və əlavə kapital qoyuluşları üçün mənbədir.

Hal-hazırda inkişaf etməmiş qiymətli kağızlar bazarı şəraitində xarici portfel

investisiya qoyuluşu prosesi, qeyri-sabit həyata keçirilir. Keçid iqtisadiyyatlı ölkələrin qiymətli kağızlarının dünya pul bazannda yerləşdirilməsi üzrə xarici investisiya fondların və banklarının yardımına baxmayaraq xarici portfel investisiyalarının həcmi, hələ ki, böyük deyildir. Bazara keçid, qiymətli kağızlar bazarının formalaşması özəlləşdirmə çəklərinin müəyyən qrupunun əlində toplanmasına şərait yaradır, təbii ki, özəlləşdirmə yolu ilə yaranan xüsusi mülkiyyət və vətəndaşların şəxsi vəsaiti hesabına yaranan özəl sektorun işlək mexanizmə çevrilməsi, iqtisadiyyatın düşdüyü böhranlı vəziyyətdən çıxarılması külli miqdarda investisiya tələb edir. Nə dövlətin, nə də vətəndaşların kifayət dərəcədə imkanlarının almaması tələb edir ki, dövlət xarici kapitalı cəlb edən sahəyə investorları stimullaşdırsın. Həm də bu sahə kapital qoyuluşunun həcmi baxımından elə bir sahə olmalıdır ki, nəticədə özəl sektorun, xidmət sferasının, intellektual mülkiyyətin və sairin də inkişafına şərait yarana bilsin.

İnkişaf etməkdə olan ölkələrin fond bazarlarına xarici kapital axınının miqyası bu bazarların inkişaf dərəcəsindən asılıdır. Bu halda fond alətləri milli valyutada olur. Ancaq inkişaf etməkdə olan ölkələrin milli qiymətli kağızlar bazarında banklar dominatlıq təşkil edir. Qeyri-bank maliyyə təsisatları lazımınca inkişaf etməmişdir. Bu hal uzunmüddətli maliyyələşdirmə üçün resursların səfərbər edilməsini çətinləşdirir.

FƏSİL III. AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA XARİCİ İNVESTİSİYALARIN

SƏMƏRƏLİLİYİNİN YÜKSƏLDİLMƏSİ YOLLARI VƏ ONUN TƏNZİMLƏNMƏSİ

3.1. Xarici İnvestisiya siyasətinin xüsusiyyətləri və investisiya strategiyasının formalaşması.

Ölkənin keçid iqtisadiyyatının dinamizmini təmin etməkdən ötrü respublikaya xarici investisiya qoyuluşlarının artırılması və onun dövlət tərəfindən tənzimlənməsi xalq təsərrüfatı sahələrinin inkişafında lazımi nisbətlərin təmin edilməsi böyük elmi və praktiki əhəmiyyət kəsb edir. Araşdırmalar göstərir ki, ümumi daxili məhsulun strukturunda sənaye istehsalı 2001 -ci İldə 35.1%, kənd təsərrüfatı istehsalı 15,9%, tikinti 6,2%, xidmət sahələrinin 42,8% təşkil etmişdir. Göründüyü kimi, ümumi daxili məhsulun strukturunda sənaye və kənd təsərrüfatının sahələrinin xüsusi çəkisi aşağı səviyyədə qalır. Ənənəvi bazar iqtisadiyyatlı Avropa ölkələrinin çoxillik təcrübəsi göstərir ki, ümumi daxili məhsulun strukturunda sənaye və kənd təsərrüfatı istehsalının payı 60-65 faizdən az deyil. Məhz buna görə də, neft-qaz sənayesi sahəsinə investisiya qoyuluşlarından əldə edilən gəlirlərdən birinci növbədə aqrar istehsalın sürətli inkişafını təmin etmək məqsədi ilə investisiya qoyuluşları nəzərdə tutulmalıdır. Ümumi daxili məhsulun dinamik və proporsional inkişafını təmin etmək üçün ölkəmiz son dərəcə zəngin yeraltı və yerüstü sərvətlərə malik olmaqla bərabər aqrar istehsalın da hərtərəfli inkişafını təmin etmək üçün son dərəcə əlverişli təbii-iqlim şəraitinə malikdir. Bütün bunlarla yanaşı respublikada neft-kimya və onunla bağlı digər sənaye sahələrinin qarşılıqlı, kompleks qaydada inkişafının təmin edilməsi də mühüm zəruri şərtlərdən biri hesab edilir. Respublikada neft-kimya sənayesinin genişləndirilməsi, xüsusilə Xəzər dənizinin Azərbaycana aid sektorunda «Azəri», «Çıraq», «Günəşli», «Şahdəniz» və sair neft yataqlarının səmərəli fəaliyyətini təmin etməklə ölkənin sosial-iqtisadi inkişafını sürətləndirmək məqsədilə xarici investisiyaların ölkəmizə axını getdikcə genişləndirilir [8;s.355-356].

Nəzərdə tutulan milyardlarla xarici investisiya qoyuluşları ümumilikdə iqtisadiyyatın, xüsusilə neft-kimya sənayesinin elmi, istehsal texniki bazasının keyfiyyətə yeniləşməsini təmin edəcəkdir ki, bu da ölkənin makroiqtisadi göstəricilərinin artımı ilə yanaşı, kadr potensialının daha möhkəmləndirilməsinə real şərait yaratmaqla, yeni peşə və iş yerlərinin açılmasına şərait yaradacaqdır. Beləliklə, dənizin dərin yataqlarından karbohidrogen yataqlarının müştərək istifadəsi yolu ilə qabaqcıl xarici texnologiyaya yiyələnməklə gələcəkdə neft-qaz yataqlarından sərbəst istifadəyə nail olacaqdır. İnvestisiya fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsi nəticəsində faktiki olaraq 1994-cü ildən başlamış indiyədək ardıcillıq surətdə hər bir neft yataqları üzrə sazişlərin Milli Məclis tərəfindən rəlifikasiya edilməsi ilə əlaqədar olaraq geniş və intensiv iş həyata keçirilir. Belə ki, imzalanan 19 sazişdən 11-nin həyata keçirilməsindən az vaxt keçməsinə baxmayaraq, yeni sazişlər üzrə birbaşa sərmayələrin məbləği, 700 mln. ABŞ doll. çox olmuşdur. Digər tərəfdən yeni sazişlər üzrə müvafiq hazırlıq, kəşfiyyat işləri davam etdirilərək, neft-qaz hasilatı olmadığı halda, həmin sazişlərin iştirakçıları olan xarici neft şirkətlərindən bonusə, vergilər, icarə haqları və müxtəlif dövlət fondlarına ödənişlər formasında respublika artıq 600 mln. ABŞ dollarından çox vəsait əldə etmişdir. Təhlil göstərir ki, hər bir bağlanmış saziş üzrə 1997-ci ildən başlayaraq geniş hazırlıq və geoloji kəşfiyyat işləri davam etdirilir. Belə ki, «Qarabağ» bloku üzrə indiyədək 120 mln. «Dan ulduzu», «Əşrəfi» strukturları üzrə 64,5 mln. «Lənkəran-Dəniz» və «Tafiş-Dəniz» strukturları üzrə 36,6 mln «D-222» dəniz blokuna 4.5 mln., «Naxçıvan» strukturu üzrə 22.5 mln , «Abşeron» üzrə 10,6 mln., «Oğuz» strukturuna 5,5 mln., «Kürdaşı» bloku üzrə 17,5 mln. «Cənubi-Şərqi Qobustan», «İnam» strukturları üzrə 7,5 mln., «Murad- xanlı» üzrə 2,4 mln., «Atəşgah» və «Muğan-dəniz» strukturları üzrə 800 mln, ABŞ dolları məbləğində sərmayə sərf edilmişdir. Respublitkada geniş miqyas almış xarici ölkələrin investisiya fəaliyyəti Azərbaycan Respublikasının 1995-ci ildə qəbul edilmiş «investisiya fəaliyyəti haqqında» qanunu əsasında tənzitmlənir. Həmin qanunda qeyd edilir ki, mülkiyyət formasından asılı olmayaraq bütün investorların hüquqlarının müdafiəsi dövlətdir. Bununla belə dövlət orqanlanmn və vəzifəli

şəxslərin mövcud qanunvericilik aktları ilə müəyyənləşdirilmiş həddən artıq investisiya fəaliyyəti subyektlərinin müqavilə müqabilində müdaxilə etməsinə yol verilmir. Məlum olduğu kimi investisiya fəaliyyəti investorların müəyyən məqsədlər üçün investisiya qoyuluşları ilə bağlı həyata keçirilməsi nəzərdə tutulan bütün fəaliyyət məcmusu hesab edilir və dövlət tərəfindən tənzimlənir. Beləliklə, mülkiyyət və təsərrüfatçılıq fəaliyyətindən asılı olmayaraq investisiya qoyuluşu ölkədə mövcud olan qanunvericilik aktlarına tam uyğun formada tənzimlənir. Odur ki, dövlət ölkədə sosial-iqtisadi inkişafı tənzimləmək, iqtisadiyyatda lazımı proporsiyaların yaradılmasının təmin etməklə investisiya qoyuluşlarından istifadəni və habelə investisiya fəaliyyətindən əldə olunan gəlirlərdən tam və səmərəli istifadəni ciddi surətdə tənzimləməlidir. Şübhəsiz ki, hər hansı istehsal və sosial sahənin yaradılması, yenidən qurulması, genişlənməsi və habelə məşğulluğun təmin edilməsi, müvafiq investisiya qoyuluşlarından və xüsusilə də ondan əldə edilmiş gəlirlərdən səmərəli istifadə olunmasını tələb edir. Bu baxımdan İntestisiya fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsi birinci dərəcəli əhəmiyyətə malikdir. İntestisiya fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsi dedikdə ölkədə vahid sosial-iqtisadi, elmi- texniki siyasətin həyata keçirilməsi üçün kompleks tədbirlər sistemi başa düşülür. Bunun üçün ölkə lazımı maliyyə, maddi-material resurslara malik olmalıdır. Əks halda milli iqtisadiyyatın formalaşdırılmasını və inkişafını tənzimləmək məqsədilə, ölkəyə xarici investisiyaların cəlb edilməsi zərurətə çevrilir. Odur ki, müasir müstəqillik və bazar iqtisadiyyatı şəraitində xarici ölkələrin marağını və milli iqtisadiyyatın inkişafına tam uyğun olaraq investisiya fəaliyyətini daha da dərinləşdirmək tələb olunur. Belə bir real şəraitdə investisiya fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsi və idarə edilməsi müasir reallıqdan irəli gəlir. Azərbaycanın beynəlxalq iqtisadi əlaqələri çoxşaxəli olmaqla bərabər, onun əsas istiqamtlərindən biri respublikaya xarici investisiya axınının getdikcə gücləndirilməsidir.

Xarici firmalar arasında Türkiyə, ABŞ, Böyük Britaniya və İran firmaları investisiya qoyuluşlarında əsas rol oynayır. Xarici investisiya fəaliyyətini stimullaşdırmaq məqsədi ilə normativ hüquqi aktları dünya standartlarına uyğun

olaraq təkmilləşdirmək lazımdır. Məlum olduğu kimi bu istiqamətdə respublika hökuməti lazımi tədbirlər həyata keçirmişdir, Belə ki, xarici iqtisadi əlaqələrin inkişafının və tənzimlənməsinə dair qiymətlərin liberallaşdırılması və xarici ticarətin sərbəstləşdirilməsi və respublikaya xarici investisiyaların cəlb edilməsi, ölkələrarası sərbəst mal mübadiləsinin həyata keçirilməsinə dair bir sıra tədbirlər də həyata keçirilmişdir ki. bunun da nəticəsində respublikaya xarici ölkələrin marağı daha da artmışdır. Lakin xarici investorların normal fəaliyyətinin tənzimlənməkdən ötrü daha geniş tədbirlər həyata keçirilməlidir. Daha doğrusu, xarici investisiya fəaliyyətinin stimullaşdırılması sahəsində dövlət iqtisadi mexanizmindən xüsusilə, güzəştli vergi sistemi, sürətli amortizasiya, qiymətqoyma siyasətinin həyata keçirilməsi və s. iqtisadi vasitələrdən daha fəal və çevik istifadəni təmin etməlidir.

Bazar iqtisadiyyatı hər şeyə qadirdir və o hər şeyi öz yerinə qoyacaqdır fikrini irəli sürənlər və birmənalı fikirləşənlər keçid iqtisadiyyatı şəraitində dövlətin iqtisadiyyata hərtərəfli müdaxilə etməsi zəruriliyini ənənəvi bazar iqtisadiyyatlı Qərb ölkələrində olduğu kimi dövlətin iqtisadiyyata müdaxilə həddi ilə eyniləşdirirlər. Şübhə ola bilməz ki, sabit bazar iqtisadiyyatı şəraitində dövlətin iqtisadiyyata müdaxiləsinin müəyyən həddi olmalıdır. Lakin müasir keçici iqtisadiyyatı şəraitində dövlətin gizli tənzimləyici siyasəti olmayan real bazar münasibətlərini formalaşdırmaq qeyri-mümkündür.

Məhz buna görə də geniş xarici investisiya fəaliyyətinin bərqərar olduğu şəraitdə dövlətin tənzimləyici funksiyası bir daha artmış olur. Bu istiqamətdə ən başlıca problemlərdən biri investisiya fəaliyyətində rəşional yönümlü sahələrin - daha doğrusu sosial infrastrukturunu kompleks inkişafına nail olunmasıdır.

İndi Azərbaycan Respublikasında Böyük Britaniyadan 130-dan çox, ABŞ-dan isə 120 xidmət şirkəti fəaliyyət göstərir. Bu istiqamətdə fəaliyyət Almaniya, Fransa, Yaponiya, Türkiyə, İsveç, İtaliya və İran şirkətləri tərəfindən də təşkil edilmişdir. Şübhə yoxdur ki, xarici ölkələrin servis xidmətlərinin rolu və əhəmiyyəti inkar edilməzdir. Bu baxımdan həmin zəngin təcrübədən bəhrələne bilərək, gətəcəkdə qismən olmuş olsa da, servis xidmətləri həyata keçirilərsə, onda

məşğulluq probleminin həllinə müsbət təsir etməklə bərabər. Ölkədə valyuta gəlirlərinin artmasına da şərait yaradılmış olardı. Deməli neft-qaz istehsalının intensivləşdirilməsi və bununla bağlı müvafiq sənaye sahələrinin, respublikada xüsusi neft fondunun təşkil edilməsini zərurətə çevirmişdir. Odur ki, neft fondunun yaradılması, xaiq təsərrüfatının proporsional və tarazlı inkişafında mühüm rol oynamaqla yanaşı, ölkədə sosial infrastukturunun formalaşması və inkişafına öz real təsirini göstərəcəkdir. Beləliklə, neft fondunun səmərəli istifadə edilməsi respublikada sosial sahələrin güclü və kompleks inkişafına da müsbət təsir göstərə bilər. Odur ki, investisiya fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsinə birtərəfli deyil, kompleks yanaşmaq daha faydalı hesab olunur.

Dünya Müharibəsindən sonrakı dövrdə kapital ixracı prosesinin ən əsas əlamətlərindən biri ondan ibarətdir ki, dövlətlər tənzimləyici, nəzarət və stimül yaradan funksiyaları ilə bu prosesə fəal surətdə müdaxilə edirlər. Xarici kapital sahəsində dünya dövlətləri müxtəlif siyasət yeridirlər. Onların əksəriyyəti bu sahədə liberal siyasət yürütdüyü halda, bəziləri də onları məhdudlaşdırmağa çalışırlar. Bu məhdudiyyətlərə adətən kapitalın qoyulma sahəsində məsələn dağ-mədən sənayesi, bank işi, nəşriyyat və təbliğat sektoru, yeyinti məhsulları və sərinxləşdirici içkilər istehsalında xarici kapital məhdudlaşdırılır və ya qadağan olunur. Gətirilən texnologiya avadanlığının növünə, xarici kapitalın payına və s. qoyulan tələblər aiddir.

Bir çox iqtisadçılar birbaşa xarici investisiyaları həyata keçirən TMK-ların yaratdıqları müəssisələrin idarə olunmasını öz əllərində saxladığı üçün ehtiyat edirlər ki, onlar aparıcı iqtisadi sahələri ələ keçirərək bütün iqtisadiyyatı öz nəzarəti altına ala bilərlər. Bunun nəticəsində ölkə müstəqil maliyyə-kredit və xarici ticarət siyasətini yerinə yetirmək imkanından məhrum ola bilər, siyasi təşkilatlar isə xarici kapitalın təsiri altına düşə bilər.

Beynəlxalq miqyasda kapitalın hərəkətinə ölkələrin təsiri ondan ibarətdir ki, onlar kapital hərəkətindəki hər cür maneələri aradan qaldırır və əksinə xarici kapitalı təşviq edir. Bu zaman həmin ölkələr milli iqtisadiyyatın mənafeyinin müdafiəsi üçün zəruri olan bütün hüquqi norma və prinsipləri özündə saxlamağa

çalışırlar. Hər bir dövlət kapitalın xaricə ixracına nisbətən, onun ölkəyə idxalına səy göstərir.

Xarici investisiyaların tənzim edilməsində dövlət aşağıdakı tədbirlərdən istifadə edir,

1. Maliyyə metodları: vergi güzəştləri, maliyyə yardımı, amortizasiyanın sürətləndirilməsi, sığorta tədbirləri, təminatlı kreditin verilməsi və s,

2. Qeyri-maliyyə metodları: torpaq sahəsinin ayrılması, zəruri infrastruktur ilə təchiz edilməsi texniki yardım göstərilməsi və s.

Mütəxəssislərin fikrincə gələcəkdə Ümumdünya Ticarət Təşkilatı da bu «Məcəllədən» istifadə edəcəkdir. Bu sənəddə bir çox şərtlər öz əksini tapır;

*investisiyaların zəbt edilməsi;

*qeydiyyatdan keçirilmənin və dönəriiliyin təmin edilməsi;

*kapital axınında mövcud maneələrin aradan qaldırılması;

*təkrar vergiyə cəlb etməyə yol verməmək;

*xarici investisiya ilə milli investisiya arasında fərqə yol verməmək.

Xarici kapital üçün geniş yol açılmasına və iqtisadiyyatın açıqlığına dövlətlərarası müqavilələr güclü təkan verir.

Ötən əsrin 90-cı illərindən başlayaraq postsosialist ölkələrində müşahidə olunan sistem dəyişiklikləri, mülkiyyət münasibətlərinin transformasiyası keçid dövründə iqtisadi inkişafa impuis verən maliyyə resurslarının çatışmamazlığı probleminin yaranmasının şərtləndirdi. Bu dəyişikliklərin xarakterindən irəli gələcək qiymətlərin sərbəstləşdirilməsi və xarici ticarətin iiberallaşdırılması, milli valyutanın dövriyyəyə buraxılması, onun dönərliyinin təmin edilməsi, dövlət müəssisələrinin özəiləşdirilməsi məsələlərində eyni mövqe nümayiş etdirən keçid iqtisadiyyatlı ölkələrdə kapital çatışmamazlığı, sərmayə qıtlığı probleminin həllinə fərqli mövqelərdən yanaşılırdı. Kiçik bir qrup dövlətlər bu məsələni əsasən daxili kapital qoyuluşları (Özbəkistan, Belarus və s.) hesabına həli etmək xətti götürsə də, digər dövlətlər (Polşa, Macarıstan, Rusiya və s.) bu məsələyə münasibətdə xaricdən cəlb edilmiş vəsait mənbələrinə üstünlük verdi. Azərbaycanda ikincilər sırasına qatılaraq ölkə iqtisadiyyatına xarici investisiya qoyuluşları İstiqamətində

səylər göstərir, Belə ki, 1994-2000-ci illər ərzində respublika iqtisadiyyatına birbaşa xarici investisiya qoyuluşu 43 dəfə artaraq bütövlükdə 6 mlrd. doll. təşkil edib, onun 53,6% neft sənayesinin payına düşür.

Xarici mənbələr hesabına cəlb edilən vəsaitər sırasında beynəlxalq maliyyə-kredit təşkilatlarından və xarici banklardan alınmış kreditlərdə xüsusi yer tutu.

Qanunda göstərilir ki, Azərbaycan Respublikasının sonrakı qanunvericiliyi investisiya qoyuluşu şərtlərini pisləşdirdikdə on il ərzində xarici investisiyaya investisiyanın qoyulduğu zaman qüvvədə olmuş qanunvericilik tətbiq edilir. Eyni zamanda qanunda təsbit edilmişdir ki, Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti xarici investisiyanın cəlb edilməsi və ondan istifadə olunması tədbirlərini hazırlayıb həyata keçirir, investisiya fəaliyyətini əlaqələndirir, xarici investisiyalar həyata keçirən investora və xarici investisiyalı müəssisələrə kömək göstərir. Qanuna görə birgə müəssisənin nizamnamə fonduna xarici investora əmanəti kimi və ya tamamilə xarici investora məxsus müəssisənin yaradılması üçün Azərbaycan Respublikasına gətirilən əmlak gömrük rüsumundan azad edilir və ondan idxal vergisi tutulmur.

«İnvestisiya fəaliyyəti haqqında» Azərbaycan Respublikasının qanununda göstərilir ki, investisiya fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsi vahid iqtisadi, eimi-texniki və sosial siyasət yeridilməsi məqsədi ilə həyata keçirilir və Azərbaycan Respublikasının sosial-iqtisadi inkişaf proqramında nəzərdə tutulmuş həcmlərdə respublika və yerli büdcələr hesabına maliyyələşdirilir, investisiya fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsinə dövlət investisiyasının idarə olunması, habelə investisiya fəaliyyəti şərtlərinin tənzimlənməsi və bu şərtlərə investisiya fəaliyyətinin bütün subyektləri tərəfindən əməl edilməsinə nəzarət daxildir.

Keçid iqtisadiyyatı şəraitində xarici investisiya siyasətin həyata keçirilməsi və investisiya strategiyasının formalaşdırılması xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Belə ki, müasir dövrdə Azərbaycan Respublikasının bu sahədə həyata keçirdiyi siyasət müsbət nəticələr verməklə yanaşı vətəndaşların həyat səviyyəsinin yüksəldilməsini təmin edir. Azərbaycanın ardıcıl olaraq həyata keçirdiyi neft strategiyasının həyata keçirilməsi sayəsində ölkəmizə irimiqyaslı xarici investisiyaları cəlb etmək,

nəhəng layihələrin həyata keçirmək mümkün olunmuşdur. Bu baxımdan Beynəlxalq Əməliyyat Şirkətin yaradılması və inkişafı, Bakı-Tbilisi-Ceyhan neft boru kəmərinin çəkilməsi, TRASEKA layihəsinin həyata keçirilməsi xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Gösterilən layihələrin həyata keçirilməsi nəticəsində Azərbaycana xarici investisiyaların axını güclənməkdədir və xarici investorların ölkəmizə marağı artmaqdadır.

3.2 Azərbaycan Respublikasına xarici investisiyaların tətbiqinin multiplikator səmərəsi və onun iqtisadi artımında rolu.

Məlumdur ki, keçid dövrü iqtisadiyyatında və köhnə iqtisadi sistemin, nə də yeni iqtisadi sistemin iqtisadi prinsipləri kifayət qədər işləmir. Belə bir vəziyyətdə iqtisadi münasibətlər obyektiv amillərdən daha çox qeyri-iqtisadi, subyektiv amillərin təsiri altında formalaşır. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, vahid cəmiyyətdə fəaliyyət göstərən bu iqtisadi sistemin fəaliyyətinin tənzimlənməsi mexanizmləri də müxtəlifdir. Belə ki, köhnə iqtisadi sistemin prinsipləri əsasında fəaliyyət göstərən təsərrüfat ukladlarında iqtisadiyyatın tənzimlənməsi inzibati üsullarla əsaslanarsa, yeni formalaşan təsərrüfat formalarında iqtisadiyyatın tənzimlənməsi bazar münasibətlərinə əsaslanır. Keçid mərhələsində iqtisadiyyatın sabitləşdirilməsi və tənzimlənməsi tədbirləri işlənilib hazırlanarkən makro və mikro proseslərin optimal nisbətinin gözlənilməsi də mühüm əhəmiyyət kəsb edir .

Cədvəl 3.2.1

İqtisadiyyata yönəldilən investisiyalar (min. dollar)

	2009	Xüsusi çəkisi	2014	Xüsusi çəkisi	2016	Xüsusi çəkisi	2009-cu il 2016- cı ilə nisbətən, dəfə
investisiya qoyuluşları bütün mənbələr üzrə (xarici)	544	100	1441.1	100	2766,2	100	5,1
Xarici investisiyalar	375,1	68,9	927,0	64,3	2234,9	80.8	6,0
Daxili investisiyalar	168,0	31,1	514,4	35,7	531,3	19,2	3,1

Hal-hazırkı dövrdə iqtisadiyyatımız yeni formalaşdığı üçün investisiyaların maliyyələşdirmə mənbələri içərisində xarici investisiyaların yeri çox böyükdür. Təsadüfi deyil ki, kapital qoyuluşlarının strukturunda xarici investisiyaların xüsusi çəkisi getdikcə artan və o əsas maliyyə mənbəyinə çevrilir. Məsələn, 2016-cı ildə ölkə üzrə 2.7 mlrd, dollar həcmində kapital qoyuluşunun 2,2 mlrd, dolları və ya 60.8%-i xarici investisiyaların payına düşür .

Cədvəl 3.2.1-dən göründüyü kimi Azərbaycan iqtisadiyyatına xarici investisiya qoyuluşunun miqdarı 2016-cı ildə ən çox 2766,2 mln, dollar olmuşdur. 2009- cu ildən başlayaraq isə bu məbləğ azalmağa başlamışdır. Bunun da əsas səbəbi neft sektoruna qoyulan xarici investisiyaların azalmasıdır. Lakin biz cədvələ baxdıqda bir müsbət hadisəni mütləq qeyd etməliyik. Bu da ki, iqtisadiyyata qoyulan daxili investisiyaların artmasıdır. Belə ki, 2009-cu ildə iqtisadiyyata cəmi 168,9 mln. dollar investisiya qoyulduğu halda 2014-cü ildə bu rəqəm 3 dəfədən çox artaraq 514,4 mln. dollar olmuşdur.

Bununla belə bu göstəricilər Azərbaycan investisiya potensialının yüksək olmasını göstərir. Bunu xarici investisiyaların adambaşına düşən həcmi də bir daha təsdiq edir. Bu göstərici Özbəkistanda 22 dollar, Ukraynada 30 dollar, Rusiyada isə 44 dollar təşkil etdiyi halda, Azərbaycanda 140 dollara yaxındır, Hələ onu da qeyd etmək lazımdır ki, 1998-ci ildə Respublikamızda adambaşına düşən xarici investisiya 220 dollara çatmışdır. Doğrudan da bu göstərici bəzi postsosialist ölkələrinə və MDB dövlətlərinə nisbətən yaxşı göstərici olsa da, Macarıstanla (1300 dollar), Çexiya ilə (650 dollar) və Polşa ilə (250 dollar) müqayisədə qənaətbəxş hesab edilə bilməz. Çünki Azərbaycan Respublikasının əlverişli iqtisadi coğrafi mövqeyi, təbii ehtiyatları imkan verir ki, iqtisadiyyatımıza qoyulan xarici investisiyalar daha çox olsun,

Azərbaycan iqtisadiyyatının xarici investisiya qoyuluşundakı yüksək göstəricilər keçid iqtisadiyyatının müqayisəli üstünlükləri ilə izah oluna bilər. Azərbaycanca xarici investisiyaları cəlb edən aşağıdakı ümumi xüsusiyyətlər mövcuddur:

*zəngin təbii ehtiyatların, o cümlədən də başlıca olaraq neft-qaz yataqlarının

mövcudluğu;

*ixtisaslı işçi qüvvəsi;

*bazarın uzun müddətli potensialı

*regional-coğrafi mövqeyi və s.

Dünya Bankının İnstitutunun mütəxəssislərinin fikrincə, ölkə qanunvericiliyində gömrük və vergi sistemində islahatlar davam etdirilərsə, eləcə də eneqi bölməsi özəlləşdirilərsə, struktur dəyişiklikləri həyata keçirilərsə, qiymətli kağızlar bazarı formalaşarsa, bank sistemi müasir standartlara uyğunlaşdırılırsa bütün bunlar gələcəkdə Azərbaycan iqtisadiyyatına investisiya axını prosesinə mühüm təsir göstərə bilər. 2015 və 2016-cı illərdə əsas kapitalla yönəldilmiş xarici investisiyalar azalsa da yenə ümumi investisiya qoyuluşlarında payı 50%-dən çoxdur ki, bu da iqtisadiyyatımızda investisiyaya olan tələbin əsasən xarici investisiyalar tərəfindən təmin olunduğunu göstərir.

Neft sənayesinə yatırılan investisiya qoyuluşlarının risk dərəcəsi minimal olduğu üçün bu sahəyə qoyulan investisiyanın payı xarici investisiyalarda müstəsna hala malikdir. Azərbaycan Respublikası tərəfindən əsas ehtiyatlarımızı xarici investisiya üçün açmaq tale yüklü bir qərar idi. Bir tərəfdən müvafiq hüquqi normativ bazanın, digər tərəfdən liberal iqtisadiyyata xas olan mexanizmlərin, ən başlıcası isə cəmiyyətin belə qərarların qəbuluna bəztr olmaması, onu ən azı risqli hesab etməyə imkan verirdi. Buna görə də neft müqavilələrinin əsasında “Production Sharing Agreement” prinsipi, yəni parlament ratifikasiya olunması, ölkədə baş verən proseslərin neft sənayesinə təsirini deməli investisiya riskini azaltmaq məqsədi güdüdü. Neft müqavilələrinə qanuni status verməklə Azərbaycan hökuməti onları invariant edərək bilavasitə ölkəyə təsir edəcək proseslərdən asılılığını aradan qaldırdı. Həmin proseslərə o qədər də populyar olmayan,

lakin həyata keçirilməsi vacib olan iqtisadi İslahatları, dünya bazarında neftin qiymətinin aşağı düşməsi, Rusiyadakı iqtisadi böhranı və s. aid etmək olar. Cədvəl 3.2.2-də neft sənayesinə qoyulmuş xarici investisiyalar və onların kontratlar üzrə bölgüsü göstərilmişdir.

Cədvəl 3.2.2

Neft sahəsinə yönəldilmiş xarici investisiyalar (mln, dollar)

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	Cəmi
Xarici	150	375,1	620,5	1307,3	1472,0	1091,1	927,0	5943,0
Brbaşa	150	218	540	1155	1430	937	338,5	4430,5
Ondan, neft	22,0	140,0	417,0	780,0	944,4			3346,5
ABƏŞ	-	140,0	461,0	632,0	598,0			2391,4
Digər müqavilələr	22,0	-	1,0	148,0	346,4			985,1

Yuxarıdakı cədvəldən göründüyü kimi neft sənayesinə 2010-2016-cı illər ərzində 6 mlrd, dollara yaxın investisiya qoyulmuşdur, Azərbaycan Respublikasının başladığı neft müqavilələrinin müstəsna əhəmiyyəti ondadır ki, yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi burada «Production Sharing Agreement» prinsipi işləyir. Müqayisə üçün onu göstərə bilərik ki, bizdən xeyli əvvəl investisiya layihələrinin İşləməsinə başlamış Rusiyada, məsələn Saxalində bu layihələr ayrı-ayrı qanunlara əsaslandığından hüquqi nəticəyə nail olunmadı. Bir qanun digərinə əks olduğu və ya bir sıra qanunlarla möhkəmlənmədiyindən investisiya layihələrindən, effektiv səmərə əldə edə bilməz. Elə buna görə də Rusiya dövlətində də bizdə qəbul olunmuş sistemə keçmək qərarına gəliblər.

20 sentyabr 1994-cü ildə Bakıda imzalanan miqyasına görə beynəlxalq xarakter daşıyan «Əsrin müqaviləsi» iqtisadiyyatın neft sahəsi ilə qarışıq segmentlərinə də investisiya cəlb edilməsi ilə əlaqədar oldu. Bu müqavilə Azərbaycan Xəzər dənizi sektorunda 3 neft yatağının birgə istifadə olunmasını nəzərdə tutur. Bu yataqlar «Azəri», «Çıraq» və «Günəşli» yataqlarıdır. Müqavilə dünyanın 6 ölkəsinə mənsub olan 11 şirkət arasında imzalanmışdır. Müqavilənin müddəti 30 ildir. Müqavilə Amoko (ABŞ), Unikal (ABŞ), Penzoyl (ABŞ), Ekson (ABŞ), Mak-Permont (ABŞ), Britiş Petroleum (İngiltərə), Statoyl (Norveç), Türkeş Petroleum (Türkiyə), Lukoyl (Rusiya), Ramko (Böyük Britaniya), Delta Səudiyyə Ərəbistanı) və ARDNŞ (Azərbaycan) şirkətlərinin birgə fəaliyyətini nəzərdə tutur, müqavilənin dəyəri 14 mlrd. ABŞ dollarıdır. Müqaviləyə görə göstərilən yataqlardan 511 mln, ton neft çıxardaraq, neftdən gələn gəlirdə

Azərbaycanın payı 80% olacaqdır ki, bu da 253 mlrd, ton neft deməkdir. Xarici şirkətlər bütün investisiyaların 80%-ni qoymaqla təqribən 65 mln, ton neftin sahibi olacaqlar. Qalan neftin kapital xərclərinin, neftin dünya bazanna çatdırılması üçün maliyyə və nəqliyyat xərclərinin ödənilməsinə sərf olunması nəzərdə tutulur. Pulla qiymətləndirdikdə layihəyə əsasən neftdən əlınan ümumi gəlir 157,6 mlrd, dollar, o cümlədən Azərbaycanın gəliri 81,7 dollar olacaqdır.

«Əsrin müqaviləsi» imzalandığı vaxtdan keçən müddət ərzində onun məzmununda müəyyən dəyişikliklər edilmişdir. Müqavilədə iştirak edən ABŞ-ın «Mak- Dermont» şirkəti yataqların istismannadakı payının bır hissəsini 1996-cı ilin mart ayında Yaponiyanın məşhur «İtoçi Korporeyşn» şirkətinə çatmışdır. Həmçinin ABŞ-ın «Amoko» şirkəti ilə Böyük Britaniyanın «Britiş Petroleum» şirkətləri birləşərək «Britiş Petroleum» adı altında çıxış etməyə başlamışlar.

«Əsrin müqaviləsinin imzalanması respublikamıza xarici investisiya qoyuluşlarının artmasına gətirib çıxardı. 10 noyabr 1995-cı ildə imzalanan ikinci müqavilə sahəsi 427 m² olan «Qarabağ» yatağına aiddir. Bu yataqda 85-150 mln. ton neft hasil olunması gözlənilir. Yataq 25 il müddətinə istismar olunmalıdır. İlkin neftin çıxarılması 2003-cü ilə planlaşdırılır. Müqavilə ARDNŞ (Azərbaycan) ilə bir qrup xarici neft şirkətləri - Lukoyl (Rusiya), Açıp (İtaliya), Penzoyl Kaspian devopment Korporeyşn (ABŞ) və Lukacip (Rusiya-İtaliya) birgə müəssisələri arasında bağlanmışdır. Çıxarılan neftin saziş iştirakçıları arasında aşağıdakı kimi bölüşdürülməsi nəzərdə tutulmuşdur, «LukAcip» - 50%, Penzoyl Kaspian Development Korporeyşn» - 30%, «ARDNŞ» - 7,5%, «Lukoyl» - 7,5%, «Acip» - 5%.

Bütövlükdə, «Əsrin kontraktı imzalandıqdan sonra, Xəzər dənizinin Azərbaycan sektorunda perspektivli strukturlarının kəşviyyatı və işlənməsinə dair xarici şirkətlərlə 14-dən çox saziş bağlanmışdır. Azərbaycan enerji yataqlarının işlənməsində iştirak edən ölkələrin coğrafiyası genişlənmiş və hazırda 15 kontraktda 14 ölkənin 28 iri neft şirkəti fəal əməkdaşlıq edir. Artıq «Çıraq» yatağından 1997-ci ilin noyabrında neft çıxarılmışdır.

Neft müqavilələrin həyata keçirilməsi 1997-ci ildən başlayaraq neft

hasilatının ardıcıl surətdə artırılmasının təmin etmişdir. Beynəlxalq Agentfiyin qiymətləndirmələrinə görə 2010-cu ilədək Azərbaycanın neftçıxarma sənayesinin ixrac potensialı təqribən 25 milyon ton, maksimal hasilat isə 35-40 milyon ton təşkil edəcəkdir. ARDNŞ-nin hesablamalarına görə isə Azərbaycanda neft istehsalının həcmi 2005-ci ildə 40-45 milyon ton, 2010-cu ildə isə 45-50 milyon tona çatacaqdır. Müqayisə üçün qeyd edək ki, Azərbaycanda neft hasilatının maksimal həddi 1941 -ci ildə 23,4 milyon ton təşkil etmişdir, Son illərdə, əsasən də Prezident H. Əliyevin neft strategiyası, «Əsrin kontraktı» İmzalanması və Bakı-Tbilisi-Ceyhan əsas İxrac boru kəmərinin tikilməsi ölkəmizdə neft həsifatının artmasına şərait yaratmışdır.

Bəzi məsələ və çıxışlarda Respublikaya xarici kapitalın cəlb olunmasına, xüsusi ilə də neft müqavilələrinə münasibət hiss olunur. Lakin həmin fikirləri söyləyənlər bir şeyi unudurlar ki, Azərbaycanın «Əsrin kontraktı»nı imzaladığı zaman düşdüyü geosiyasi vəziyyət həmin müqaviləni respublikamız üçün İqtisadi cəhətdən çox, siyasi tərəfdən daha əhəmiyyətli etmişdir. «Əsrin müqaviləsi»nə imza atmış şirkətlərin içərisində ABŞ, Böyük Britaniyanın və Rusiyanın şirkətlərinin olması bir növ respublikamızın iqtisadi və siyasi müstəqilliyinə zəmanət olmuşdur. Bir tərəfdən də onu qeyd etməliyik ki, bizim qonşumuz olan dost, əslində isə tarixən və hal-hazırda da Azərbaycan adlı dövlətin müstəqil olması ilə heç cür razılaşmayan İranın və Türkmənistanın həmin yataqlara marağı olmuşdur. Məsələn, Türkmənistanın Azərbaycana məxsus olan «Kəpəz» yatağının özününkü olmasını iddia etməsini, İranın Azərbaycana məxsus olan yataqların kəşfiyyata başlamasına «hərbi gəmi» vasitəsi ilə mane olmağa zati-aliləri Heydər Əliyevin uzaqqörən və müdrik siyasəti nəticəsində bu müqavilə vaxtında imzalanmış və İran ilə Türkmənistan da aparıcı dünya dövlətlərinin təzyiqi nəticəsində bu, neft müqavilələrinin imzalanması iqtisadiyyatımızın ayrı-ayrı sahələrinə də xarici investisiyalara cəlb olunmasına səbəb olmuşdur.

3.3 Azərbaycan Respublikasında xarici investisiya layihələrinin səmərəliliyinin və maliyyə təminatının qiymətləndirilməsinin əsas prinsipləri və metodları

İnvestisiya layihələri müxtəlif məqsədlər üçün hazırlana bilər. Dünya təcrübəsində investisiya layihələrinin işlənməsinin müxtəlif üsullarından istifadə olunur. investisiya layihələrinin məzmunu və əsas bölmələri müəyyən qədər standartlaşdırılmışdır, Avropa İqtisadi Birliyinin tələblərinə görə, investisiya layihələrinin tərkibində yeddi əsas bölmənin olması vacibdir. Bunlara aşağıdakılar daxildir:

- 1) Layihəni həyata keçirən müəssisənin ümumi xarakteristikası;
- 2) İstehsal ediləcək məhsulun xarakteristikası;
- 3) Marketing tədqiqatı planı;
- 4) İşçi heyəti;
- 5) İstehsalın həcmi,
- 6) Maliyyə planı;
- 7) İstehsal proqramı

Bəzən layihənin tərkibində, xüsusi bölmədə əsas texniki iqtisadi göstəricilər verilir, Çox vaxt layihənin bölmələrinin məlumatları əsasında xülasə (qısa şərh) verilir. Məhz həmin şərh əsasında layihənin nə dərəcədə cəlbedici olması müəyyənləşdirilir. Ona görə də, bu bölmə həm qısa, həm də məzmunlu olmalıdır ki, potensial investorlar layihə haqqında tam təsəvvür əldə edə bilsinlər İnvestisiya layihəsinin işlənməsi əsasında 3 vacib məsələ həll olunur:

1. Müəyyən məhsul növünün istehsal olunması mümkünlüyü sübuta yetirilir (bundan ötrü bütün təminatlar və şərait olmalıdır).
2. Layihənin həyata keçirilməsinə mane ola biləcək qeyri-müəyyənlik hallarının aradan qaldırılması imkanı araşdırılır.
3. İstehsalı planlaşdırılan məhsul növünə olan tələbat müəyyənləşdirilir və bazar qiymətinin aşağı və yuxarı hədləri proqnozlaşdırılır

Bütün bunlar həll edildikdən sonra, investisiya layihəsinin həyata keçirilməsinin mümkünlüyü əsaslandırılmış olur. Bununla da, potensial investor

qeyri- müəyyənlik hallarından azad oiaur, investisiyanın müxtəlif alternativ variantların müqayisə etmək yolu ilə Özü üçün maraqlı variantı seçmək imkanı əldə edir.

Qeyd etmək lazımdır ki , investisiya layihəsinin səmərəliliyi bu layihənin onun iştirakçılarının məqsəd və maraqlarına uyğun gəlməsini əks etdirən kateqoriyadır, Bu baxımdan səmərəli investisiya layihələrinin həyata keçirilməsi ÜDM-un artmasına və iqtisadi artımın təmin olunmasına səbəb olur. Daha sonra isə ÜDM layihələrdə iştirak edən subyektlər arasında bölüşdürülür. Məhz bu subyektlərin gəlirləri və xərcləri ilə investisiya layihəsinin səmərəliliyi hesablanılır. Ümumiyyətlə səmərəliliyin aşağıdakı göstəriciləri hesablanılır:

1. Layihənin ümumi səmərəliliyi;
2. Layihədə iştirakı səmərəliliyi.

Nəzərə alınmalıdır ki, layihənin ümumi səmərəliliyi mümkün iştirakçılar üçün layihənin potensial cəlbədiciliyinin müəyyənləşdirilməsi və maliyyələşmə mənbələrinin axtarılması məqsədi ilə qiymətləndirilir. Onun tərkibinə aşağıdakılar daxildir:

1. Layihənin ictimai (sosial-iqtisadi) səmərəliliyi;
2. Layihənin kommərsiya səmərəliliyi.

İctimai səmərəlilik göstəriciliyə investisiya layihələrinin həyata keçirilməsinin cəmiyyət üçün bütövlükdə sosial-iqtisadi nəticələrini nəzərdə tutur. Bu zaman həm bilavasitə olaraq layihənin nəticə və xərcləri, həm də xarici amillərə nəzərdən qaçmır. Xarici amillərə qarşılıqlı asılı iqtisadiyyat sahələrində xərclər və nəticələr, ekoloji, sosial və digər qeyri-iqtisadi effektlər aid edilir . Xarici effektivlik lazımı normativ və metodiki materialların mövcudluğu şərti ilə kəmiyyət formasında qiymətləndirmək tövsiyyə olunur. Ayrı -ayrı hallarda bu effektlər əhəmiyyətli dərəcədə böyük olduqda və müvafiq sənədlər olmadıqda mütəxəssis rəylərinin istifadə edilməsinə yoi verilir. Əgər xarici effektlərin kəmiyyət uçotunun məruz qalması mümkün deyilsə, onda onıların keyfiyyət təhlilini həyata keçirtmək lazımdır.

İnvestisiya layihələrinin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsinin əsasını aşağı-

dakı prinsiplər təşkil edir. Bu prinsiplər investisiya layihəsinin hansı növdən oimasından asılı olmayaraq həyata keçirilir. Başqa sözlə desək texniki, texnoloji, maliyyə, sahə və regional xüsusiyyətlərdən asılı olmayaraq bu prinsiplər öz qüvvəsini saxlayır:

1.Layihəni onun bütün həyat tskili boyu nəzərdən keçirtmək - ilkin investisiya tədqiqatların aparılmasından başlayaraq layihənin qurtarmasına qədər;

2.Pul axınlarının modelləşdirilməsi. Buraya müxtəlif valyutaların istifadə edilə bilinməsi nəzərə alınmaqla hesablaşma müddəti üçün layihənin həyata keçirilməsi ilə bağlı gəlir və xərclər daxildir;

3.Müxtəlif layihələrin müqayisə şərtlərinin qarşı-qarşı qoyula bilinməsi;

4.Müsbətlifik və maksimum səmərə prinsipi. Investisiya layihəsinin investor tərəfindən səmərəli təsdiq edilməsi üçün bu iayihənin həyata keçirilməsi effekti müsbət olmalıdır. Alternativ investisiya layihələrinin müqayisə edilməsi zamanı üstünlük effekti daha çox olana verilməlidir;

5.Vaxt amiiinin nəzər alınması, layihənin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi zamanı zaman amiiünini müxtəlif aspektləri nəzərə alınmalıdır. Bunlara, o cümlədən layihənin parametrlərinin və onun iqtisadi mühitinin dinamikliyi (zaman çərçivəsində dəyişmək); məhsul istehsalı va ya resursların gəlməsi ilə onların ödənilməsi arasında zaman intervalı;

6.Yalnız gələcək xərc və gəlirlərin uçotu. Səmərəlilik göstəricilərinin hesablanması zamanı layihənin həyata keçirilməsi müddətində çəkilən xərclər və gəlirlər qəzərə alınmalıdır;

7.“Layihə ilə” və “Layihəsiz” müqayisəsinin aparılması. Investisiya layihəsinin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi “layihəyə qədər” və “layihədən sonra” prinsipindən deyil, «layihə ilə» və «layihəsiz» prinsipindən çıxış edərək həyata keçirilir;

8.Layihənin bütün nəticələrinin nəzər alınması. Investisiya layihəsinin səmərəliliyinin müəyyənləşdirilməsi zamanı onun həyata keçirilməsinin bütün nəticələri nəzərə alınmalıdır Bu nəticələrə həm iqtisadi, həm də qeyri-iqtisadi (xarici effektlər,ictimai nemətlər) nəticələr aiddir. Bu amillər kəmiyyət

qiymətləndirilməsinə məruz qala bildikdə bunu həyata keçirtmək lazımdır. Digər hallarda bu təsirin hesablanması mütəxəssis rəyi vasitəsi ilə həyata keçirilməlidir;

9.Layihənin müxtəlif iştirakçılarının olmasının nəzərə alınması, onların maraqlarının üst-üstə düşməməsi və kapitalın müxtəlif qiymətləndirmələri;

10.Qiymətləndirmənin çoxmərhələliliyi. Layihənin işlənməsinin və həyata keçirilməsinin müxtəlif mərhələlərində (investisiyaların əsaslandırılması, texniki-iqtisadi əsaslandırma, maliyyələşdirmə sxeminin seçilməsi, iqtisadi monitoring) onun səmərəliliyi yenidən qiymətləndirilir;

11.Dövriyyə kapitalına olan tələbin investisiya layihəsinin səmərəliliyinə təsirinin nəzərə alınması. Bu layihənin həyata keçirilməsi zamanı yaradılan fondların fəaliyyəti üçün vacibdir;

12. İnflyasiyanın təsirinin nəzərə alınması (layihənin həyata keçirilməsi zamanı müxtəlif növ məhsulların və resursların qiymətinin dəyişməsinin nəzərə alınması) və layihənin həyata keçirilməsi zamanı bir neçə valyutadan istifadə imkanının olması.

13.Qeyri-müəyyənliyin və riskin təsirinin nəzərə alınması.

Məlum olduğu kimi səmərəliliyin qiymətləndirilməsindən əvvəl layihənin ictimai əhəmiyyəti mütəxəssislər tərəfindən müəyyənləşdirilir. Təbli ki, layihənin ictimai əhəmiyyətinin böyük olması üçün iri miqyaslı, ümumiqtisadi və ya qlobal olmalıdır. Daha sonra qiymətləndirmə iki mərhələdə aparılır. Birinci mərhələdə layihənin ümumi səmərəlilik göstəriciləri hesablanılır. Bu mərhələnin məqsədi layihə qərarlarının ümumi iqtisadi qiymətləndirilməsi və investorların axtarılması üçün lazımı şəraitin yaradılmasıdır. Lokal layihələr üçün yalnız onların kommersiya səmərəliliyi hesablanılır və əgər o məqsədəuyğun hesab edilsə onda İkinci mərhələyə keçirilir. O ictimai əhəmiyyətli layihələr üçün onların ictimai səmərəliliyi hesablanılır. Bu layihələrin ictimai səmərəliliy qənaətbəxş olmadıqda onların həyata keçirilməsi tövsiyyə olunmur və dövlət yaradımı göstərilir. Bununla belə ictimai əhəmiyyətli investisiya layihəsinin kommersiya səmərəliliyi lazımı səviyyədə olmadıqda müxtəlif növ yardım formaları tətbiq edilir. Bu yardımlar göstərilən investisiya layihələrinin səmərəliliyinin qənaətbəxş olmasını

təmin edir. Əgər investisiya layihəsinin maliyyələşdirmə mənbələri və şərtləri artıq məlumdursa layihənin kommersiya səmərəliliyinin müəyyənləşdirilməsi həyata keçirilməyə bitər.

İkinci mərhələ maliyyələşdirmə sxeminin işlənməsindən sonra həyata keçirilir, Bu mərhələdə iştirakçıların sayı dəqiqləşdirilir və onların hər birinin İlayihədə iştirakının səmərəliliyi və maliyyə reallaşdırılması müəyyənləşdirilir, (regional və sahə səmərəliliyi, ayn-ayrı müəssisələrin və səhmdarların iayihədə iştirakının səmərəliliyi, büdcə səmərəliliyi və s.)

Texniki-iqtisadi əsaslandırmadan əvvəl gələn investisiyaların əsaslandırılması mərhələsində layihə haqqında məlumatlar aşağıdakıları əhatə etməlidir:

1. Müddətə və texnoloji strukturua görə investisiya məbləğinin bölüşdürülməsi;
2. Müddətə, məhsul növünə və satış bazarlarına (daxili və ya xarici bazar) görə bölüşdürülmə göstərməklə gəlir haqqında məlumat;
3. İstehsal xərcləri haqqında məlumat və onların müddət və növünə görə bölüşdürülməsi.

Müəyyən qrup layihələrin buraxılması zamanı onlar arasında nisbəti nəzərdən keçirmək lazımdır. Bir çox hallarda baxılan məcmu layihələr qarşılıqlı asılı olmur. Bundan əlavə bəzən onlar bir-birini inkar edir. Bütün bunlarla yanaşı bəzən investisiya layihələri qarşılıqlı asılı və tamamlayıcı olurlar.

Hər bir alternativ layihəyə sərbəst şəkildə baxılmalıdır. Onun həyata keçirilməsindən əldə olunan səmərə digər layihələrdən asılı olmayaraq hesablanmalıdır.

Layihələr qarşılıqlı asılı zaman adlandırılır ki, onlar hər hansı səbəbdən yə bir yerdə inkar edilməli ya da bəyənilməlidir.

Layihələr o zaman qarşılıqlı tamamlayan hesab edilir ki. onların həyata keçirilməsi zamanı əlavə (sistem) müsbət və ya mənfi effektlər meydana çıxsın. Ancaq bu effektlər onların ayrı-ayrılıqda həyata keçirilməsi zıxamant meydana çıxmır. Daha səmərəli layihənin seçilməsi zamanı aşağıdakı məsələləri həll etmək lazımdır.

✓ layihələrin həyata keçirilmə imkanının qiymətləndirilməsi, yəni onların mövcud məhdudiyyətlərə uyğun olaraq qiymətləndirilməsi. Bu məhdudiyyətlərə texniki iqtisadi ekoloji, sosial və digər xarakterli olur;

✓ layihənin mütləq səmərəsinin qiymətləndirilməsi, yəni, məcmu xərclərdən məcmu gəlirlərin çox olmasının qiymətləndirilməsi; layihənin müqayisəli səmərəsinin qiymətləndirilməsi;

✓ bu və ya digər məhdudiyyətlər şəraitində daha effektiv layihələrin seçimi.

Bundan əlavə investisiya ayırmaları haqqında qərarın qəbul olunmasına həm daxili, həm də xarici amillər təsir göstərir. Həmin amillərə başlıca olaraq aşağıdakılar aid edilə bilər:

*markoqıtisadi şərait;

*tələbin təkamülü prosesi;

*təklifin təkamülü prosesi.

Miqroiqtisadi şərait o şəraitdir ki, müəssisə həmin mühitdə fəaliyyət göstərir və onun fəaliyyətinə bir çox tənzimləyici amillərlə yanaşı dövlətin iqtisadi siyasəti də öz təsirini göstərir. Belə təsiredici amillərə: tələbatın ümumi səviyyəsi, real bank faizinin dərəcəsi, iqtisadi inkişaf səviyyəsi. Dövlətin vergi və büdcə siyasəti, pul-kredit mexanizmləri və sairə aid edilə bilər. Bütün bu amillər, müəssisənin fəaliyyət göstərdiyi iqtisadi mühitin bu və ya digər formada tənzilənməsi prosesində müəssisəyə öz təsirini göstərir. Məsələn bank faizinin yüksəlməsi ilə xarakterizə olunan maliyyə siyasəti investisiya prosesinin qarşısını alır. Son nəticədə düzgün makroiqtisadi siyasət şəraitində investisiya ayırmaları üçün maraq yadır. Bu da, öz növbəsində ölkənin iqtisadiyyatına investisiya axınının həcmi artırır.

İqtisadiyyata investisiya axınını sürətinə tələbin təkamülü prosesi bilavasitə təsir göstərir. Əgər tələbat güclü şəkildə artarsa, investisiya qoyuluşu prosesi də güclənər. Bunun əksinə tələbat aşağı düşərsə investisiya qoyuluşları prosesləri zəifləyir. Təklifin təkamülü prosesində investisiya axını prosesinə öz təsirini göstərir. Güclü rəqabətə dözmək üçün münasib istehsal sistemini və idarəetmə

aparətini yaratmayan müəssisə bazar da öz mövqeyini saxlamaqda çətinlik çəkər və kifayət qədər mənfəət əldə edə bilməz.

Müəssisələrin investisiya layihələrini həyata keçirilməsi üçün investisiya ayırmaları haqqında qərar qəbul edərkən, aşağıdakı imkanları nəzərə almalıdırlar, müəssisə xüsusi vəsaitlərə malikdir; müəssisə borc almaq imkanına malikdir, müəssisənin xüsusi vəsaitləri və eləcə də, borc almaq imkanı məhduddur.

Birinci halda müəssisə öz vəsaitlərini toplayaraq investisiya layihəsini öz gücü hesabına maliyyələşdirə bilər və lazım gələrsə, borc vəsaiti ala bilər, investisiya ayırmaları son nəticədə istehsal xərclərinin aşağı düşməsinə gətirib çıxarır. istehsalın yenidən qurulması investisiya ayırmaları nəticəsində məhsul istehsalı artır və hər bir məhsul vahidinə düşən xərc azalır.

Bununla yanaşı, bütün hallarda investisiya fəaliyyəti müəyyən risklə bağlıdır. Riskin dərəcəsini aşağı salmaq üçün müxtəlif maliyyələşdirmə mənbələrindən istifadə etmək olar. Tələbata təsir mexanizmi ərdən istifadə edərək investisiya ayırmalardan əidə edilə biləcək nəticələri proqnozlaşdırmaq və lazım gələrsə, müvafiq maliyyələşdirmə mənbələri tapmaq mümkündür

NƏTİCƏ

XX əsrin son onilliyində dünyada baş vermiş mühüm siyasi və iqtisadi dəyişikliklər Azərbaycana da öz təsirini göstərmişdir. Azərbaycan öz istiqlaliliyyətinə qovuşmuş, BMT, Dünya Bankı, BVF, MDB, QDİƏT və s. bu kimi iqtisadi və siyasi təşkilatlara üzv seçilmiş, öz müstəqil siyasətini yürütməyə başlamış, dünya ölkələri ilə bir çox sahələrdə münasibətlər qurmuşdur.

Azərbaycanda iqtisadi islahatların dərinləşməsi və gedən iqtisadi dəyişikliklər xarici kapitalla olan tələbi artırmışdır. Göstərilən rəqəmlərdən görüldüyü kimi, xarici investisiyalar milli iqtisadiyyatımız üçün «donor» rolunu oynamağa başlamışlar. Lakin xarici investisiyalara cəlb edilməsini mövcud problemlərin həllində məqsəd kimi yox, vasitə kimi qəbul etmək lazımdır. Çünki, bu amil dövlətin xarici borclarının artmasına səbəb olur. 90-cı illərdə Meksika, Braziliya və s. ölkələrdə baş verən proseslər buna misal ola bilər. Artıq 2013-cü ildən başlayaraq ölkəmiz xarici borc problemi ilə qarşılaşmışdır. Belə ki, 2015-ci ilin sonunadək onun xarici borcu 500 mlnd. ABŞ dolları təşkil etmişdir. 2016-cı ilin sonu üçün isə ölkəmizin xarici borcu 1.9 mlnd. dollar təşkil etmişdir. Bu isə ÜDM üçün böyük rəqəmdir və ciddi narahatlıq doğurur.

İmzalanmış neft kontraktları Azərbaycanın iqtisadi inkişafına bir çox müsbət təsirlər göstərə bilər. Onlar Azərbaycanın elə bir suveren dövlət kimi tanınmasına kömək edə bilər ki, onunla uzunmüddətli iqtisadi sazişlər bağlamaq mümkündür. Ölkə həmçinin müasir neftçixarma və nəqfiyyat texnologiyalarını da cəlb etməkdən faydalana bilər. Artıq neft və qaz sahəsində xidmət edən yeni infrastruktur yaranacaq ki, o da məşğulluğu stimullaşdıracaq .

Azərbaycan iqtisadiyyatının bütün sahələrinin təhlili aparılmalı ehtiyac olunan investisiya məbləği müəyyənləşdirilməlidir. Bundan sonra xarici kapitalı həmin sahələrə məqsədyönlü və səmərəli istiqamətləndirmək lazımdır. Bu investisiya prosesində dövlət borcunun səmərəsiz artımının qarşısını ala bilər. Bu işlərin həyata keçirilməsi dövlətin investisiya proqramının təkmilləşdirilməsini tələb edir.

Təqdim olunan dissertasiyanın nəticələrini aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq və ümumiləşdirmək olar:

I Keçid iqtisadiyyatında islahatların intensiv gedişatı, bazar sisteminin təşəkkül tapması investisiyanın tətbiq olunmasından bilavasitə asılıdır.

II Son dövrlərdə makroiqtisadi sabitliyin təmin olunmasında və dünya bazarında müstəqil iqtisadi inteqrasiya əlaqələrinin formalaşmasında, aparılan investisiya siyasəti mühüm rol oynamışdır.

III. Başqa keçidin investisiya aspekti əsasən struktur investisiya siyasətinin həyata keçirilməsi ilə səciyyələnsə də, lakin əsas investisiya qanunları neft faktoru ilə bağlı sahəyə yönəldilmişdir.

IV. Aparılan təhlillər sübut edir ki, hazırda dövlətin iqtisadi inkişafı yönəltdiyi investisiyanın miqyası xeyli məhdudlaşmış, fərdi və xarici investorların kəmiyyəti isə artmışdır. Lakin dövlətin investisiya proseslərindəki iştirakı funksiyasında ciddi dəyişikliklər baş vermişdir. Bu da dövlətin milli iqtisadiyyatın maliyyələşdirilməsi prosesində mülkiyyətçi kimi deyil, investisiya prosesinin tənzimləyicisi kimi iştirak etməsidir.

V. Xarici investisiya multiplikatorunun səmərəsinə nail olmaq üçün dövlət burada tənzimləyici rolunu oynamaqla, zəruri struktur siyasətini əss götürərək, investisiya qoyuluşlarından istifadəni, eləcə də əldə olunan gəlirdən tam və səmərəli istifadəyə ciddi nəzarət eməlidir.

VI. Keçid iqtisadiyyatının investisiya aspektinin aydınlaşdırılması üçün birmənalı olaraq Keynsin «səmərəli tələb» nəzəriyyəsinin rolunun nəzər alınması xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Çünki bu nəzəriyyədə əsas yeri əmanət və investisiya bərabərliyinin təmin olunmasını tutur.

VII. İntestisiyanın artımı ilə gəlirlərin sonrakı artımı arasındakı nisbəti müəyyənləşməklə xarici investisiyaların İqtisadi inkişafda və milli iqtisadiyyatın formalaşmasında rolunu müəyyənləşdirmək mümkündür,

VIII. Beynəlxalq maliyyə təşkilatlarından olan Beynəlxalq Valyuta Fondu üzv ölkələrə xarici valyutada kreditləri ancaq iki məqsəd üçün verir:

- tədiyyə balansının kəsirinin örtülməsi üçün, bu o deməkdir ki, dövlət maliyyə orqanlarının və mərkəzi banklarının valyuta ehtiyaclarının praktiki olaraq doldurulması.

- makroiqtisadi sabitləşmənin və iqtisadiyyatda struktur dəyişikliyinə aparılması üçün.

IX. Avropa Yenidənqurma və inkişaf Bankının strategiyasında başlıca istiqamətlərdən biri özəlləşdirmə prosesinə yardımı durur. Belə ki, AYİB-in özəlləşdirmə kimi tədbirlərinin tərkibinə yalnız müəssisələrin dövlət mülkiyyətindən özəl mülkiyyətə verilməsi daxil deyil. O, həm də, dövlət sektorunun müəssisələrinin struktur dəyişikliyi və modernizasiyası ilə məşğul olur.

X. Göstərilməlidir ki, xarici birbaşa investisiyaların idxalını və ixracının səbəbləri çox rəngarəngdir. Əsas məqsəd «təbii ki, kapitalı elə ölkədə yerləşdirməkdir ki, o bu ölkədə daha yüksək mənfəət versin. Beynəlxalq təşkilatların uzun illər aparmış olduğu tədqiqatlar, xarici birbaşa investisiyaların aşağıdakı ixrac və idxal səbəblərini üzə çıxarmışdır: ixrac səbəbləri: texnoloji liderdir, iş qüvvəsinin hazırlığında üstünlüklər: reklamda üstünlüklər miqyas effekti; korporasiyanın ölçüsü; istehsalın təmərküzləşmə səviyyəsi; təbii sərvətlərə çıxışın təmin edilməsi; digər amillər; idxal səbəbləri: texnoloji liderlik; iş qüvvəsinin hazırlıq səviyyəsi; reklamda üstünlüklər, miqyas effekti, korporasiyasının ölçüsü istehsalın təmərküzləşmə səviyyəsi kapitala olan tələb; milli filialların sayı; istehsal xərcləri; daxili əmtəə bazarının qorunma səviyyəsi; bazarm öfçüsü digər amillər.

XI. Müştərək müəssisələr yeni sahələrdə elmi-tədqiqat işlərinin genişləndirilməsinə imkan yaradır. Bu bir neçə müəssisənin vəsaitlərinin birləşdirilməsi ilə həyata keçirilir ki, onların hər biri ayrı ayrılıqda bunun üçün lazımi ehtiyatlara malik deyildir. Bundan başqa yeni məhsulun mənimsənilməsi ilə əlaqədar olaraq riskin azaldılması həyata keçirilir,

XII. Beynəlxalq təcrübədə birgə müəssisələrin yaradılması sahələrindən ən geniş yayılması təbii sərvətlərin kəşfiyyatı hasilatı sahəsidir. Bundan əlavə müştə-

rək müəssisələr bir və ya bir neçə xarici investor tərəfindən yaradılır.

XIII. Keçid iqtisadiyyatlı ölkələrdə xarici investisiyalar dövlətin və ortun qanunvericilik aktlarının qadağan etdiyi sahələr istina olmaqda istənilən digər sahələrə qoyula bilər, qeyd etmək lazımdır ki, xarici kapitallı müəssisələr aşağıdakı formalarda yaradıla bilər: xarici kapitalın pay iştirakı ilə müəssisələr, habelə qız müəssisələr və filiallar; tamamilə xarici kapitallı müəssisələr, habelə qız müəssisələr və filiallar; xarici hüquqi şəxslərin filialları; xarici müəssisələrin nümayəndəlikləri,

XIV. Aşağıda investisiya cəfbediciliyi, siyasi və iqtisadi qeyri-sabitlik, böyük miqdarda ödəmələr, mülkiyyət hüququnun tam müəyyənləşdirilməməsi xarici kapitalın bircə müəssisələrin fəaliyyət sahəsinə axınını müəyyənləşdirir. Onlar ilk növbədə, o yerdə yaradılır ki, orada investisiyaların qayıtması qısamüddətli dövrü əhatə etsin. Bu cür sahələrə ticarət və ictimai işləmə ilə yanaşı maliyyə-kredit və sığorta xidmətləri sferası aiddir.

XV. Portfel investisiya qoyuluşu fond bazarının müxtəlif sahələrində bütün investisiya fəaliyyətinin nəticələrini planlaşdırmaq, qiymətləndirmək və onlara nəzarət etmək imkanının yaradır. Bu baxımdan portfel investisiya qoyuluşunun əsas məqsədi qiymətli kağızlara müəyyən investisiya xarakteristikası verməklə investisiya şərtlərinin yaxşılaşdırılmasıdır. Bu şərtlərin yaxşılaşdırılması üçün isə ayrıca götürülmüş qiymətli kağız deyil, onların kombinasiyası tələb olunur.

XVI. İnvetsor portfelin yaradılması məsələsini həll edərkən özü üçün rəhbər tutacağı parametrləri müəyyənləşdirməlidir. Bu parametrlərə aşağıdakılar aiddir:

- optimal portfel növünü seçmək vacibdir.
- özü üçün portfelin risk və gəlir nisbətini qiymətləndirməlidir. Bu zaman müxtəlif risk və gəlir normalarına malik olan qiymətli kağızlar portfelinin xüsusi çəkisi müəyyənləşdirilməlidir
- portfelin ilkin tərkibi müəyyənləşdirilməlidir.
- portfelin sonrakı idarəetmə sxeminin seçmək lazımdır.

XVII. Hal-hazırda inkişaf etməmiş qiymətli kağızlar bazarı şəraitində xarici portfel investisiya qoyuluşu prosesi qeyri-sabit həyata keçirilir. Keçid iqtisadiyyatlı

ölkələrin qiymətli kağızlarının dünya fond bazarında yerləşdirilməsi üzrə xarici investisiya fondlarının və banklarının yardımına baxmayaraq xarici portfel investisiyalarının həcmi, hələ ki, böyük deyildir. Bundan əlavə qeyd etmək lazımdır ki, xarici investisiya fondları əsasən sabit maliyyə vəziyyətinə malik müəssisələrin səhmlərinin yerləşdirilməsi ilə məşğul olur.

XVIII. Xarici investisiya amilini özündə birləşdirən dövlət investisiya strategiyası Azərbaycanda bazar iqtisadiyyatının tam bərqərar olunmasına və milli iqtisadiyyatın dünya iqtisadiyyatına inteqrasiyasına istiqamətlənməlidir. Qeyd olunmalıdır ki, milli iqtisadi inkişaf perspektivlərinin formalaşdırılması ölkədə olan resurs potensialının təhlilinə əsaslanmalıdır. Bu struktur yenidənqurma zamanı onlardan daha səmərəli istifadə edilmək üçün edilir. Başqa sözlə desək xarici investisiyalar yönəldilən müəssisələrin məhsul xarici bazarda rəqabət qabiliyyətli olsun və ixrac potensialının artırılmasına yardım etsin.

XIX. Azərbaycan iqtisadiyyatının xarici investisiya qoyuluşundakı yüksək göstəriciləri keçid iqtisadiyyatının müqayisəli üstünlükləri ilə izah oluna bilər. Azərbaycanda xarici investisiyaları cəlb edən aşağıdakı ümumi xüsusiyyətlər mövcuddur:

- zəngin təbii ehtiyatların, o cümlədən də başlıca olaraq neft-qaz yataqlarının mövcudluğu;
- bazarın uzunmüddətli potensialı;
- regional-coğrafi mövqeyi və s.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı

1. “İnvestisiya fəaliyyəti haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı şəhəri, 13 yanvar 1995-ci il. № 952. Qanunu. Bakı şəhəri, 13 yanvar 1995-ci il. № 952.
2. İqtisadiyyatın investisiya potensialı: formalaşması və istifadə mexanizmləri" dərslik. T.İ Kərimova. Bakı 2013
3. İqtisadiyyatın investisiya potensialı: formalaşması və istifadə mexanizmləri” T.Kərimova (2012)
4. Qloballaşma və xairici investisiyalar” N.Sabiroğlu . Bakı - 2012
5. Vergi və investisiya Ə.Məmmədov , İ.Seyfullayev Bakı – 2013
6. “İnvestisiya fəaliyyətinin hüquqi tənzimlənməsi” S.Z.İsayev (2011)
7. “İnvestisiya və kapital anlayışlarının mahiyyəti: mikroiqtisadi və makroiqtisadi yanaşmalar” Azərbaycanın vergi xəbərləri məqalə B.S. Əhmədov (2011)
8. “İnvestisiyanın maliyyələşdirilməsi və kreditləşdirilməsi” Q.Əliyev (2008)
9. A.Bayrakdaroğlu “Riskli yatırım projelerinin dəyərləndirməsi”. Kayseri 2013
10. Abdullayev A.A. Azərbaycan milli iqtisadiyyatında investisiya fəaliyyətinin strategiyası, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Xəbərləri, humanitar və ictimai elmlər seriyası (iqtisadiyyat). Bakı: Elm, 2012
11. Allahverdiyev H. «Xarici investisiya fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsi problemləri // İqtisad elmləri: nəzəriyyə və praktika jurnalı. N 4, 2015
12. Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti. «Qiyətli kağızlar və onlarla əməliyyatlar» mühazirə (2013)
13. Azərbaycan Respublikasının 2016-cı ilin dövlət və icmal büdcələri üzrə layihələrin təqdimatı
14. Ə.Ş İmanov . “ Biznesin investisiya strategiyası” Bakı – 2014

15. Əbdülhəsənov Tural. Azərbaycanca kənd təsərrüfatına xarici investisiyanın cəlb olunması üçün potensial sahələr (2014)
16. Əfəndiyev O.F., Əliyev E.Ə. «Müasir beynəlxalq iqtisadi münasibətlərdə istifadə edilən 700 termin» Bakı-2014
17. Əliyev A. L . Azərbaycan sənayesində xarici və daxili investisiyalardan səmərəli istifadə problemləri. Bakı 2014
18. F.B.Əliyev . İnvestisiya layihələrinin təhlili və dəyərləndirməsi . Bakı – 2003
19. F.Kaşiyeva. “Azərbaycan banklarının investisiya fəaliyyətinin prioritet istiqamətləri” 2015
20. G.A.Əzizova Dövlətin investisiya-innovasiya siyasəti Bakı (2014)
21. Həsənlı Cavid Salman oğlu “Azərbaycan Respublikasının MDB ölkələri ilə iqtisadi əlaqələrinin kompleks tədqiqi” mövzusunda magistr dissertasiyası Unec 2015
22. İ.M.Mahmudov , T.Ş.Zeynalov , N.M.İsmayılov . İqtisadi təhlil. Bakı – 2013
23. İbrahimov F.M. Azərbaycan iqtisadiyyatına yönəldilən xarici investisiyalar və onun milli iqtisadiyyatın dirçəlməsində rolu. Bakı 2007
24. İnvestisiya fəaliyyətinin təşkili Abbasova N.H. dərslik. Bakı 2013
25. Корчагин Ю.А.. Маличенко П.П. Инвестиции: теория и практика. Ростов-на- Дону - 2011, 509 с.
26. Кравченко Н.А. Инвестиционный анализ. Москва - 2007, 264 с.
27. M.C Atakişiyev , H.M.Abbasova , N.H.Abbasova “Mikro və makroiqtisadiyyat” dərslik , Bakı – 2013.
28. M.C. Atakişiyev , R.N.Nurəliyeva , N.H.Abbasova . İnvestisiya fəaliyyətinin təşkili. Bakı – 2012
29. Məmmədov Ə.S. “ Azərbaycan iqtisadiyyatının sağlamlasdırılmasında investisiya siyasətinin rolu. Azərbaycan iqtisadiyyatının inkişaf mərhələləri ” Bakı - 2011

30. Məmmədov Ə.S. Azərbaycan sənayesində investisiya fəaliyyəti və onun təkmilləşdirilməsi. Bakı 2015
31. Muradov S.M. Azərbaycanda demoqrafik inkisaf və məşğulluq problemi. Əmək bazarının formalasması. Azərbaycan iatisadiyyatı. Bakı Ağridağ nəşriyyatı, 2014
32. Müstəqillik illərində Azərbaycanda innovasiyaların inkisafı – məqalə toplusu. AMEA Elmi innovasiyalar mərkəzi. Bakı - 2011, 225 s.
33. S.Z.İsayev , “İnvestisiya fəaliyyətinin hüquqi tənzimlənməsi” I buraxılış Bakı - 2011
34. www.economy.gov.az – Azərbaycan Respublikası İqtisadi İnkisaf Nazirliyinin rəsmi saytı. Azərbaycana xarici investisiya qoyuluşları
35. www.economy.gov.az – Azərbaycan Respublikası İqtisadi İnkisaf Nazirliyinin rəsmi saytı. Xarici investisiyalar
36. www.stat.gov.az – Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsinin rəsmi saytı.

Rus dilində

37. Барышева А.В. и др. Инновации Москва - 2009. 384 с.
38. Марголин А.М. Быстряков А.Я. Экономическая оценка инвестиций. Москва - 2011. 240 с.
39. Мейбуллаев М.Х., Кулиев Р.А., «Проблемы формирования импортозамещающей модели развития в трансформирующейся (переходной) экономике. Сборник статей международной научно- практической конференции на тему «Конкурентоспособность региона», Даугавпилс, 2013;
40. Мустафаева Н.М., «Основные направления социально-экономической ориентации при переходе к рыночным отношениям», Известия АНА, Б., «Елм», 2012.
41. Носов С., «Интеграция инвестиционных ресурсов в структуре стратегического альянса», журн. «Вопросы экономики», Москва, №1, 2006г.

42. Основные вопросы современной экономической теории», журн. «Вопросы экономики», Москва, 2015г.

43. Петров Ю., «Стратегия экономического развития и увеличение бюджетных доходов: где взять ресурсы?», «Российский экономический журнал», Москва, 2012 г.

İngilis dilində

44. Caroli C. and Weil D. Saving and Growth: A Reinterpretation Camegle - Rochester Conference Series on Public Poiiicy 40, North Holland, 2015

45. Easterlow and Fisher, The Soviet Economic Decline. World Bank Policy Research Working Paper. Washington D.C. 2004.

46. Rajasekaran, Govindasamy (2002).“Competition for Foreign Direct Investment; Its Impact on Working People” OECD Global Forum on InternationalInvestment Attracting Foreign Direct Investment for Development, Shanghai, s.1–8. Web saytlar.

47. World Economic Outlook, Septernber; IMF Publications 2016.

AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ

MAGİSTRATURA MƏRKƏZİ

«Beynəlxalq İqtisadi Münasibətlər» kafedrasının magistrantı **İskəndərova Səbinə Elşad qızının « Birbaşa xarici investisiyaların Azərbaycan iqtisadiyyatının inkişafına təsiri »** mövzusu üzrə yerinə yetirdiyi magistr dissertasiya işinin

REFERATI

Dissertasiya işi **“Birbaşa xarici investisiyaların Azərbaycan iqtisadiyyatının inkişafına təsiri”** adlanır. Tədqiqat işi giriş, üç fəsil, nəticə və ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

Girişdə tədqiqatın aktuallığı, məqsədi və vəzifələri, obyektı və predmeti, nəzəri və praktik əhəmiyyəti, informasiya bazası və strukturu göstərilmişdir.

Mövzunun aktuallığı. XX əsr özünün qlobal həcminə, mahiyyətinin mürəkkəbliyinə, iqtisadi hadisələrin zənginliyinə görə digər əsrlərdən əsaslı surətdə fərqlənir, iqtisadi proseslərin mütəhərrikliliyi, inkişaf sürəti bu sahəyə dinamik xarakter verir. Bu proses modern anlamların, əhəmiyyət formalarının iqtisadiyyat elminə gətirilməsi, onların tətbiqi və inkişafı ilə nəticələnir.

Azərbaycan iqtisadiyyatı özünəməxsus xüsusiyyətləri, milli çaiarian ilə zəngin bir iqtisadiyyata malik olmaqla dünya iqtisadiyyatının tərkib hissəsidir. Bu kimi xüsusiyyətlərin və zənginliklərin öyrənilməsi onun dünya təsərrüfat sistemində iştirakını və yerini müəyyənənləşdirməyə kömək edə bilər. Təbii ki, bu xüsusiyyət və zənginliyin sırasında xarici investisiyaların öz yeri və əhəmiyyəti vardır. Təsadüfi deyildir ki, Azərbaycan Respublikasının ulu öndəri Heydər Əliyev öz çıxışlarından birində demişdir: «Bizim siyasətimizin əsas istiqamətlərindən biri Azərbaycana xarici investisiyaların cəlb olunmasıdır. Xarici investisiyaların Azərbaycana gəlməsinə mane olmayın, onun qarşısını almayın, ona şərait yaradın, kömək edin. Belə olan halda iqtisadiyyatımız inkişaf edəcəkdir, xalqımızın rifahi yaxşılaşacaqdır»).

İnvestisiya multiplikatorunun mahiyyəti iki səpgidə izah olunur. Bir tərəfdən ümumiyyətlə multiplikator konsepsiyasının mahiyyəti baxımından, digər tərəfdən investisiyanın tətbiq olunması baxımından öyrənilir. Məcmu xərclərin sxematik təsviri vasitəsi ilə istehsalın gəlir əldə etmək məcmu xərclərdən istifadə olunması prosesi aydınlaşdırılır. Məcmu xərclərin əmtəə və xidmətlərə, eləcə də əmanətlərə yönəldilməsi istiqaməti göstərilir. Əmanətlərin investisiyaya çevrilməsi mexanizmi aydınlaşdırılır.

Hazırda respublikada əmanət səviyyəsinin aşağı olduğundan dövlət xərclərini multiplikator səmərəsinə daha çox diqqətin yönəldilməsi qeyd olunur. Bununla da keçid iqtisadiyyatında investisiya multiplikatorunun həddinin müəyyənləşdirilməsinə cəhd göstərilmişdir.

Milli gəlirin artımının təmin olunmasında investisiya artımının yerini müəyyənləşdirərkən, ayrı-ayrı dövrlərdə onun mənbələrini üzə çıxartmaq lazımdır. Bununla əlaqədar olaraq işdə iqtisadi artımın təmin olunmasında multiplikatorun roluna diqqət yetirilir. Makroiqtisadi səviyyədə istehsal olunmuş milli məhsulun həcmi cari və gələcək iqtisadi inkişaf naminə yığıma və ya investisiya olunmağa yönəldiləcək payların müəyyənləşdirilməsi qeyd olunur.

Müasir şəraitdə xarici investisiya qoyuluşu inkişaf etmiş bazar iqtisadiyyatına malik olan bütün ölkələrin iqtisadi siyasətinin ayrılmaz amilinə çevrilmişdir. Bu onların dünya iqtisadiyyatına inteqrasiyasının bir forması kimi özünü göstərir. Son 20 ildə xarici investisiyaların artımı beynəlxalq ticarətin inkişaf templərindən 5 dəfə çox olmuşdur.

Tədqiqatın məqsədi və vəzifəsi. Təqdim olunan dissertasiya İşinin əsas məqsədi xarici investisiya qoyuluşunun Keçid iqtisadiyyatı şəraitində ümumi və özünəməxsus cəhətlərinin öyrənilməsi, bu əsasda xarici investisiyalar nəzəriyyəsinin dərinləşdirilməsi, milli istehsalın beynəlmilləşməsinin və investisiya siyasətinin əsaslandırılması üçün onlardan istifadə edilməsi, habelə Azərbaycan şəraiti üçün bu sahədə tövsiyələrin hazırlanmasıdır.

Təqdim edilən məqsədə çatmaq üçün aşağıdakı vəzifələri yerinə yetirmək tələb olunur:

- xarici investisiyaların iqtisadi təbitənin açılması və təsərrüfat subyektlərinin iqtisadi fəaliyyətinin fəallaşmasında onların rolunun dəqiqləşdirilməsi;

- bir-birindən funksional cəhətdən fərqlənən iki xarici investisiya qrupunun ayrılmasının əsaslandırılması maliyyə investisiyaları və əmtəə və xidmətlərin istehsalına yönəldilən investisiyalar;

- xarici investisiyaların iqtisadi funksiyalarının müəyyənləşdirilməsi; investisiya resurslarının əlavə axını;

- rəqabət mühitinin genişləndirilməsi və fəallaşdırılması; milli istehsalçıların dünya iqtisadiyyatına inteqrasiyası və məhsul ixracının intensivləşdirilməsi;

- xarici təşkilatlanma təcrübəsindən və müasir texnika və texnologiya sahəsində -istehsalın idarə etməsi təcrübəsindən daha fəal istifadə edilməsi və s.

Tədqiqatın nəzəri və metodoloji bazası. Tədqiqatın nəzəri və metodoloji bazasını xarici investisiyaların sosial-iqtisadi təhlili nəzəriyyəsi və metodologiyası, habelə Azərbaycan Respublikasının xarici investisiya qoyuluşu sahəsində qanunvericilik aktları və təlimatları təşkil edir. Bundan əlavə milli investisiya proqramları mövqeyindən milli və xarici şirkətlərin fəaliyyətinin kompleks təhlili məntiqinə əsaslandırılmışdır.

Tədqiqatın predmeti. Tədqiqatın predmetim xarici investisiya qoyuluşu ilə bağlı olan mürəkkəb iqtisadi münasibətlər məcmusu və xarici İnvestorların fəaliyyətinin həyata keçirilməsi şərtləri təşkil edir.

Tədqiqatın obyektini. Tədqiqatın obyektini xarici investisiya qoyuluşunun müxtəlif aspektləri və bununla bağlı olan bazar iqtisadiyyat subyektlərinin fəaliyyətinin əsas obyektləri təşkil edir.

Tədqiqatın empirik bazası. Tədqiqatın empirik bazasını xarici investisiya qoyuluşu sahəsində aparılmış tədqiqatların məlumatları, Azərbaycan və xarici dövrü nəşrlərinin statistik məlumatları təşkil edir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Tədqiqatın elmi yeniliyi aşağıdakılardan ibarətdir:

➤ xarici investisiya qoyuluşunun formalaşma mənbələrinin ayrı-ayrılıqda iqtisadi artıma təsirinin yeri və əhəmiyyəti tədqiq edilmişdir.

➤ Azərbaycanda iqtisadiyyatın inkişaf etdirilməsi üçün xarici mənbələr

hesabına investisiya qoyuluşunun formalaşdırılması zəruriliyi əsaslandırılmışdır.

➤ xarici investisiya qoyuluşunun mahiyyəti, formaları və istiqamətləri, iqtisadiyyatın inkişaf etdirilməsində onun rolu barədə aparılan nəzəri-və metodoloji prinsipləri əsaslandırılmışdır;

➤ iqtisadiyyatın sabitləşdirilməsi və dirçəldilməsi üçün xarici investisiya mənbələrinin formalaşdırılması və inkişaf etdirilməsi zəruriliyi göstərilmişdir:

➤ xarici investisiya qoyuluşunun təkrar istehsal və sahə strukturunun təşkili üzrə tövsiyələr hazırlanmışdır;

➤ Azərbaycanın neft sənayesinə xarici investisiya qoyuluşunun formalaşdırılması və inkişafı ilə əlaqədar konkret təkliflər verilmişdir,

➤ iqtisadiyyata xarici investisiya qoyuluşunun artırılması və təkmilləşdirilməsi üçün zəruri olan şərtlər və amillər tədqiq edilmiş və bu əsasında konkret təkliflər və tövsiyələr verilmişdir,

➤ xarici investisiya qoyuluşunun sahibkar formasının onun ssuda forması ilə müqayisədə daha effektiv olması əsaslandırılmışdır.

Tədqiqat işinin praktiki əhəmiyyəti. Dissertasiya işində çıxarılmış nəticələr və təklif edilmiş tövsiyələr müvafiq dövlət orqanlarına, habelə təsərrüfat subyektlərinə investisiya sferasında real vəziyyəti qiymətləndirməyə, istehsalın beynəlmilləşməsinə təhlil etməyə, xarici investisiya qoyuluşunun fəallaşdırılması yollarını təsbit etməyə imkan verir. Tədqiqat işinin praktiki əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, burada xarici investisiya qoyuluşu prosesi əlahiddə proses kimi deyil, makroiqtisadi sabitləşmə və iqtisadi artımın təmin edilməsi tədbirləri ilə qarşılıqlı asılılıqda öyrənilmişdir.

Budan əlavə tədqiqatın praktiki əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, onun nəticələri xarici investisiya siyasətinin hazırlanması prosesində geniş istifadə edilə bilər. Dissertasiyanın ayrı-ayrı nəzəri müddəalan Azərbaycanda investisiya proqramlarının hazırlanması zamanı tətbiq edilə bilər.

PE3IOME

Диссертация называется «Влияние прямых иностранных инвестиций на развитие экономики Азербайджана». Диссертационная работа состоит из введения, трех глав, заключения и списка используемой литературы.

Введение диссертационной работы раскрывает актуальность исследуемой темы, цель и задачи исследования, объект и предмет исследования, теоретическую и практическую значимость исследования, информационную базу и структуру диссертационной работы.

Первая глава исследования называется «Травмы и методологические проблемы иностранных инвестиций в развивающихся странах». В этой главе рассматриваются теоретические и методологические основы экспорта капитала и их эволюция, теоретические концепции экономической основы и применения иностранных инвестиций в странах, а также влияние иностранных инвестиций на формирование и развитие национальной экономики.

Вторая глава диссертационной работы называется «основные формы и принципы инвестиций внешнего обмена в современные времена». Здесь в развивающихся странах были рассмотрены кредиты международных финансовых институтов и иностранных банков, совместные предприятия изучались как основная форма прямых иностранных инвестиций, принципы портфельных инвестиций и тенденции использования.

Тезис «Азербайджанская Республика иностранных инвестиций в повышении эффективности» третьей главе особенностей внешней инвестиционной политики и формирования инвестиционной стратегии, а также иностранных инвестиций в реализацию мультипликативного эффекта экономического роста, роль изучаемых иностранных инвестиционных проектов, эффективности и финансовой безопасности оценки основных принципов и методов была исследована.

SUMMARY

The thesis is called Dissertation is called " The impact of foreign direct investment in the development of Azerbaijan's economy ". The thesis consists of an introduction, three chapters, conclusion and a list of used literature.

The introduction of the thesis reveals the relevance of the topic, the purpose and objectives of the study, the object and subject of research, the theoretical and practical significance of the research, the information base and the structure of the thesis.

The first chapter of the research is called "Injury and Methodological Problems of Foreign Investigations in Developing Countries". This chapter covers the theoretical and methodological basis of capital exports and their evolution, theoretical concepts of economic basis and application of foreign investment in countries, as well as the impact of foreign investment on the formation and development of the national economy.

The second chapter of the dissertation work is called "main forms and principles of foreign exchange investment in modern times". Here, the loans of international financial institutions and foreign banks were examined in developing countries; joint ventures were studied as the main form of direct foreign investment, portfolio investment principles and usage trends.

In the third chapter of the dissertation entitled "The ways to increase the efficiency of foreign investment in the Republic of Azerbaijan", the features of the foreign investment policy and the role of investment strategy, as well as the role of foreign investment in the country and its role in economic growth have been studied, the main principles and methods of evaluating the effectiveness and efficiency of foreign investment projects in Azerbaijan has been researched.